

ISSN 2311-8458

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 2

ЛЬВІВ
2016

УДК 159.9(05)

ББК 88я5

Н34

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Н34 **Серія психологічна:** збірник наукових праць / головний редактор В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – Вип. 2. – 236 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України (постанова Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 08.12.2014 р. КВ № 210-92-10892 ПР.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (*протокол від 25 січня 2017 р. № 7*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. В. Серета, доктор юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **З. Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, доцент (*заступник головного редактора*); **Л. Й. Гуменюк**, кандидат соціологічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії:

І. В. Ващенко, доктор психологічних наук, професор; **Ж. П. Вірна**, доктор психологічних наук, професор; **Я. О. Гошовський**, доктор психологічних наук, професор; **О. П. Зеленська**, доктор педагогічних наук, професор; **З. С. Карпенко**, доктор психологічних наук, професор; **В. О. Лефтеров**, доктор психологічних наук, професор; **В. С. Медведєв**, доктор психологічних наук, професор; **М. М. Чепіль**, доктор габілітований, професор; **С. О. Гарькавець**, доктор психологічних наук, доцент; **З. Я. Ковальчук**, доктор психологічних наук, доцент; **Н. В. Оніщенко**, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник; **Л. В. Романюк**, доктор психологічних наук, доцент; **Н. М. Бамбурак**, кандидат психологічних наук, доцент; **І. М. Галян**, кандидат психологічних наук, доцент; **І. Ю. Сковронська**, кандидат філологічних наук, доцент; **О. Г. Угрин**, кандидат психологічних наук, доцент; **О. М. Борисенко**, кандидат психологічних наук; **Л. І. Кузьо**, кандидат психологічних наук; **О. Я. Фінів**, кандидат психологічних наук; **О. М. Ковбич**, начальник відділу Управління кадрового забезпечення ГУ НП України у Львівській області; **Н. В. Медвідь**.

У публікаціях висвітлено результати психологічних досліджень, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія. За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти.

Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ 1

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.99

Я. С. Андрушко

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ ТА САМОАКТУАЛІЗАЦІЙНИХ КОМПОНЕНТІВ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано результати емпіричного дослідження взаємозв'язку психологічних захистів і самоактуалізаційних компонентів особистості. Встановлено, що теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження свідчить про те, що психологічні захисти особистості доволі докладно розроблені в контексті ортодоксального психоаналізу.

Водночас визначено, що з'ясування взаємозв'язку психологічних захистів і динамічних самоактуалізаційних компонентів особистості потребує подальшого дослідження в сучасних психологічних вченнях.

Також завдяки кореляційному аналізу підтверджено взаємозв'язок психологічних захистів і провідних компонентів самоактуалізованої особистості.

Ключові слова: психологічні захисти, самореалізація, компоненти самоактуалізованої особистості, цінності, мотивація, студенти.

Постановка проблеми. Сучасні реалії українського суспільства засвідчують, що нам потрібна психічно здорова, самоактуалізована, психологічно захищена особистість. Водночас динамічні зміни у соціумі обумовлюють необхідність постійного розвитку особистості, її вдосконалення, життєвого та професійного самовизначення, реалізацію свого внутрішнього потенціалу.

Вважаємо, що актуальність цієї теми зумовлена також визначальною роллю психологічних захистів та самоактуалізаційних компонентів особистості у життєдіяльності індивіда. На думку багатьох психоаналітичних та гуманістичних психологів, аби особистість гармонійно розвивалась, їй необхідно володіти дефінзивними психозахистами та внутрішнім психологічним потенціалом.

Стан дослідження. Психологічні межі цієї проблематики стосуються і питань відображення сучасного стану розвитку психології особистісної самоактуалізації особистості, її принципів реалізації адаптивних психологічних захистів. Коли йдеться про особистісну самоактуалізацію, то вивчення цієї проблеми набуває подвійної значущості, адже частота вияву неусвідомлюваних та неадаптивних психологічних захистів може призвести до їх постійності в житті людини, а це може бути підґрунтям зниження рівня самоактуалізації та її провідних компонентів.

Теоретико-методологічною основою дослідження послуговували основні положення психологічної науки про: вивчення психологічних захистів у поведінці особистості А. Адлера, З. Фрейда, К. Юнга, Е. Фромма та ін.; особистість як активний суб'єкт професійної діяльності (Ж. Вірна, Є. Климов, З. Карпенко, О. Матеюк, В. Панок, Г. Ложкін, С. Максименко, В. Семиченко, В. Шадриков та ін.).

Психологічний захист є одним із найсуперечливіших компонентів у структурі особистості, оскільки одночасно сприяє і стабілізації особистості, і її дезорганізації.

Перші уявлення про категорію психологічні захисти висунув Ш. Ференці, який детально описав процеси інтроєкції, проєкції та ідентифікації. У контексті психологічного дослідження вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили також З. Фройд, В. Бассін, К. Абрахам, М. Балінт, Е. Джонс, М. Кляйн, Г. Нунберг, О. Феніхель, А. Фрейд, Р. Шпіц та ін. Психологічний захист як відповідна форма поведінки, реакція або дія особистості на чинники зовнішнього чи внутрішнього середовища – цієї позиції у своїх роботах дотримувалися такі дослідники, як А. Фройд, К. Хорні, В. Франкл, А. Адлер, К. Роджерс, Р. Берн, А. Ребер, Д. Арлоу, В. Журбін, Л. Рейнхард, А. Налчаджян, В. Рожнов, Р. Зачеписький, Ч. Бренер та ін.

Натомість аналіз психологічної літератури засвідчує, що на перших етапах вивчення проблеми самоактуалізації особистості вона розглядалась лише як міждисциплінарна й тільки з кінця ХХ століття, із міждисциплінарним статусом, набула окремого – психологічного. «Здійснення самості», «самореалізація», «осягнення сенсу», «вільне самотворення», «плідна орієнтація» та «самотрансцендентність» – це синонімічні вирази до поняття «самоактуалізація», які використовували відомі психологи, зокрема К. Юнг, А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл та ін.

Мета статті – на емпіричному рівні з'ясувати взаємозв'язок психологічних захистів та динамічних самоактуалізаційних компонентів особистості.

Виклад основних положень. Особистісна зрілість є важливою складовою індивідуального психічного розвитку, що характеризується багатомірністю, динамічністю, тривалістю. Відсутність чітко визначених причин виникнення та походження захисних механізмів є не повністю з'ясованими.

Сучасна українська вчена З. Карпенко наголошує у своїх дослідженнях, що формування психологічних захистів закономірно «вплетене» в онтогенез і тому може бути розглянуте в аспекті становлення інтегральної суб'єктивності індивіда [1, с. 249].

Водночас психологічний захист є одним із виявів взаємодії суб'єкта з оточенням у ситуаціях можливого або наявного неуспіху в діяльності та реалізації потреби бути повноцінною особистістю. Можна стверджувати, що знання концепції захистів і розмаїття захисних механізмів, які використовує особистість в людському бутті, є вирішальним для розуміння індивідуального, внутрішнього світу людини [2; 3].

Натомість проблема самоактуалізації особистості займає провідне місце і найперше пов'язується з особистісним зростанням. Як зазначав А. Маслоу, прагнення особистості до самоактуалізації є природною потребою, що надає індивідуальному життю людини вираженої спрямованості та глибокого сенсу, зміцнює віру в себе та допомагає встояти серед життєвих негараздів [4].

Відтак аби особистість досягнула максимальних особистісних та професійних висот, необхідно володіти всім спектром компонентів, які сприяють формування самоактуалізованої особистості (рис.).

Рис. Теоретична структура самоактуалізованої особистості

Отже, у процесі дослідження були використані такі методи та методики: метод теоретичного аналізу літератури з теми дослідження; метод якісно-кількісної обробки отриманих даних; метод лінійної кореляції Пірсона; метод факторного аналізу; методика дослідження мотивації професійної діяльності (К. Замфір у модифікації А. Реана); «Мотивація навчання у вищому навчальному закладі» (Т. Ільїної); «Опитувальник захисних стилів» М. Бонда в адаптації О. Тунік; методика «Домінуюча стратегія психологічного захисту» В. Бойка; методика Ш. Шварца «Портрет цінностей» (адаптація І. Семків) [5]; методика А. Маслоу «Діагностика самоактуалізації особистості» (САМОАЛ, адаптація Н. Каліні).

У дослідженні взяли участь 57 студентів-магістрантів з факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ. Серед них 85% – представники жіночої статі, 15% – чоловічої; середній вік досліджуваних – 22 роки.

Більш інформативним є кореляційний аналіз результатів. Про обґрунтованість таких очікувань свідчать виявлені кореляційні взаємозв'язки між психозахистами та динамічними самоактуалізаційними компонентами.

Шкала «не адаптивні психологічні захисти» перебуває у оберненому кореляційному зв'язку зі шкалами «миролюбність» ($r = -0,143$, $p < 0,01$), «внутрішня мотивація» ($r = -0,153$, $p < 0,01$), «здобуття знань» ($r = -0,167$, $p < 0,01$), «отримання диплома» ($r = -0,091$, $p < 0,05$). Тобто застосування неефективних захисних механізмів сприяє зменшенню рівня внутрішньої мотивації та мотивації до навчальної діяльності, негативно впливає на позитивну оцінку людини своєї навчальної діяльності, що може відобразитись на особистісному розвитку, самоактуалізації як такій тощо. Також це може свідчити про орієнтацію магістрантів на подолання власних внутрішніх проблем, а не на навчальну діяльність, і в такому разі індивіду важко адекватно оцінювати та аналізувати себе як особистість, що прагне досягати результату та обраних цілей тощо.

Водночас виявлені взаємозв'язки вказують на те, що активізація оптантами неадаптивних психологічних захистів (регресія, проекція тощо), сприяє вияву негативних особистісних, мотиваційних та когнітивних сфер людини.

Натомість шкала «самопринижуючі захисні механізми» перебуває у прямому кореляційному зв'язку зі шкалою «доброчливість» ($r = 0,105$, $p < 0,05$). Такі результати засвідчують, що особистості з домінуючими самопринижуючими механізмами захисту схильні вважати себе добродійцями, такими, що допомагають оточуючим, виконуючи

роль «праведника». Такий взаємозв'язок засвідчує, що аби досягти благополуччя найближчих оптанти здатні пожертвувати власними інтересами, принципами тощо.

Цікавим є те, що у разі використання людиною цих помірно адаптивних захисних механізмів простежується прямий кореляційний зв'язок зі шкалою «оволодіння професією» ($r = 0,138$, $p < 0,01$). Можливо це пов'язане з тим, що досліджувані магістранти прагнуть набути всіх необхідних навиків, вмінь та знань аби довести свою корисність суспільству та потрібність професії психолога людству.

Зауважимо, що шкала «самопринижуючі захисні механізми» також знаходиться у прямому кореляційному зв'язку зі шкалами «миролюбність» ($r = 0,255$, $p < 0,01$), та оберненому зв'язку з шкалою «агресія» ($r = -0,192$, $p < 0,01$). Ці взаємозв'язки засвідчують те, що респонденти схильні маскувати свої справжні емоції, що негативно впливатиме на психологічний рівень здоров'я. Крім того, вони демонструватимуть псевдотолерантні та псевдоввічливі риси у поведінкових патернах. І така несвідома захисна поведінка у майбутньому може призвести до активізації у досліджуваних невротичного або депресивного особистісного радикалу.

Зазначимо, що прямо корелюють між собою шкали «здобуття знань», «миролюбність» ($r = 0,178$, $p < 0,01$), «універсалізм» ($r = 0,92$, $p < 0,05$) та «досягнення» ($r = 0,106$, $p < 0,05$). Обернено шкала «здобуття знань» взаємодіє зі шкалою «агресія» ($r = -0,141$, $p < 0,01$). Під час орієнтації на збагачення інтелектуальної сфери для подальшого використання отриманих знань у навчальній та професійній діяльності респонденти використовують миролюбну психологічну стратегію на противагу агресивній, що може бути пов'язано з тим, що досліджувані схильні більше керуватися раціональними установками, ніж емоційними. Водночас оптанти намагаються толерантно та коректно ставитись до оточуючих людей, прагнучи забезпечити їм благополучне життя.

Шкала «оволодіння професією» прямо корелює зі шкалою «контактність» ($r = 0,197$, $p < 0,01$) та обернено зі шкалою «погляд на природу людини» ($r = -0,166$, $p < 0,01$). Прагнучи досконало оволодіти обраною професією, досліджувані можуть опиратися на власні комунікативні здібності, вміння цілеспрямовано досягати обраної мети. Та водночас оптанти схильні вірити у допомогу з боку оточуючих, неупереджено ставитись до близьких людей.

Шкала «гнучкість у спілкуванні» знаходиться у прямому кореляційному зв'язку зі шкалою «гедонізм» ($r = 0,112$, $p < 0,01$). Цей взаємозв'язок може означати те, що оптанти орієнтуються на отримання

задоволення від комунікації та міжособистісної взаємодії. Це характеризує респондентів як чуттєвих та відкритих особистостей.

Водночас шкала «конформізм» перебуває в оберненому кореляційному зв'язку зі шкалою «прагнення до творчості» ($r = -0,121$, $p < 0,01$) та «потреба у пізнанні» ($r = -0,105$, $p < 0,05$). Вважаємо, що ці результати виявилися закономірними, адже при обмежених прагненнях особистість не бажатиме творити, креативно ставитись до життя та, відповідно, взаємодіяти з оточуючими. Також зменшується потреба дізнаватись щось нове, інтерес до навколишньої дійсності притуплюється тощо.

Наступним етапом є проведення факторного аналізу. На основі статистичних аналізів було проведено процедуру факторного аналізу за методом головних компонент.

Створено 3-факторну модель для групи, яка пояснює 77% від загальної дисперсії даних (табл.).

Таблиця

Результати факторного розподілу динамічних компонент самоактуалізованої особистості (ротация Varimax)

Фактор I: Ціннісно-мотиваційний патерн самоактуалізованої особистості	Фактор II: Мотиваційно-захисний патерн самоактуалізованої особистості	Фактор III: Ціннісно-захисний патерн самоактуалізованої особистості
Доброчливість (0,742)	Миролюбність (0,742)	Орієнтація у часі (0,660)
Досягнення (0,734)	Самопринижуючі рахисти (0,702)	Цінності (0,552)
Внутрішня мотивація (0,665)	Уникнення (0,672)	Захисти, які викривляють образ (0,522)
Зовнішня позитивна мотивація (0,658)	Адаптивні психозахисти (0,670)	Агресія (0,515)
Аутосимпатія (0,525)	Мотивація отримання диплома (0,663)	Гедонізм (0, 511)

Отже, перший фактор має назву «Ціннісно-мотиваційний патерн самоактуалізованої особистості», оскільки в ньому представлені цінності та різновиди мотиваційної спрямованості самоактуалізованої особистості.

До нього входять такі показники: доброзичливість (факторне навантаження – 0,742), досягнення (факторне навантаження – 0,734), внутрішня мотивація (факторне навантаження – 0,665), зовнішня пози-

тивна мотивація (факторне навантаження – 0,658), аутосимпатія (факторне навантаження – 0,525). Чинник пояснював 35,3% дисперсії. Проаналізуємо кожен показник детальніше.

Доброзичливість як цінність виявляється у прагненні забезпечити добробут та благополуччя рідним людям.

Досягнення як цінність характеризується прагненням особистості до особистого успіху, зважаючи на власний рівень компетенції та соціальні стандарти. Це цінність самозвеличення.

Внутрішня мотивація характеризує орієнтацію людини на отримання задоволення від самого процесу діяльності.

Зовнішня позитивна мотивація вказує на спрямованість особистості на діяльність, яка підкріплена і в матеріальному, і в нематеріальному контексті.

Аутосимпатія свідчить про розвиток позитивної «Я-концепції», яка засвідчує наявність у людини адекватної самооцінки. Водночас це не заперечує наявності в індивіда критичного самосприйняття.

Другий фактор умовно названо «Мотиваційно-захисний патерн самоактуалізованої особистості» зважаючи на те, що він містить мотиваційно-захисні компоненти самоактуалізованої особистості. До нього належать: миролюбність (факторне навантаження – 0,742), самопринижуючі захисти (факторне навантаження – 0,702), уникнення (факторне навантаження – 0,672), адаптивні психозахисти (факторне навантаження – 0,670), мотивація отримання диплома (факторне навантаження – 0,663). Чинник пояснював 24% дисперсії. Проаналізуємо кожен показник окремо.

Миролюбність як стратегія захисту та міжособистісної взаємодії характеризується прагненням людини за допомогою раціональних висновків та умовиводів досягти позитивного результату. Орієнтація на співпрацю та партнерство.

Самопринижуючі захисти характеризуються тим, що людина, використовуючи їх, намагається грати роль «мученика» або «праведника». Водночас це негативно може вплинути на психічне здоров'я індивіда.

Уникнення як стратегія психологічного захисту є «економною» у контексті застосування інтелектуальних та емоційних потенцій особистості. У цьому разі людина уникає будь-яких конфліктів, особистісних непорозумінь тощо.

Адаптивні психозахисти необхідні та важливі компоненти самоактуалізаційної особистості, оскільки дають змогу перетворювати та переспрямовувати негативний потенціал у позитивний за допомогою гумору, сублимації тощо. Водночас ця психозахисна стратегія є корис-

ною у міжособистісному спілкуванні, зважаючи на її здатність до згладжування гострих кутів.

Мотивація отримання диплома спрямована на те, щоб людина отримала лише юридично затверджений документ, незважаючи на якість знань.

Третій фактор нами названий «Ціннісно-захисний патерн самоактуалізованої особистості» у зв'язку з наявністю у ньому ціннісних компонентів та захисних стратегій. До цього фактора належать: орієнтація у часі (факторне навантаження – 0,660), цінності (факторне навантаження – 0,552), захисти, які викривляють образ (факторне навантаження – 0,522), агресія (факторне навантаження – 0,515), гедонізм (факторне навантаження – 0,511). Чинник пояснював 17,7% дисперсії. Охарактеризуємо кожен показник детальніше.

Орієнтація у часі як компонента самоактуалізованої особистості вказує на те, у якому часі живе людина чи відкидає вона теперішнє чи майбутнє, чи минуле.

Цінності як компонента самоактуалізованої особистості вказує на домінування у людини вищих ціннісних орієнтацій: краси, добра, цілісності, справедливості, простоти, порядку, самодостатності тощо.

Захисти, які викривляють образ – це захисні механізми, до яких належить знецінювання особистісних здобутків, примітивна ідеалізація, можливе розщеплення Я-особистості, схильності поділяти на полярні позиції.

Агресія як захисна стратегія акцентує на емоційній сфері особистості. Цей захист орієнтований на збуджено, невротичну особистість, яка схильна до імпульсивних вчинків тощо.

Гедонізм як цінність спрямований на виявлення чуттєвого задоволення особистості. Все, що може приносити насолоду, розцінюється особистістю як цінність. Такі люди є естетамі.

Відтак факторний аналіз результатів дає змогу виокремити структурні компоненти самоактуалізованої особистості, виявити структурний взаємозв'язок між психозахистами, цінностями та мотиваційними компонентами досліджуваних магістрантів.

Висновки. Психологічні захисти особистості є важливими структурними компонентами самоактуалізованої особистості. Внаслідок проведеного теоретико-емпіричного дослідження розширені та поглиблені уявлення про тлумачення психологічних захистів та процесу самоактуалізації особистості. Охарактеризовані головні динамічні компоненти самоактуалізованої особистості. Емпірично підтверджено, що домінування адаптивних, дефінізивних та вищих психозахистів забезпечує особистості ефективний процес самоактуалізації.

Емпіричне вивчення особливостей психологічних захистів та динамічних самоактуалізаційних компонентів особистості дало змогу з'ясувати та проаналізувати найтипівіші та найважливіші параметри й показники цих феноменів. Аналіз результатів засвідчив, що респонденти володіють адаптивними, вищими та зрілими психологічними захистами. Кореляційний аналіз підтвердив взаємозв'язок психологічних захистів та провідних компонентів самоактуалізованої особистості.

Перспектива подальших наукових розвідок пов'язана з вивченням інноваційних шляхів корекції не адаптивних психологічних захистів студентської молоді.

1. Карпенко З. С. Аксиологічна психологія особистості / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.

2. Андрушко Я. С. Особливості моделювання психологічних захистів у професійній діяльності працівників органів внутрішніх справ: монографія / Я. С. Андрушко. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 264 с.

3. Фрейд З. «Я» и Оно / З. Фрейд // Очерки по психологии сексуальности. – Мн.: ООО «Попурри», 1999. – С. 455–478.

4. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.

5. Семків І. І. Адаптація методики «Портрет цінностей» (Portrait values questionnaire) / І. І. Семків // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки; за ред. С. Д. Максименка. – К., 2009. – Вип. 26 (50). – Ч. II. – С. 289–294.

Андрушко Я. С. Взаимосвязь психологических защит и самоактуализационных компонентов личности

Проанализированы результаты эмпирического исследования взаимосвязи психологических защит и самоактуализационных компонентов личности. Установлено, что теоретико-методологический анализ проблемы исследования свидетельствует о довольно подробной разработанности психологических защит личности в контексте ортодоксального психоанализа. При этом уяснено, что проблема взаимосвязи психологических защит и динамических самоактуализационных компонентов личности требует дальнейшего исследования в современных психологических теориях. В то же время путем корреляционного анализа подтверждена взаимосвязь психологических защит и ведущих компонентов самоактуализированной личности.

Ключевые слова: психологические защиты, самореализация, компоненты самоактуализированной личности, ценности, мотивация, студенты.

Andrushko Ya. S. The correlation of psychological defenses and self-actualization individual components

The scientific article is devoted to research the phenomenon of psychological defenses and their interconnection with the dynamic self-actualization

individual components. The obvious fact is that the problem contains interesting aspects of the study, because it is intertwined physiological and psychosocial characteristics. Focusing on the functional significance of psychological protection for the individual, its paradoxical nature – for a while protecting the human mind from negative emotions, it distorts the information eventually forcing the individual to be illusory world inhibiting its development, preventing the solution of problems.

As a result of theoretical and empirical research enhanced understanding of the interpretation of psychological defenses and the process of self-actualization. We characterize the main components self-actualization dynamic personality. Empirically confirmed that dominance adaptive and higher psychological defenses provides individual effective process of self-actualization, and that psychological protection closely associated with dynamic self-actualization individual components.

Empirical study of psychological defenses and dynamic self-actualization individual components allowed finding out and analyzing the most common and the most important parameters and indicators of these phenomena. Analysis of descriptive statistics showed that the respondents have adaptive, higher and mature psychological defense. As a result of factor analysis revealed structural composition and the interconnection with psychological defenses and self-actualization individual components, including: 1) value-motivational pattern self-actualization personality; 2) motivational protective pattern self-actualization personality; 3) value-shielding pattern self-actualization personality.

Key words: psychological defenses, self-actualization, components self-actualization personality, values, motivation, students.

Стаття надійшла 16 січня 2017 р.

УДК 159.947.5

**В. А. Бондаренко,
Л. І. Кузьо**

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК РІВНЯ НАВЧАЛЬНОЇ УСПІШНОСТІ ТА ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ СТУДЕНТІВ НЕМОВНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Досліджено структурно-змістові характеристики часової перспективи студентської молоді. Встановлено, що у більш успішних респондентів є істотне переважання цілей саморозвитку, більшої кількості планів на майбутнє, які стосуються життя загалом, нижчий рівень обтяженості навчанням і менша кількість прагнень завершити навчання. Доведено, що показники успішності вивчення студентами англійської мови пов'язані з наявністю внутрішньої мотивації її вивчення та відсутністю мотивації уникнення невдачі.

Ключові слова: навчальна успішність, мотиваційна індукція, мотиваційні об'єкти, внутрішня мотивація, уникнення невдач, часова перспектива.

Постановка проблеми. Сучасне життя та зростаюча конкуренція на професійному ринку праці вимагає від майбутнього фахівця здатності до постійного навчання, необхідності оптимізації навчально-пізнавальної діяльності та перманентного підвищення рівня професійної підготовки. Досягнення високого рівня професійної конкурентоздатності пов'язане і з працездатністю, інтелектуальними можливостями студента, і з його вмотивованістю до активності та діяльності.

Саме тому в сучасному навчальному процесі важливою є не лише регулятивна діяльність педагога, намагання подати інформацію учням чи студентам (кількість якої постійно збільшується), формування у них необхідних навичок та умінь, але і особистість учня як активного учасника процесу. Система чинників, які зумовлюють активність особистості та визначають спрямованість поведінки людини охоплює інтереси, цілі, потреби, мотиви та наміри. Одним із факторів мотивації поведінки суб'єкта є його часова перспектива. Вплив часової перспективи можна звести до мотиваційного процесу, з допомогою якого цілі та причинно-наслідкові структури регулюють поведінку. Характер подій, які є в основі часової перспективи студента, може визначати спрямованість та зміст його активності в початковому процесі, ініціативність, активність, задоволеність навчанням, усвідомлення особистісної значущості здобуття нових знань.

Стан дослідження. Результати досліджень багатьох вчених свідчать, що неможливо досягти ефективності навчання лише шляхом удосконалення методики навчального процесу, незважаючи на мотиви навчальної діяльності [1]. Про це ж свідчать, на наш погляд, результати досліджень мотивів людини як джерела її активності (Б. Ананьев [2], В. Асєєв [3], Л. Божович [4], Л. Дзюбка [5], А. Леонтьєв [6], А. Маркової [7; 8], А. Маслоу [1], Х. Хекхаузен [9]). Вченими досліджено особливості структури та розвитку мотиваційної сфери особистості учня, встановлено характеристики окремих провідних мотивів учіння: «пізнавального інтересу» (Н. Тализіна [10]), пізнавальної потреби (Є. Ільїн [11]), соціальних і пізнавальних мотивів (А. Маркова [8]), мотивів досягнення і уникнення невдач (Н. Скороходова [12], Х. Хекхаузен [9]).

Досліджувалась також проблема формування навчальної мотивації (В. Асєєв [3], А. Маркова [7; 8], Н. Тализіна [10]), зокрема, взаємозв'язок навчальної успішності старшокласників та мотиваційних об'єктів їх часової перспективи (І. Рябікіна [13]).

Метою статті є виокремлення мотиваційних особливостей часової перспективи студентів з різним рівнем навчальної успішності вивчення англійської мови як не фахової дисципліни.

Виклад основних положень. Дослідженням було охоплено студентів 1–3 курсів спеціальностей, які, окрім своїх фахових дисциплін, вивчають англійську мову. Студенти усіх напрямів підготовки вивчають іноземну мову лише впродовж перших років навчання. Проведення дослідження із залученням студентів цих напрямів підготовки дає змогу, на нашу думку, сформувати вибірку, в якій досліджувані відрізняються за своїми професійними спрямуваннями, що, своєю чергою, забезпечує більшу міру її репрезентативності. Процедура дослідження передбачала виконання запропонованих методик окремо кожною із груп студентів. Час виконання методик не обмежувався. Респондентам вдалось повністю виконати весь об'єм завдань упродовж 2–2,5 годин.

Для виявлення структурно-змістових характеристик часової перспективи студентської молоді у дослідженні було використано позитивні індуктори методики мотиваційної індукції Ж. Ньюттена. Методика мотиваційної індукції містить два етапи. На першому етапі формується перелік мотиваційних об'єктів для групи респондентів. Основою цієї методики є метод незакінчених речень. Всього нами було запропоновано 40 таких речень, які сформульовані від першої особи однини і передбачають виявлення мотиваційних об'єктів часової перспективи майбутнього респондента. Досліджувані завершують кожне із речень, формулюючи об'єкти, які їх мотивують. На другому етапі мотиваційної індукції здійснюється кодування дослідником мотиваційних об'єктів, які вказав респондент. Кожний мотиваційний об'єкт отримує два коди – темпоральний і змістовний. Під час обробки отриманих результатів з допомогою темпорального коду здійснюється оцінка ймовірності часу початку, здійснення події, плану, наміру, про які пише досліджуваний, закінчуючи речення. У процесі процедури кодування мотиваційні об'єкти маркуються в календарних періодах життя респондента. А саме для того, щоб здійснити локалізацію у часі, якщо це можливо, більш точною, використовувались такі символи: Lf – використовувався у випадках, коли досліджуваний вказує на все своє подальше життя як цілісність (наприклад, «Я хотів би все своє майбутнє життя прожити тут») або не можливо зрозуміти, до якого періоду життя слід віднести написане респондентом (наприклад, «Я хотів би працювати слідчим»); X – стосується об'єктів, які пов'язані з часом смерті респондента або локалізовані в періоді після його смерті; M – події, які стосуються періоду від кількох днів до кількох місяців; Y – події, які локалізовані в часі від 1 до 3 років; A – у методиці Ньюттена ця категорія символів поділяється на кілька періодів, проте, через те, що у дослідженні лише поодинокі респонденти

локалізували події у періоді закінчення своєї професійної кар'єри, цим маркером були позначені події, які стосувались часу приблизно від 25 і більше років досліджуваних осіб (якщо ними вказувалась ця локалізація, інакше подія маркувалась як «Lf»).

Основні категорії аналізу змісту методики мотиваційної індукції охоплюють: SR (Self-realisation) – дії або прагнення суб'єкта, які спрямовані на його розвиток (актуалізацію, саморозвиток) і які неможливо строго віднести до інших (наступних) категорій аналізу; C – дії або прагнення суб'єкта, які стосуються особистого, сімейного життя або очікування/побоювання можливої самотності; C₂ – цілі, які формулюються як прагнення зробити що-небудь для інших («допомогти своїм батькам»); C₃ – очікування чого-небудь від інших («хочу, щоб батьки мене розуміли»); R₂ – професійна діяльність; R₃ – учіння; R₄ – до цієї категорії відносились об'єкти, у яких студенти висловлювали прагнення закінчити навчальний курс, університет, отримати диплом, але не вказували необхідність отримання знань, успішності; R (A) – прагнення вивчати англійську мову чи працювати у такій сфері, в якій необхідним є знання англійської мови (до цієї категорії належали об'єкти, які вже були співвіднесені із R₂ чи R₃, тому ці показники не брались до уваги під час розрахунку загальної суми об'єктів); EX – прагнення виїхати на тривалий час за кордон (окрім туризму); L – активність, яка пов'язана з відпочинком, грою, побутом; P – мотиви, які пов'язані з бажанням володіти чим-небудь, мати, здобути що-небудь; Pt – прагнення суспільно-політичних змін. З метою порівняння кількості мотиваційних об'єктів, підраховувалась їх сума у кожного із респондентів (не всі студенти продовжували всі 40 незакінчених речень; окремі досліджувані вказували по кілька мотиваційних об'єктів в одному незакінченому реченні).

Для отримання результатів успішності вивчення респондентами англійської мови було використано також авторські граматичні тестові завдання. Ці тести були складені відповідно до навчальної програми з англійської мови для студентів усіх спеціальностей. Тести дають змогу перевірити засвоєння навчального матеріалу комплексно на основі поєднання лексичних та граматичних завдань. Тестові завдання складаються з чотирьох частин: А, В, С, D. Кожна частина містить 5 завдань. Всі завдання мають типову структуру. Завдання А – це завдання на заповнення пропусків. Пропонується доповнити речення самостійно визначеною лексичною одиницею відповідно до контексту. Завдання В – це завдання з вибором однієї правильної відповіді, яке ґрунтується на вивченому граматичному матеріалі. До кожного речення подано чотири варіанти відповідей, з яких лише один правильний. Завдання

C – це завдання з морфології. Від поданого в дужках дієслова потрібно правильно визначити і створити похідну частину мови відповідно до контексту. Завдання D – це завдання на правильне використання граматичних форм. В кожному реченні необхідно самостійно визначити і викреслити зайву лексико-граматичну форму. Завдання оцінюються за бальною системою. Кожна правильна відповідь оцінюється в 1 бал. Максимальна сума балів за одне завдання становить 5 балів. На виконання тесту відведено 20–25 хвилин. Статистична обробка даних здійснювалась з допомогою SPSS 20.

За результатами досліджень середній показник успішності вивчення англійської мови – 3,91. Більшість досліджуваних студентів отримали підсумкову оцінку «4» (55,4%). Приблизно однакова кількість студентів навчаються на «3» (23,8%) та «5» (19%). Між показниками цих параметрів є статистично значущий кореляційний взаємозв'язок, що засвідчує відповідність семестрових оцінок рівню виконання граматичних тестових завдань ($p \leq 0,001$). Із 20 аналізованих параметрів дослідження показники 18 не відповідають нормальному розподілу ($p \leq 0,05$). Тому з метою встановлення кореляційних взаємозв'язків між ними було використано метод рангової кореляції Спірмена.

Отримані респондентами семестрові оцінки з англійської мови позитивно корелюють ($p = 0,007$) з кількістю співвіднесень мотиваційних об'єктів їх часової перспективи з усім періодом їх життя (L_f), кількістю мотиваційних об'єктів із прагненнями (C_2) досліджуваних зробити що-небудь для інших людей ($p = 0,046$). Негативна кореляція ($p = 0,045$) виявлена між семестровими оцінками та прагненням студентів завершити навчання (R_4). Результати граматичного тесту позитивно корелюють ($p = 0,031$) із прагненням до відпочинку (L) і (SR) саморозвитку і самореалізації ($p = 0,032$).

Аналіз відмінностей між показниками параметрів методики Ньютена у груп осіб з різними семестровими оцінками з англійської мови, дає можливість констатувати наявність істотних відмінностей респондентів, які отримали «4» від їх колег із оцінками «3» і «5» за показниками прагнення впливу на інших та загальною кількістю мотиваційних об'єктів. У представників групи, які отримали оцінку «відмінно» зафіксовано істотне переважання прагнень зробити що-небудь для інших, ніж це притаманно їх колегам із оцінкою «добре» та «задовільно». Сума мотиваційних об'єктів також істотно вища у студентів-відмінників. Своєю чергою, студенти із оцінками «задовільно» мають значно нижчі показники за вказаним параметром, ніж ті, що отримали оцінку «добре». Кількість співвіднесень мотиваційних об'єктів часової перспективи з усім періодом їхнього життя у студентів із оцінками

«задовільно» істотно нижча від їх колег із оцінка «добре» і «відмінно». Студенти-відмінники переважають своїх колег із оцінками «задовільно» за кількістю очікувань чого-небудь від інших, та прагнень зробити що-небудь для інших.

Переважання таких прагнень може свідчити про більшу альтруїстичність тих досліджуваних, які мають кращу успішність з англійської мови. Водночас переважання також очікувань чого-небудь від інших може свідчити про більшу соціальну орієнтованість згаданих студентів. Більша кількість мотиваційних конструктів, яка притаманна успішнішим респондентам, може бути пояснена, імовірно, вищим рівнем старанності, що дає змогу їм також більш успішно вчитись.

Тенденція зростання при нижчій успішності кількості мотиваційних об'єктів, які локалізовані у найближчому майбутньому, може свідчити про більшу зорієнтованість на теперішнє таких студентів і меншу представленість у їх часовій перспективі віддалених чи більш стратегічних цілей. Цьому відповідає також наявність позитивної кореляції між рівнем успішності виконання граматичного тесту і кількістю мотиваційних об'єктів саморозвитку і самореалізації. Отримані залежності узгоджуються із результатами І. Рябікіної [13], згідно з якими у старшокласників із високою успішністю переважають мотиви саморозвитку.

Однак не встановлено відмінностей між досліджуваними групами студентів у кількості мотиваційних об'єктів, які стосуються навчання загалом. Це може свідчити про специфічність виявлених залежностей та відмінностей, які характеризують саме успішність студентів із вивчення англійської мови і не стосуються загальної успішності. Водночас відсутність відмінностей у кількості мотиваційних об'єктів щодо вивчення англійської мови свідчить про усвідомлення студентами, які мають низький рівень успішності її вивчення важливості таких знань. Варто зазначити, що встановлені закономірності стосуються лише студентів, у яких англійська мова не є фаховим предметом. На наш погляд, доцільною є перевірка вказаних закономірностей у групах студентів, для яких цей предмет є фаховим.

Висновки. Збільшення показників успішності вивчення респондентами англійської мови із збільшенням кількості співвіднесення їх мотиваційних об'єктів із усім періодом їх життя може свідчити про те, що цілі діяльності респондентів із високою успішністю більше стосуються їх життя загалом, усіх періодів їх життя. Для успішних у вивченні англійської мови студентів характерною є також наявність більшої кількості планів на майбутнє, прагнень зробити що-небудь для інших людей і меншої кількості подій, пов'язаних із бажаннями

не стільки здобути знання, скільки завершити навчання, університет, сесію тощо. Встановлено, що показники успішності вивчення студентами англійської мови пов'язані з наявністю внутрішньої мотивації її вивчення та відсутністю мотивації уникнення невдачі. Наявність вказаних видів мотивації виявлено у студентів, яким притаманна більш тривала часова перспектива, співвіднесення мотиваційних об'єктів часової перспективи з усім життям загалом, висока кількість мотиваційних об'єктів у майбутній часовій перспективі, зокрема, таких, які пов'язані із прагненнями впливу на інших, очікуваннями щодо інших, планами виїхати за кордон, подіями майбутнього навчання, професійної діяльності, особистого життя, прагненнями до відпочинку.

Для досліджуваних, які успішно склали граматичний тест, характерною є наявність більшої кількості тверджень, пов'язаних із прагненням саморозвитку та самореалізації у різних сферах життя. Для вказаних осіб характерною є також більша кількість мотиваційних об'єктів, пов'язаних із необхідністю відпочинку. Водночас респондентам, які вважають, що для них важливим є отримання диплому про вищу освіту, притаманні вищі показники кількості мотиваційних об'єктів, співвіднесених із здійсненням впродовж року). Відтак студенти, для яких важливим є отримання диплому про вищу освіту, більшою мірою орієнтовані на досягнення короткострокових цілей. І, навпаки, цілі респондентів, які заперечують цінність для них диплому про вищу освіту, стосуються більшою мірою життєвих орієнтирів. Респонденти, які вважають важливим для себе отримання диплому про вищу освіту, вказують також значущо більше мотиваційних об'єктів, здійснення яких локалізовано в часі найближчого місяця, у той час, як решта досліджуваних осіб вказують більше загальножиттєвих цінностей. Експериментальні напрацювання у зазначеному напрямі є актуальними і перспективними, оскільки ще не досліджені особливості часової перспективи у студентів, котрі проживають в різних культурних та політико-економічних умовах.

1. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу; пер. с англ. – СПб.: Питер, 2008. – 352 с.

2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2002. – 288 с.

3. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности / В. Г. Асеев. – М.: Мысль, 1976. – 157 с.

4. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка / Л. И. Божович // Изучение мотивации поведения детей и подростков. – М.: Педагогика, 1972. – С. 7–44.

5. Дзюбка Л. Мотивація навчальної діяльності як психолого-педагогічна проблема / Л. Дзюбка, Л. Гриценюк // Психолінгвістика: збірник наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2009. – С. 33–43.

6. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев // Избранные психологические произведения: в 2-х т. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – 328 с.

7. Маркова А. К. Формирование мотивации учения: кн. для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.

8. Маркова А. К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: пособие для учителя / А. К. Маркова. – М.: Просвещение, 1983. – 96 с.

9. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен; пер. с нем. – В 2 т. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 1. – 408 с.

10. Талызина Н. Ф. Формирование познавательной деятельности учащихся: книга для учителя / Н. Ф. Талызина. – М.: Просвещение, 1988. – 173 с.

11. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.

12. Скороходова Н. М. Мотивация как система стимулов / Н. М. Скороходова // Сельская школа. – 2004. – № 1. – С. 101–106.

13. Рябикина И. В. Структурная организация временной перспективы старшеклассников с разным уровнем учебной успешности: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогическая психология» / И. В. Рябикина. – СПб., 2007. – 20 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.scholar.ru/speciality.php?page=2&spec_id=3.

Бондаренко В. А., Кузьо Л. И. Взаимосвязь уровня учебной успеваемости и временной перспективы студентов неязыковых специальностей

Исследованы структурно-содержательные характеристики временной перспективы студенческой молодежи. Доказано, что в более успешных респондентов наблюдается значительное преобладание целей саморазвития, большего количества планов на будущее, которые касаются жизни вообще, низкий уровень отягощенности обучением и меньшее количество стремлений завершить обучение.

Установлено, что показатели успеваемости изучения студентами английского языка связаны с наличием внутренней мотивации его изучения и отсутствием мотивации избегания неудачи.

Ключевые слова: учебная успеваемость, мотивационная индукция, мотивационные объекты, внутренняя мотивация, избегание неудач, временная перспектива.

Bondarenko V. A., Kuzo L. I. Correlation between the level of educational success and time perspective of students of non-linguistic specialties

The structural-semantic characteristics of temporal perspective of students are examined in the article. It is found that successful respondents are characterized by significant prevalence of self goals, larger number of future plans related to life in general, lower interest in training and fewer ambitions to complete studies. The study used methods of Nutten motivation induction.

Students were requested to solve author's English grammar test. It has been settled that more efficient respondents show the prevalence of self-development goals, more plans for the future which deal with life in general, lower level of studying difficulties in Higher Educational Establishments and fewer efforts to complete the education in Higher Educational Establishments. Significant differences between the indicators of parameters of Nyutten method among the respondents with different semester grades in English have been revealed. It was established that the progress rates of students studying English language are associated with the presence of internal motivation of the study and lack of motivation to avoid failure.

The subjects who have passed the grammar test successfully are characterized by the presence of a larger number of statements related to the desire of self-development and self-realization in various spheres of life. They indicate an increasing number of motivational objects associated with the need to rest. At the same time, the respondents who understand the importance and necessity of getting the diploma of higher education indicate bigger number of motivation objects correlating with their fulfillment during the year.

Thus, students for whom it is important to obtain a diploma of higher education are more focused on achieving short-term goals. Conversely, respondents who deny the value of higher education diplomas relate their goals to more distant periods.

Key words: *academic progress, motivation induction, motivational objects, internal motivation, to avoid failure, time perspective.*

Стаття надійшла 26 грудня 2016 р.

УДК 316.6:33:316.323

**Л. Й. Гуменюк,
Л. А. Москва**

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ

Розкрито соціально-психологічну сутність суб'єктності економічної соціалізації особистості в межах економіко-психологічного простору суспільства.

Вивчено результати емпіричного дослідження, в якому на когнітивно-му, афективному та конативному рівнях відображені соціально-психологічні особливості процесу економічної соціалізації особистості, що детермінують процес становлення економічного суб'єкта: ставлення до власності, до грошей, складові економічної культури студентської молоді.

Ключові слова: *економічна соціалізація, економічний суб'єкт, економічна поведінка, соціальні цінності, економічна ідентичність особистості.*

Постановка проблеми. Проблеми соціалізації особистості як процесу становлення активного суб'єкта зумовлені насамперед необхідністю отримання знань про закономірності формування системи соціальних цінностей особистості нового типу в умовах радикальних суспільних викликів. Сьогодні у соціальних та педагогічних науках є значні зміни у розумінні соціалізації. Найчастіше соціалізацію розуміють як засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом його включення у соціальне середовище і відтворення системи зв'язків та відносин, або як процес активного засвоєння індивідом цінностей і норм суспільства та формування їх в систему соціальних установок, що визначає позиції і поведінку індивіда як особистості в системі суспільства; а також як процес і результат засвоєння й активного відтворення індивідом соціального досвіду, що дає йому змогу повноцінно інтегруватись у суспільство. Однак у сучасному соціумі на поведінку особистості часто впливають економічні чинники, які спричиняють появу суб'єкта економічної соціалізації з його особистісними характеристиками і ціннісними пріоритетами.

Стан дослідження. Економічна соціалізація є основною темою у економічній психології, де психологічні дослідження формуються за аналогією з економічними, а як основні змінні виступають не психологічні, а соціальні й економічні фактори. В умовах соціалізуючої діяльності освітніх закладів необхідно враховувати також і педагогічні складові. Особистісні характеристики детермінуються і соціально-економічними та демографічними факторами, і педагогічною взаємодією.

Спираючись на таке розуміння взаємозв'язку особистості та середовища, більшість науковців-економістів визначають економічну соціалізацію тільки як засвоєння особистістю економічних цінностей, завдяки чому відбувається включення її в систему економічних відносин. Таке розуміння економічної соціалізації ґрунтується на постулаті тотожності матеріальних (економічних) і життєвих цінностей. Наприклад, певний спосіб життєдіяльності індивіда може розцінюватись як, скажімо, утриманство з позиції суспільства, однак з позиції самого суб'єкта цей феномен може інтерпретуватись в іншій площині – як такий, що найбільше відповідає її можливостям, очікуванням, рівню домагань і базовим цінностям. Однак аналіз досліджень економічних психологів і педагогів свідчить, що причиною економічної поведінки особистості, соціальної групи можуть бути чинники економічної свідомості, зокрема її ціннісно-сміслова система.

Основою наших теоретико-методологічних досліджень стали праці відомих науковців-психологів, педагогів і соціологів, які вивчали

проблеми економічної поведінки: Є. Головахи, Л. Карамушки, М. Кліманської, С. Максименка, В. Москаленка, В. Татенко, Т. Титаренко та інших [1; 2; 3; 4; 5].

Існує низка досліджень, які дають можливість визначити особливості економічної соціалізації особистості на основі аналізу ціннісно-сислової структури свідомості та її динаміки. Н. Журавльовою [6, с. 406] емпірично виявлено, що орієнтація респондентів на економічні цінності як життєві цінності найперше зумовлена їх особистісними характеристиками, а на формування інструментального ставлення до економічних цінностей впливає економічна свідомість та самосвідомість. Економічна поведінка індивідів зумовлена їх ставленням до грошей.

Дослідження, проведене Є. Горбачовою і А. Купрейченко [7], виявило, що гроші пов'язані з такими цінностями, як відповідальність, досягнення, інформація, розваги, здоров'я і любов. Крім того, було встановлено, що у свідомості значної частини опитуваних гроші асоціюються одночасно з полярними категоріями: свободою і залежністю, правдою і брехнею, справедливістю і несправедливістю, відповідальністю і безвідповідальністю та ін. Така неоднозначність призводить до формування суперечливого, конфліктного ставлення до грошей у значній кількості населення, а це, своєю чергою, негативно впливає на економічну поведінку.

У дослідженні Є. Філінкової [8] засвідчено, що система цінностей детермінує економічну ідентичність особистості. Це було доведено нею в процесі обстеження групи підприємців, в якій виявилось декілька різних типів самоідентифікації, основна відмінність між якими полягала в системі цінностей. Було встановлено, що головним для ідентифікації підприємців з соціальною категорією «господар» є їхнє психологічне ставлення до грошей, яке характеризується тим, що грошам надається дуже велике значення; самоідентифікація з категорією «підприємець» пов'язана з високою оцінкою себе як людини, яка створила і розвиває свою справу. Психологічною основою ідентифікації з «керівником» є усвідомлене прагнення підприємців до реалізації особистих інтересів у бізнесі через залучення інших людей. Підприємців, які ідентифікують себе з групою «професіоналів», визначає особливе ставлення до моральних норм у бізнесі, яке характеризується прагненням діяти без їх порушень [8, с. 575].

У процесі соціалізації особистості відбувається трансформація її структури та уявлень про пріоритети. У підлітків у ній домінують емоційні компоненти, і головним у розумінні благополуччя є «прийняття» групою однолітків; в юнацькому віці переважають такі компоненти

уявлень, як матеріальна забезпеченість, здоров'я і сім'я; далі відбувається переструктурування елементів, що входять в уявлення. У 20-річних благополуччя ідентифікується з самореалізацією, у 30-річних з успішною професійною діяльністю, а у 40 років головним є турбота про рідних і близьких.

У дослідженнях А. Журавльова і А. Купрейченко [9, с. 102] була встановлена динаміка соціальних уявлень студентів про багатство залежно від віку. Першокурсники більшою мірою схильні до стереотипного розуміння багатства як категорії, що означає володіння певною власністю: модним автомобілем, дорогими меблями, стильним одягом. Студенти старших курсів багатство розцінюють як можливість допомагати близьким. Отже, уявлення про багатство пов'язане з рівнем соціальної зрілості та виражає спрямованість особистості на певні цілі, зокрема, на професійну самореалізацію або турботу про близьких. Динаміка ціннісних орієнтацій особистості в процесі економічної соціалізації є предметом спеціальних досліджень також низки інших авторів.

Наприклад, автори монографії «Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації» акцентували на інтерсуб'єктній взаємодії як механізмі становлення суб'єктності особистості, атрибутивних ознаках економічної суб'єктності особистості, проблемі формування економічних настановлень суб'єкта економічної соціалізації, особливостях економічної соціалізації особистості в умовах навчання в аспірантурі (суб'єктна парадигма) та іншому [10].

Усі названі дослідження чітко окреслили основні психологічні детермінанти формування економічної поведінки особистості. Однак питання економічної соціалізації як соціально-педагогічної проблеми розглядається недостатньо.

Метою статті є вивчення ставлення особистості до процесів, економічних об'єктів (власність, гроші, багатство, майно та інших), які детермінують економічну поведінку і визначають характеристики індивіда як суб'єкта економічної реальності. Завдання – довести, що система відносин особистості з економічними об'єктами, є тим інтердивідним простором, що виконує соціалізуючу функцію, зокрема, будучи репрезентованою у свідомості як система ставлень до об'єктів власності.

Виклад основних положень. Емпіричним дослідженням охоплено 200 респондентів (по 100 студентів юридичного та економічного факультетів Львівського державного університету внутрішніх справ). Для вивчення трикомпонентної структури процесу становлення суб'єкта економічної соціалізації ми використали опитувальники за методикою семантичного диференціалу з кількома блоками тверджень

та дескрипторами, які стосувались: а) уявлень про власність і власника (*когнітивні компоненти становлення суб'єкта економічної соціалізації*); б) емоційних реакцій та оцінок об'єктів привласнення (*афективно-ціннісні компоненти*); в) певних способів управління власністю (*конативні компоненти становлення суб'єкта економічної соціалізації*).

Проведено аналіз факторів етико-семантичного простору економічних цінностей, яким керується суб'єкт у відносинах власності, та пов'язані з цим переживання. Диференціювали такі види власності: свою («моє»), спільну («наше») та чужу («чуже»). Внаслідок факторизації матриці оцінок виявились три фактори, які зайняли 66% загальної дисперсії.

Перший фактор (55%) утворений твердженнями, що стосуються внутрішньоособистісних переваг, які забезпечують включення студента у відносини власності – розвитку таких важливих особистісних якостей, як відповідальність, індивідуальність (власна унікальність), успішність, працьовитість, економічний інтерес: власність дає змогу почувати себе вагомим (0,75), дає відчуття власної значущості (0,75), дозволяє самостверджуватись (0,73), забезпечує самоповагу (0,72), вимагає відповідальності (0,72), підтверджує власну унікальність (0,71), мета життя (0,70), дає можливість почувати себе потрібним (0,70), засіб досягнення мети (0,70), самостійність (0,64), успіх (0,64), моральне задоволення (0,63), забезпечує пристойне місце у суспільстві (0,63), наполеглива праця (0,63), викликає інтерес (0,62), щастя (0,61), самореалізація (0,59), дає наснагу й оптимізм (0,56) дозволяє досягти певних висот у житті (0,54), сприяє задоволенню потреб (0,53), самовдосконалення (0,53), відчуваєшся дорослим (0,54).

Другий фактор становив 6% дисперсії й утворений твердженнями, що вказують на економіко-психологічні ефекти привласнення, а саме: повага інших (0,81), почуття захищеності (0,79), стабільність (0,75), впевненість (0,77), комфорт (0,67), забезпеченість (0,57), цінність (0,54).

Третій фактор зайняв 5% дисперсії, утворений дескрипторами, які стосуються переживань, викликаних можливими психологічними «затратами» від включення у відносини власності: заздрість (0,83), егоїзм (0,71), сором (0,64), влада над кимось (0,64), перевага над іншими (0,53), означає бути таким, як усі (0,54).

Отже, в оцінці об'єктів привласнення та орієнтаціях на певні економічні цінності студентів основним став фактор внутрішньоособистісних переваг, які отримує людина від того, щоб бути власником. Йдеться про те, що включення людини у відносини власності, вочевидь, пов'язане з розвитком самісних процесів, Я-концепції особи-

стості, тобто таких її особистісних якостей, які є показниками справді соціально зрілої дорослої людини, що викликає загальну оптимістичну оцінку становлення особистості як суб'єкта власності. Цей фактор, на наш погляд, цілком відповідає цінностям і переживанням зрілого суб'єкта власності. Високий рівень оптимізму у ставленні до власності та подібний тип ціннісних економічних орієнтацій, який можна назвати суб'єктивним, продемонстрували 20% опитаних студентів (індекс афективно-ціннісного ставлення 0.42). У 13% опитаних спостерігається песимістичне ставлення до включення їх у відносини власності та ціннісні орієнтації, які відповідають незрілій особистості з пасивною, залежною економічною позицією – як об'єкту сторонніх впливів (табл. 1).

Таблиця 1

**Афективно-ціннісне ставлення студентів
до їх включення у відносини власності, % респондентів**

	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Індекс АЦ
Оптимістична оцінка внутрішньо особистісних переваг включення у відносини власності Фактор 1	20	67	13	0,42
Економічно-психологічні фактори включення у відносини власності Фактор 2	19	67	14	0,40
«Психологічні втрати» від включення у відносини власності Фактор 3	18	66	16	0,35

Водночас в оцінці об'єктів власності студенти орієнтуються і на те, які вигоди і економічно-психологічні ефекти дає участь у відносинах власності (фактор 2), де індекс АЦ становить 0.40. І тільки для 14% респондентів стабільність, комфорт, почуття захищеності, повага з боку інших не мають великого значення в емоційно-ціннісному ставленні до власності. Щодо фактора 3, то 84% опитаних у оцінці відносин власності студентство орієнтується на те, яким «коштом» їм це обійдеться, а саме – негативними переживаннями сорому, заздрощів, отримання влади та інших переваг над іншими, виявами егоїзму тощо (індекс АЦ – 0,35).

Матриця когнітивних оцінок рис і якостей, притаманних об'єктам власності дала змогу виявити також три найбільш потужні фактори, які займають 65% загальної дисперсії та є основою сприйняття студентами та інтерпретації факту привласнення. *Перший фактор* (57% дисперсії) утворений дескрипторами, які свідчать про певний позитивний раціоналізм у використанні власності, усвідомлення практичного значення, користі та власних переваг від того, що людина включається у відносини власності – фактор раціоналізму у ставленні до власності: сміливість (0,71), практичність (0,69), те, чому надаю перевагу (0,68), безпечність (0,67), необхідність (0,66), корисність (0,65), сила (0,64), гуманність (0,62), позитивність (0,59), самостійність (0,57), справедливість (0,54).

Другий фактор (4% дисперсії) утворений твердженнями, які показують «ціну», яку платить людина за право відносин власності. Ця платня може виражатись у певному креативі, витратах енергії, вольових зусиллях: не має особливої цінності (0,71), творчість (0,65), складність (0,65), справжність (0,63), енергійність (0,61), рішучість (0,58), глибина (0,56), упертість (0,53).

Третій фактор (4% дисперсії) свідчить про перспективність, впевненість і, одночасно, ризикованість, яких вимагають відносини власності: пов'язані з ризиком (0,72), діяльність на випередження (0,69), легкість (0,61), оперативність (0,60), прибутковість (0,56), сучасність (0,55), наперекір (0,54), впевненість (0,53), перспективність (0,52).

Отже, в уявленнях про об'єкти привласнення переважає *раціональний погляд на власність* (фактор 1), оцінка власності з погляду користі, певних психолого-економічних зисків, які отримує власник (індекс когнітивного компоненту КК 0,54). Такий раціоналізм у ставленні до власності притаманний четвертій частині опитаних студентів (див. табл. 2). І лише 8% характерний ірраціональний погляд на власність.

Результатом пізнання реальності відносин власності студентів стала також творчо-вольова позиція, згідно з якою власність пов'язується з енергійністю, рішучістю, великими зусиллями, впертістю, вимогами бути креативним (індекс КК 0,48). Водночас для 90% респондентів когнітивний зміст образу власності зумовлений уявленнями про ті вимоги, яким має відповідати людина, включаючись у перспективні, передові, сучасні відносини власності: бути впевненим і здатним на ризик (індекс КК 0,45). У них когнітивний зміст образу власності сформований прагматичними уявленнями про практичне значення, користь та особисті переваги від залучення людини у відносини власності.

Таблиця 2

**Когнітивний компонент у ставленні студентів
до відносин власності, % респондентів**

	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Індекс КК
Рациональна позиція у відносинах власності Фактор 1	27	70	8	0,54
Творчо-вольова позиція у відносинах власності Фактор 2	19	73	8	0,48
Ризиковано-впевнена позиція у відносинах власності Фактор 3	19	71	10	0,45

Когнітивна складова також вивчалась методом семантичного диференціалу. Опитувальник містив твердження щодо різних способів володіння власністю, взяті з наукових та популярних джерел економічного змісту, модифіковані відповідно до завданнями дослідження. Як об'єкти оцінювання були застосовані два образи: «Я», «Я-українця» та «Я-підприємця». Образ «Я-українця» було включено у методику, якою передбачалось визначити ті риси і якості, за якими студенти диференціюють себе із вітчизняними суб'єктами власності. Співвіднести оцінки за образами власного «Я» та «підприємця» означало б з'ясувати ступінь ідеалізації себе як власника та описати цінності, на які орієнтується сучасне українське студентство у своїй економічній діяльності.

Процедура факторизації матриці усереднених оцінок, отриманих за вказаними образами, дала змогу виявити два фактори, які стали основою сприйняття системи суб'єктів відносин власності. Загалом обидва фактори займають 98% загальної дисперсії. З'ясувалось, що власна позиція та позиція інших у просторі взаємовідносин між собою («Я») та іншими («Я-українець» і «Я-підприємець») як суб'єктами власності оцінюється з погляду моральності-аморальності обраних ними способів заробітку, оскільки і перший, і другий фактори відображають саме ціннісну складову ставлення до учасників економічних відносин. Виявилось, що під час вибору способів володіння власністю студенти орієнтуються насамперед (фактор 1,74% дисперсії) на справедливість розподілу благ залежно від того, чи чесним шляхом вони отримані, та від ступеня докладених до цього зусиль (індекс способу оволодіння

власністю становить 0,44). Йдеться про фактор заслуженої винагороди працівника у формі певної платні – прибутку.

Другий фактор становив 24% загальної дисперсії: студенти оцінили налагодження відносин власності в аспекті підприємливості суб'єкта незалежно від того, наскільки моральними чи аморальними є засоби привласнення. Це фактор «збагачення попри все». З таблиці 3 видно, що значна кількість опитаних (88%) у своєму виборі того чи іншого способу економічної поведінки цілковито орієнтується на співвідношення зусиль, яких потребує об'єкт привласнення, та регулярність і справедливість отримання за це винагороди. Не менш важливою є також орієнтованість 85% опитаних на те, щоб діяти підприємливо, не цураючись засобів, які для цього обираються (індекс способу оволодіння власністю 0,35).

Таблиця 3

**Розподіл студентів за способами оволодіння власністю,
% респондентів**

	Високий рівень підтримки способу	Середній рівень підтримки способу	Низький рівень підтримки способу	Індекс COB
Фактор заслуженої винагороди Фактор 1	24	64	12	0,44
Підприємливість будь-якими засобами Фактор 2	15	70	15	0,35

Висновки. Семантичний простір способів оволодіння власністю особистості регулюється доволі суперечливими факторами. Обираючи той чи інший спосіб діяти у відносинах з іншими суб'єктами власності, респонденти найперше керуються соціальними нормами і педагогічними законами. Щоправда далі спрацьовують мотиви збагачення і підприємництва, які часто не співвідносяться з соціальністю. Наявність останніх в ціннісно-мотиваційному просторі студентства, в окремих ситуаціях, може ускладнювати вибір тієї чи іншої стратегії і тактики економічної поведінки, а отже, ускладнювати сам процес вибору поступати як зрілий суб'єкт відносин власності.

Перспективу подальшого дослідження процесу економічної соціалізації ми вбачаємо у визначенні специфіки стихійної форми економічної соціалізації, найважливішим виявленням якої є сім'я як найближче безпосереднє оточення індивіда, яке він не обирає, але яке

найбільшою мірою визначає його подальшу долю. Подальшого дослідження потребують також цілеспрямовані форми економічної соціалізації, зокрема ті, що діють у соціально-психологічному просторі освітньої підготовки, співвідношення в ньому цілеспрямованих та стихійних форм соціалізації. Останнє питання є предметом тривалої дискусії та потребує експериментальних досліджень.

1. Головаха Є. Основні етапи і тенденції українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції» / Є. Головаха, Н. Паніна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 3. – С. 32–51.

2. Карамушка Л. М. Актуальні напрямки організаційного розвитку вищих навчальних закладів / Л. М. Карамушка // Актуальні проблеми психології. – Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Т. 1 / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К.: А.С.К., 2009. – Ч. 23. – С. 3–9.

3. Кліманська М. Б. Психологічні чинники схильності молоді до соціального утримання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія. Психологія соціальної роботи» / М. Б. Кліманська. – К., 2007. – 20 с.

4. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

5. Москаленко В. В. Особливості дослідження соціалізації особистості в інтерсуб'єктній парадигмі / В. В. Москаленко // Соціальна психологія. – 2009. – № 6. – С. 22–36.

6. Журавлєва Н. А. Динамика ориєнтацій личности на экономические ценно-сти в условиях социально-экономических изменений / Н. А. Журавлєва // Проблемы экономической психологии. – Т. 1. – С. 279–411.

7. Горбачева Е. И. Отношение личности к деньгам: нравственные противоречия в оценках и ассоциациях / Е. И. Горбачева, А. Б. Купрейченко // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – № 4. – С. 26–37.

8. Филинкова Е. Б. Психологические основания самоидентификации российских предпринимателей / Е. Б. Филинкова // Проблемы экономической психологии. – М., 2005. – Т. 2. – С. 557–601.

9. Журавлев А. Л. Экономическое самоопределение Теория и эмпирические исследования / А. Л. Журавлев, А. Б. Купрейченко. – М.: Ин-т психологии РАН, 2007. – 478 с.

10. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації: монографія / Т. В. Говорун, Н. М. Дембицька, І. К. Зубіашвілі та ін.; за наук. ред. В. В. Москаленко. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2012. – 205 с.

Гуменюк Л. И., Москва Л. А. Социально-психологические детерминанты экономической социализации студентов

Раскрыта социально-психологическая сущность субъектности экономической социализации личности в рамках экономико-психологического

пространства общества. Изучены результаты эмпирического исследования, в котором на когнитивном, аффективном и коннотативном уровнях отражены социально-психологические особенности процесса экономической социализации личности, детерминирующие процесс становления экономического субъекта: отношение к собственности, к деньгам, составляющие экономической культуры студенческой молодежи.

Ключевые слова: экономическая социализация, экономический субъект, экономическое поведение, социальные ценности, экономическая идентичность личности.

Gumenyuk L. Y., Mosca L. A. Social and psychological determinants of students' economic socialization

The psycho-pedagogical nature of subjectivity of individual economic socialization within the economic and psychological community is revealed in the article. The results of empirical research are pointed out. Social and psychological features of individual economic socialization process that determine the formation of economic entity: attitude to property, money, components of economic culture of students are reflected on the cognitive, affective and connotative levels.

The purpose of empirical research was to study the relationship between the individual processes, economic objects such as property, money, wealth, and others that determine economic behavior and determine the characteristics of the individual as the entity of economic reality. The implementation of empirical research proved that the system of interrelation between the individual and economic entities is such an inter individual space that performs socializing function, that is, by being represented in the consciousness as a system of attitudes to the entities of property.

Social and pedagogical sciences noticed a significant change in the understanding of socialization. Socialization is considered as an individual assimilation of social experience through its inclusion into the social environment and reconstruction of communication and relations, or as a process of active individual assimilation of social values and norms and their formation in the social setting that determines the positions and behavior of the individual as a personality in the social system. Socialization accounts the process and the result of assimilation and personal reconstruction of social experience that allows him to fully integrate into society.

In modern society the individual behavior is often influenced by economic factors that cause the formation of economic socialization entity with his personal characteristics and value priorities. The empirical research comprised 200 respondents (100 students of Law Faculty and 100 students of the Faculty of Economy of Lviv State University of Internal Affairs). To study the three-component structure of formation of economic socialization entity were used the questionnaires on the method of semantic differential with several blocks of statements and descriptors that concerned: a) information about the property and the owner (cognitive components of economic socialization entity formation); b) emotional responses and evaluations of objects of assignment (affective and value

components); c) the ways of property management (connotative components of economic socialization entity formation). The analyses of the factors that constitute the ethical and semantic space of economic values, which the subject is guided by in property relations is conducted.

The following forms of property are differentiated: personal, common, and extraneous. As a result of factorization of matrix estimation, three factors that occupied 66% of the total variance were manifested. According to the study the semantic space means mastering the property governed by contradictory factors. Choosing one way or another to act in dealing with other business property, the respondents, above all, are governed by social standards and the pedagogical laws. The motives of enrichment and entrepreneurship work out though they rarely correlate with socialization.

The presence of the latter in the students' value and motivational area, in some cases, may complicate the choice of a strategy and tactics of economic behavior, and thus complicate the process of selection to act like mature subject of property relations.

Key words: economic socialization, economic entity, economic behavior, social values, economic identity of the individual.

Стаття надійшла 21 грудня 2016 р.

УДК 159.9.072.4

Л. С. Орищин-Буждиган,
Ю. В. Понайда

СТАВЛЕННЯ ДО МАЙБУТНЬОГО ПОКОЛІННЯ ТА КРАЇНИ ЯК ПОКАЗНИК ЗАДОВОЛЕНОСТІ ЖИТТЯМ

Констатовано на теоретичному рівні, що оптимістична налаштованість виконує важливу роль у житті сучасної молоді. Узагальнено, що психологічний добробтан є оптимальною оцінкою життя, його умов та обставин. Проаналізовано низку особливостей бачення майбутнього свого покоління та країни сучасними молодими людьми, досліджено планування майбутніх подій та задоволеності життям.

Унаслідок проведених аналізів підтверджено робочі припущення про те, що у людей переважають оптимістичні переконання щодо майбутнього країни та покоління, та про існування пов'язаності оптимістичного ставлення до майбутнього країни.

Ключові слова: оптимізм, майбутнє покоління, майбутнє держави, задоволеність життям, добробтан.

Постановка проблеми. Оптимістична налаштованість виконує важливу роль у житті сучасної молоді особи, слугує зарядним механізмом у ситуації стресу, допомагає будувати лонгітюдні життєві цілі з мотивацією, що спонукає до досягнення цих цілей. Важко уявити успішну людину, котра не отримує задоволення від життя, не володіє особистим добробтаном на певному рівні.

Стан дослідження. Способи та шляхи планування майбутнього розглядали та аналізували у своїх працях Р. К. Ф. Сан та Д. Т. Л. Шек, У. Бек, Н. Фішбейн та І. Айзен [1; 2; 3]. Проблематикою вивчення пов'язаності задоволеності життям, оптимістичних налаштувань та визначників психологічного добробтану займалися Е. Діннер, М. Селігман, Х. Кантріл, Дж. Галлуп, Дж. Хорлей та Дж. Дж. Лавері [6; 7; 10; 11].

Психологічний добробтан особистості є оптимальною для певної людини оцінкою життя, його умов та обставин. Основними складовими добробтану є життєві цілі, міцні інтерперсональні стосунки, романтичний зв'язок із коханою особою, підтримка добробтану інших людей, компетентність, прийняття самого себе, життєвий оптимізм повага від інших.

Наявність і взаємодія зазначених складових і є задоволенням від життя або психологічним добробтаном [5].

Е. Діннер та М. Селігман [4] у своїх дослідженнях добробтану та почуття щастя виявили факт, що дуже щасливі люди пригадували у своєму досвіді більше позитивних подій, аніж негативних. Також одним із найважливіших визначників почуття щастя були добрі стосунки і з іншими людьми, і з собою, наявність сім'ї, що ґрунтується на відкритості та позитивних почуттях, або ж наявність певних та стабільних романтичних стосунків. Важливою для почуття щастя була відкритість на новий досвід та переживання сильних емоцій та, безумовно, позитивне мислення [8].

Особливо цікавими у аспекті дослідження психологічного добробтану є дослідження за допомогою драбини Кантріла, де людина вибирає на якому шаблі від найгіршого до найкращого можливого життя помістити своє життя у минулому, сьогоднішньому та майбутньому. Досліджувані зазвичай розміщували своє минуле життя на нижчому шаблі, а майбутнє – на вищому порівняно з сьогоднішнім. Це свідчило про загальний психологічний добробтан особистості, тобто про оцінку свого соціального досвіду, як такого, що приносить користь та нові здобутки [9].

У сучасних нестабільних умовах актуальним є запитання: чи можливо переживати почуття щастя та мати достатній рівень психологічного добробтану у таких умовах?

Дж. Галлуп [6] використовував драбину Кантріла для дослідження психологічного добробуту у мешканців різних держав (заходу та країн третього світу). Результати досліджень свідчать про те, що громадяни західних країн мали вищі показники психологічного добробуту та задоволеності життям. Але водночас громадяни країн третього та четвертого світів були більшою мірою оптимістичними щодо майбутнього. Інший дослідник [10], використавши методику Кантріла, дійшов висновку, що високий соціальний статус негативно, обернено корелював із баченням майбутнього країни у досліджуваних жінок.

Дослідження Е. Суха, Е. Дінера, Дж. Убдеграфта [11] умов та причин задоволеності життям у громадян США та Кореї засвідчили, що задоволеність життям для колективістичних культур була більшою мірою пов'язана із соціальними реляціями, ніж для західних культур, для останніх визначником задоволеності життям був актуальний емоційний стан.

Ці результати досліджень демонструють, що часто загальний психологічний добробут та оптимістичне бачення майбутнього не залежать від матеріального достатку та від економічно соціальних умов.

Дж. Хорлей та Дж. Дж. Лавері [7] після проведених досліджень констатували, що не існувало статистично значущих відмінностей між людьми, котрі переживали життєві зміни, та тими, котрі не мали такого досвіду, стосовно оцінки загального рівня особистого психологічного добробуту. Та навіть особи, котрі переживали зміни, мали стабільніше почуття задоволеності життям. Такі результати свідчать про те, що змінність довкілля не завжди викликає негативні переживання та стани, такі як: дистрес, тривога, страх, неспокій, інколи така змінність може призводити до збільшення таких позитивних почуттів, як: задоволеність життям, котра може слугувати захистом перед непевністю [7; 12]. Такі результати можуть також свідчити про те, що стандарти і виміри задоволеності життям можуть змінюватися із соціальними обставинами [13].

Оптимістичний підхід до майбутнього створює можливість побудови лонгітюдних, складених життєвих планів, оскільки слугує стимуляцією для активних дій, а позитивне налаштування створює можливості подолання негативних емоційних станів [14; 1]. Оптимізм щодо майбутнього є одним з основних чинників особистого розвитку, схиляє до постановки високих, інколи навіть небезпечних цілей. Це є можливим завдяки твердженню про те, що здобування життєвих благ є цілком ймовірним і вартим затрачених зусиль [15; 1].

Метою статті є аналіз особливостей бачення майбутнього свого покоління та країни сучасною молоддю, дослідження планування майбутніх подій та задоволеності життям.

Виклад основних положень. На основі проаналізованого теоретичного матеріалу припустимо, що сучасна молодь буде характеризуватися оптимізмом під час оцінки подій, які можуть трапитися у майбутньому щодо покоління та країни проживання. Показники оптимістичної налаштованості стосовно майбутнього покоління будуть пов'язаними із показниками задоволеності життям.

З метою вивчення особливостей бачення майбутнього покоління та країни використовувалося авторська методика, що ґрунтується на методиці Шкала бачення власного майбутнього [16]. Методика базується на двох теоріях: теорії нереалістичного оптимізму Нейла Вейнштейна [17] та теорії установок, переконань Фішбеяна і Айзена [3]. Методика складається з 35-и подій, котрі можуть трапитися або ж не трапитися у майбутньому покоління (внутрішня узгодженість – надійність методики: показник α Кронбаха = 0,91), та 35-и подій у майбутньому країни (внутрішня узгодженість – надійність методики: показник α Кронбаха = 0,94) досліджуваного (наприклад, сучасна молодь зможе запровадити зміни у державі, молодь буде витривалою, моя країна зможе забезпечити гідну оплату праці, або ж, навпаки, молоді люди будуть конфліктними, багато людей іммігруватимуть з країни тощо).

Досліджуваних просили оцінити кожне твердження двічі: перший раз потрібно було оцінити від нуля до десяти (десять максимальна оцінка) наскільки воно позитивне чи негативне, другий раз оцінювалася ймовірність того, що ця подія трапиться, аналогічно у шкалі від нуля до десяти (десять максимальна ймовірність). Мірою оптимізму вважатимуться високі показники ймовірності, надані позитивно оціненим подіям (показник є добутком оцінки на ймовірність, і коливається у межах від 0 до 100) та низькі показники ймовірності для негативно оцінених подій (показник є добутком оцінки на ймовірність, і коливається у межах від 0 до 100). Для визначення міри задоволеності життям у часовій перспективі використовувалася шкала Драбоина Кантріла (Cantril Ladder). Для визначення загального рівня задоволеності життям використовувалася шкала Е. Діннера (Satisfaction With Life Scale, скор. SWLS, E. Diener, R. A. Emmons, R. J. Larsen, S. Griffin) адаптація Д. Леонтева, Є. Осина.

Дослідження, котре мало на меті підтвердження або спростування робочих припущень, було проведено у 2016 році, респондентами були 90 осіб, вік яких коливався від 14 до 35 років у дослідженні брали участь чоловіки та жінки, здебільшого студенти Золочівського економічного ліцею, працівники заводу «Карпатські мінеральні води» і Військової частини № 3007.

Більшість опитаних осіб молодого віку: 14–20 років (52,4%). Чоловіки (49%) та жінки (51%) приблизно рівномірно представлені у цьому дослідженні. Значна частина досліджуваних народилися у сільській місцевості (57,8%), також багато респондентів походили з міст (40%), та малий відсоток з містечка (2,2%). Презентоване у статті емпіричне дослідження тривало з 14 жовтня по 14 листопада 2016 року, опитування проводилося для груп по 20–30 осіб, робота з кожною тривала 2 години.

Розглянемо оптимістичні налаштування щодо майбутнього покоління та країни у досліджуваних осіб. Із цією метою проведемо якісний аналіз результатів методики майбутнє покоління та країни.

Внаслідок проведеного дослідження було отримано такі промотивні (події, котрі були оцінені позитивно та водночас мали високу ймовірність здійснення) оптимістичні показники: люди майбутнього покоління будуть розумними ($M = 60,4$; $SD = 27,6$), молоді люди будуть творчими та креативними ($M = 56,5$; $SD = 23,0$), молодь буде забезпечена житлом ($M = 52,6$ $SD = 26,2$), молодь загалом буде освіченою ($M = 56,6$; $SD = 30,8$) (табл. 1).

Таблиця 1

Характеристики оптимістичного бачення майбутнього покоління

Твердження	Мінімум	Максимум	M	SD
1	2	3	4	5
1. Люди молодого покоління будуть розумними	5,00	100,00	60,14	27,68
2. Молоді особи будуть творчими та креативними	6,00	100,00	56,51	23,07
3. Молодь характеризуватиметься консервативними поглядами	,00	100,00	44,74	26,40
4. Молоде покоління нічого не змінить у сучасній державі	,00	81,00	23,31	23,75
5. Молоді люди будуть більш схильними до розлучень, ніж старше покоління	,00	72,00	21,37	21,10
6. Молоде покоління буде ледачим	,00	90,00	37,79	24,23
7. Сучасна молодь буде нерозсудливою	,00	100,00	26,44	21,74
8. Молоді люди будуть комунікативними та відкритими до контактів	,00	100,00	47,26	22,14
9. Молодь буде забезпечена житлом	6,00	100,00	52,63	26,28
10. У більшості сучасна молодь житиме за кордоном	,00	100,00	51,09	26,39
11. Молодь буде жити у достатку	,00	100,00	48,36	24,80
12. Молоде покоління буде менш витривалим	,00	72,00	25,81	21,93

<i>Продовження таблиці 1</i>				
1	2	3	4	5
13. Молоді люди більш зацікавлені у кар'єрі, ніж в особистому житті	,00	100,00	27,81	26,75
14. У більшості молоді люди залишатимуться самотніми	,00	80,00	21,18	22,17
15. Молоді люди знаходитимуть час на відпочинок	,00	100,00	46,53	24,55
16. Молодь загалом буде освіченою	,00	100,00	55,61	30,84
17. У більшості молоді люди будуть безробітними	,00	81,00	20,51	22,89
18. Молодь займатиме керівні посади	,00	90,00	39,86	20,27
19. Молодому поколінню буде важко у фінансовому плані	,00	64,00	22,78	21,97
20. У молодих осіб часто будуть проблеми із здоров'ям	,00	72,00	21,20	22,68
21. Сімейне життя молодого покоління буде нещасливим	,00	90,00	21,91	23,95
22. У молодих людей будуть кредити, які вони не зможуть заплатити	,00	100,00	22,68	24,78
23. Молоді люди будуть більш конфліктними	,00	64,00	23,37	20,81
24. Молоді люди зможуть втілити свої цілі	,00	81,00	43,21	18,93
25. Молоде покоління не зможе добитись успіху без порад старших осіб	,00	90,00	27,78	20,51
26. Молоді люди будуть не тактовними	,00	81,00	21,30	21,32
27. Молодь буде більш схильною до різних типів залежностей (алкоголізм, наркоманія, ігроманія...), ніж старше покоління	,00	70,00	19,93	20,74
28. У більшості молоді люди будуть незадоволені особистим життям	,00	81,00	20,23	20,06
29. Молоді люди будуть недостатньо хорошими спеціалістами	,00	81,00	22,27	22,48
30. Молодь не зможе нічого досягти	,00	80,00	20,74	21,41
31. У молодих осіб буде достатньо часу для відпочинку	,00	90,00	44,88	22,84
32. Молодь не зможе реалізувати себе у професійній сфері, котру обиратиме	,00	80,00	22,18	21,73
33. У більшості молоді особи працюватимуть розумово	,00	72,00	29,83	20,88
34. До сімейного життя молоді люди ставитимуться не серйозно	,00	90,00	27,18	23,17
35. Молоді люди матимуть змогу жити так як захочуть	,00	100,00	37,26	25,43

Превентивні оптимістичні показники (негативні події з майбутнього, котрі також отримали і низьку ймовірність здійснення) були такими: молоде покоління нічого не змінить у власній державі ($M = 23,3$; $SD = 27,3$), молоді люди будуть більш схильними до розлучень аніж старше покоління ($M = 21,3$ $SD = 21,1$), сучасна молодь буде нерозсудливою ($M = 26,4$ $SD = 21,7$), молоде покоління буде менш витривалим ($M = 25,8$; $SD = 21,9$), у більшості молоді люди залишатимуться самотніми ($M = 21,1$; $SD = 22,1$) у більшості молоді люди будуть безробітні ($M = 20,5$; $SD = 22,8$), молодому поколінню буде важко у фінансовому плані, у молодих осіб часто будуть проблеми із здоров'ям ($M = 22,7$; $SD = 21,9$), сімейне життя молодого покоління буде нещасливим ($M = 21,9$; $SD = 23,9$), у молодих людей будуть кредити, які вони не зможуть заплатити ($M = 22,6$; $SD = 24,7$), молоді люди будуть більш конфліктними ($M = 23,3$; $SD = 20,8$), молоді люди будуть не тактовними ($M = 21,3$; $SD = 21,3$), молодь буде більш схильною до різних типів залежностей (алкоголізм, наркоманія, ігроманія...), ніж старше покоління ($M = 19,9$; $SD = 20,7$), молодь здебільшого буде незадоволена особистим життям ($M = 20,2$; $SD = 20,0$), молоді люди будуть недостатньо хорошими спеціалістами ($M = 22,2$; $SD = 22,40$), молодь не зможе нічого досягти ($M = 20,7$; $SD = 20,4$), молодь не зможе реалізувати себе у професійній сфері, котру обиратиме ($M = 22,1$; $SD = 21,7$) (див. табл. 1).

Щодо майбутнього країни, то для досліджуваних осіб оптимістично-заохочуючим, промоційним були тільки твердження про те, що українська молодь відрізняється патріотичністю ($M = 53,2$; $SD = 25,5$) та те, що Україна буде процвітаючою державою ($M = 53,4$; $SD = 23,6$) (див. табл. 2).

До оптимістично превенційних показників оцінки майбутнього країни належали: я ніколи не буду жити так, як хочу у цій країні ($M = 23,2$; $SD = 23,4$), моя країна ніколи не стане європейською країною ($M = 24,7$; $SD = 24,7$), Україна завжди підтримуватиме взаємозв'язок з Росією ($M = 17,8$; $SD = 23,6$), життя у цій країні буде дорогим та недоступним ($M = 23,5$; $SD = 24, 2$), у цій країні завжди буде корупція ($M = 24,0$; $SD = 23,0$), у цій країні молодь не зможе втілити власні амбіції ($M = 23,6$; $SD = 22,8$).

Щодо майбутнього країни у досліджуваній молоді переважали песимістичні налаштування (коли негативні події отримували високу ймовірність, а позитивні події були мало ймовірними): молоде покоління буде ледачим ($M = 34,72$; $SD = 7,2$), молоде покоління не зможе досягти успіху без порад старших осіб ($M = 27,7$; $SD = 26,5$), у більшості сучасна молодь житиме за кордоном ($M = 51,0$; $SD = 26,3$), до

сімейного життя молоді люди ставитимуться не серйозно ($M = 27,1$; $SD = 23,1$), молоді люди будуть комунікативними ($M = 47,2$; $SD = 21,1$), молодь буде жити у достатку ($M = 48,3$; $SD = 24,7$), молодь знаходитиме час на відпочинок ($M = 46,5$; $SD = 24,40$), молодь займатиме керівні посади ($M = 39,8$; $SD = 20,2$), молоді люди зможуть реалізувати свої цілі ($M = 43,2$; $SD = 18,9$), у молодих осіб буде достатньо часу для відпочинку ($M = 44,8$; $SD = 22,8$), у більшості молоді особи працюватимуть розумово ($M = 29,8$; $SD = 20,8$), молоді люди матимуть змогу жити так, як захочуть ($M = 37,2$; $SD = 25,4$) (табл. 2).

Таблиця 2

Характеристики оптимістичного бачення майбутнього країни

	Міні- ні- мум	Мак- симум	M	SD
1	2	3	4	5
1. Моя країна зможе забезпечити хорошу оплату праці	,00	100,00	43,06	19,86
2. Молоде покоління захоче жити виключно у цій країні	,00	100,00	37,91	19,70
3. Люди похилого віку зможуть отримати високу пенсію в Україні	,00	80,00	34,57	18,92
4. Країна зможе забезпечити молоде покоління робочими місцями	,00	100,00	48,63	25,53
5. Молодь не захоче жити у цій державі	,00	100,00	27,28	25,12
6. Країна буде забезпечувати якісну безкоштовну медицину для всіх	,00	100,00	34,99	24,28
7. Будь-яка хороша освіта в Україні буде платною	,00	100,00	29,37	22,55
8. Країна зможе забезпечити громадян доступним житлом	3,00	100,00	44,40	17,82
9. В Україні можливо буде зробити хорошу кар'єру	,00	81,00	40,54	20,17
10. Працюватиму у своїй країні на керівній посаді	,00	90,00	40,81	19,38
11. Буду достатньо багатим(ою) в Україні	,00	72,00	32,60	20,56
12. Я не зможу стати відомою людиною у своїй країні	,00	81,00	25,49	21,15
13. Я ніколи не буду жити так, як хочу у цій країні	,00	81,00	23,28	23,50
14. У своїй державі я буду багато працювати фізично	,00	81,00	31,92	19,63

<i>Продовження таблиці 2</i>				
1	2	3	4	5
15. Багато людей імігруватимуть з країни за кордон	,00	100,00	32,68	25,85
16. Україна буде користуватись великою популярністю серед туристів	,00	100,00	48,53	24,13
17. Моя країна ніколи не стане європейською країною	,00	81,00	24,73	24,71
18. Україна завжди підтримуватиме тісні стосунки з Росією	,00	72,00	17,80	23,64
19. Україна зможе утримувати сильну боєздатну армію	,00	100,00	49,27	24,16
20. Навчатись в Україні буде престижно	,00	90,00	35,20	20,43
21. Іноземці захочуть жити в Україні	,00	70,00	28,93	22,83
22. Країна вкладатиме кошти у розвиток спорту	,00	90,00	30,73	24,01
23. Українська молодь вирізнятиметься патріотичністю	,00	100,00	53,21	25,55
24. Я б хотів(ла), щоб мої діти жили в іншій країні	,00	80,00	26,49	23,05
25. В Україні будуть високі заробітні плати	,00	81,00	33,30	22,80
26. Україна буде дбати про здоров'я громадян	,00	80,00	41,98	18,29
27. В Україні кожна особа зможе повністю себе реалізувати	,00	100,00	36,49	21,92
28. В країні введуть жорсткі закони проти наркоманії	,00	72,00	35,59	18,31
29. У цій країні завжди буде корупція	,00	72,00	24,02	23,04
30. В Україні будуть фінансово та морально підтримувати людей з особливими потребами	,00	72,00	36,29	16,31
31. Студенти з різних країн захочуть навчатись в Україні	,00	72,00	32,40	18,00
32. В Україні буде система соціальної підтримки та допомоги для населення	,00	72,00	34,04	18,59
33. У цій країні молодь не зможе втілити власні амбіції у життя	,00	90,00	23,66	22,81
34. Україна буде процвітаючою державою	,00	100,00	52,43	23,61
35. Життя у цій країні буде дорогим та недоступним	,00	80,00	23,53	24,24

Також до песимістичних оцінок майбутнього країни для досліджуваної молоді належали твердження: моя країна зможе забезпечити хорошу оплату праці ($M = 43,0$; $SD = 19,8$), молоде покоління захоче жити виключно у цій країні ($M = 36,9$; $SD = 19,6$), люди похилого віку зможуть отримати високу пенсію в Україні ($M = 34,5$; $SD = 18,9$), країна зможе забезпечити молоде покоління робочими місцями ($M = 34,9$; $SD = 24,2$), будь-яка хороша освіта в Україні буде платною ($M = 29,3$; $SD = 22,5$), в Україні можливо буде зробити хорошу кар'єру ($M = 40,5$; $SD = 20,1$), працюватиму у своїй країні на керівній посаді ($M = 40,8$; $SD = 19,3$), буду достатньо багатим(ою) в Україні ($M = 32,6$; $SD = 20,5$), у своїй державі я буду багато працювати фізично, ($M = 31,9$; $SD = 19,6$), багато людей іммігруватимуть з країни за кордон ($M = 32,6$; $SD = 25,8$), навчатись в Україні буде престижно ($M = 35,2$; $SD = 20,4$), іноземці захочуть жити в Україні ($M = 28,9$; $SD = 22,8$), країна вкладатиме кошти у розвиток спорту ($M = 30,7$; $SD = 24,0$), я б хотів(ла), щоб мої діти жили в іншій країні ($M = 26,4$; $SD = 23,0$), в Україні будуть високі заробітні плати ($M = 36,2$; $SD = 16,3$), в Україні кожна особа зможе повністю себе реалізувати в країні введуть жорсткі закони проти наркоманії ($M = 36,4$; $SD = 21,9$), в Україні будуть фінансово та морально підтримувати людей з особливими потребами ($M = 36,2$; $SD = 16,3$), студенти з різних країн захочуть навчатись в Україні ($M = 32,4$; $SD = 18,0$), в Україні буде система соціальної підтримки та допомоги для населення ($M = 34,0$; $SD = 18,5$). Детальний аналіз наведено у таблиці 2.

З метою уточнення та деталізації відповіді на робоче припущення про наявність пов'язаності оптимістичних переконань та показників задоволеності життям проведено кореляційний аналіз.

Виявлено позитивний прямий зв'язок між оптимістичним налаштуванням щодо майбутнього покоління та загальною задоволеністю життям ($r = 0,258$; $p = 0,01$).

Оптимістично налаштовані щодо майбутнього опитані молоді особи були більшою мірою задоволені життям. Існував негативний обернений зв'язок між оптимізмом щодо майбутнього покоління та задоволеністю життям у минулому. Молодь, котра взяла участь у дослідженні, задоволена своїм життям в минулому, меншою мірою керувалася оптимізмом щодо майбутнього покоління ($r = -0,333$ $p = 0,0001$) (див. рис. 1).

У оцінці оптимізму щодо майбутнього країни досліджувані керувалися аналогічними принципами, як і для оцінки майбутнього покоління. Існував негативний обернений зв'язок між майбутнім країни та задоволеністю життям в минулому ($r = -0,326$; $p = 0,002$).

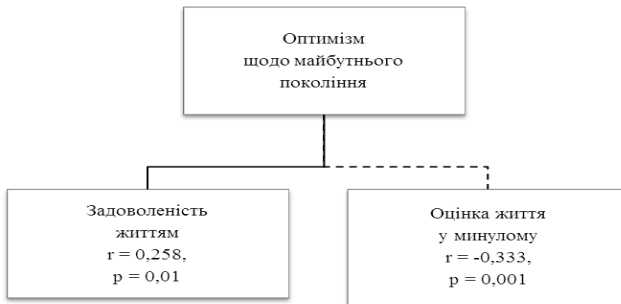

Рис. 1. Кореляційна плеяда оптимізму покоління та задоволеності життям

Респонденти задоволені особистим життям у минулому, меншою мірою оптимістично налаштовані щодо майбутнього своєї країни. Та особи задоволені своїм життям повною мірою виявляли вищий рівень оптимізму стосовно майбутнього країни (прямий, позитивний кореляційний зв'язок згаданих показників) ($r = 0,288$; $p = 0,01$).

Детальний аналіз розміщено на рисунку 2.

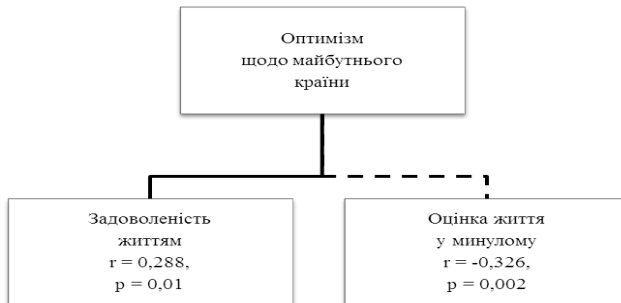

Рис. 2. Кореляційна плеяда оптимізму щодо країни та задоволеності життям

Висновки. У підсумку проведених аналізів було підтверджено робоче припущення про те, що у людей переважали оптимістичні переконання щодо майбутнього країни. Досліджувана молодь була превентивно оптимістично налаштована щодо майбутнього покоління та майбутнього держави. Проте варто зазначити, що стосовно майбутнього країни у переконаннях молоді значне місце займали і песимістичні

переконавання. Також підтвердилося робоче припущення про існування пов'язаності оптимістичного ставлення до майбутнього країни і покоління та показників задоволеності життям. Оптимізм у оцінках майбутнього покоління та держави був кореляційно пов'язаним із загальним рівнем задоволеності життям та із оцінкою свого життя у минулому. Досліджувані задоволені особистим життям у минулому, меншою мірою оптимістично налаштовані щодо майбутнього покоління та своєї країни. Та особи задоволені своїм життям повною мірою виявляли вищий рівень оптимізму стосовно майбутнього покоління і країни.

Перспектива досліджень у цьому напрямі може стосуватися взаємопов'язаності бачення майбутнього свого покоління та країни проживання з особливостями особистості та сфери соціальної взаємодії. Варто також розширити діапазон дослідження у різних вікових та соціальних категоріях.

1. Sun R. C., Shek D. T. Beliefs in the future as a positive youth development construct: A conceptual review. *The scientific world journal*, 2012. – Pp. 128–141.

2. Beck U. *Spółczeństwo Rzyka*. Warszawa: Wyd.Naukowe Scholar. – 2004.

3. Fishbein M., Ajzen I. *Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research.*, 1975. – 575 p.

4. Diener E., Seligman M. E. Very happy people. *Psychological science*, 13 (1), 2002. – Pp. 81–84.

5. Diener E., Wirtz D., Biswas-Diener R., Tov W., Kim-Prieto Ch., Choi D., Oishi Sh. New Measures of Well-Being. *Assessing Well-Being. Social Indicators Research Series Vol. 39*, 2009. – Pp. 247–266.

6. Gallup G. H. *Human Needs and Satisfactions A Global Survey*. *Public Opinion Quarterly*, 40 (4), 1976. – Pp. 459–467.

7. Horley J., & Lavery J. J. The stability and sensitivity of subjective well-being measures. *Social Indicators Research*, 24 (2), 1991. – Pp. 113–122.

8. Pavot W., & Diener E. The satisfaction with life scale and the emerging construct of life satisfaction. *The Journal of Positive Psychology*, 3 (2), 2008. – Pp. 137–152.

9. Cantril H. The qualities of being human. *American Quarterly Vol. 6*, No. 1, 1954. – Pp. 3–18.

10. Lumsden M. Social position and cognitive style in strategic thinking. *Journal of Peace Research* 4.3., 1967. – Pp. 289–303.

11. Suh E. M., Diener E. D., & Updegraff J. A. From culture to priming conditions self-construal influences on life satisfaction judgments. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39 (1), 2008. – Pp. 3–15.

12. Fujita F., & Diener E. Life satisfaction set point: stability and change. *Journal of personality and social psychology*, 88 (1), 2005. – Pp. 158–164.

13. Cummins, R. A. On the trail of the gold standard for subjective wellbeing. *Social Indicators Research* 35, 1995. – Pp. 179–200.

14. Benbenishty D.L.R., Refaeli T. Life satisfaction and positive perceptions of 2the future among youth at-risk participating in Civic-National Service in Israel. *Children and Youth Services Review*, Volume 34, Issue 10., 2012. – Pp. 2012–2017

15. Stoddard S. A., Zimmerman M. A., & Bauermeister J. A. Thinking about the future as a way to succeed in the present: A longitudinal study of future orientation and violent behaviors among African American youth. *American journal of community psychology*, 48 (3–4). – 2011. – Pp. 238–246.

16. Оришин Л. С. Нереалістичний оптимізм при плануванні майбутнього у сучасної молоді / Л. С. Оришин // Наукові праці ДонНТУ. Серія: Педагогіка, психологія і соціологія. – Львів, 2013. – Вип. № 1 (13). – С. 286–290.

17. Weinstein N. What does it mean to understand a risk? Evaluating risk comprehension. *Journal of the National Cancer Institute Monographs*, No. 25. – 1999. – Pp. 15–20.

Оришин-Буждыган Л. С., Понайда Ю. В. Отношение к будущему поколения и страны как показатель удовлетворенности жизнью

Констатировано на теоретическом уровне, что оптимистический настрой играет важную роль в жизни современной молодежи, а психологическая удовлетворённость является оптимальной оценкой жизни, ее условий и обстоятельств. Проанализированы особенности видения будущего своего поколения и страны современными людьми, исследованы планирование будущих событий и удовлетворенность жизнью. Вследствие проведенных анализов подтверждены рабочие предположения о том, что у людей преобладают оптимистичные убеждения относительно будущего страны и поколения, и о существовании связанности оптимистичного отношения к будущему страны.

Ключевые слова: оптимизм, будущее поколения, будущее государства, удовлетворенность жизнью.

Oryshchyn-Buzhdyhan L. S., Ponajda Y. V. Attitude toward generation and country future like life satisfaction predictor

Optimistic attitude is very important for modern youth. Psychological personal well-being is the optimal life circumstances evaluation for certain person. The purpose of this article is the analysis of generation and country future vision for modern youth, future planning and life satisfaction research. The authors' research technique called Personal Future Vision Scale was used in this study. Study methodology was based on unrealistic optimism theory and on M. Fishbein I.Ajzen theory of reasoned action.

It provides both theoretical and empirical analysis of the concern. Main result is that people tend to put higher than average probability on positive event in their future rather than negative events. Events were associated with main areas of Young generations and country lives. Individuals were asked to evaluate them on a scale from 0 to 10 of being positive or negative with 0 – strictly negative and 10 –

strictly positive. Additionally, participants were asked to put high or low probability tags on events. Cantril Ladder and Ed. Diener's Satisfaction With Life Scale (SWLS) was used to measure life satisfaction level in this study. The study had done in 2016. The 90 participants different age (from 14 to 35 years) took part in the future vision study.

As a result, positive events were evaluated with probability higher than average of realization and negative events were considered improbable (lower than average) mostly for generation and partly for country future vision. Those result confirm the research hypotheses. Prevention dominated in modern youth generation and country future vision.

The result found a lot of pessimistic bias toward country future vision. Optimistic attitudes toward generation and country future were positively correlated with general life satisfaction level and negatively correlated with past life satisfaction level. This results totally confirmed all research hypothesis.

Key words: optimism, generation future, country future, life satisfaction.

Стаття надійшла 12 січня 2017 р.

УДК 159.9.072.4

Л. С. Оришин-Буждиган,
Т. В. Ткач

ОПТИМІСТИЧНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАСНОГО МАЙБУТНЬОГО У АСПЕКТІ ВІДЧУТТЯ КОНТРОЛЮ

Встановлено, що оптимістичний підхід до майбутнього скеровує молодих осіб до досягнення цілей. Підтверджено теоретично, що коли молодь бачить сенс життя, вона оптимістично налаштована та переживає високий рівень контролю. Проаналізовано особливості бачення особистого майбутнього, майбутнього покоління в аспекті переживання контролю. Виявлено, що особиста оптимістична майбутня налаштованість корелює з самооефективністю та вибірковістю емоцій. Показники оптимізму майбутнього покоління скорельовані загальним контролем над подіями, що відбуваються, прийняттям ризику та включеністю.

Ключові слова: почуття контролю, особистий оптимізм, оптимізм покоління, майбутня налаштованість.

Постановка проблеми. Сучасна українська молодь розпочинає свій життєвий шлях у кризовому суспільстві, котре дуже динамічно розвивається та змінюється. Багато дослідників нарікають такий соціум суспільством ризику (У. Бек, А. Гідденс, Л. Колаковські,

Л. Марек, П. Олесь) [1; 2; 3; 4; 5]. Молодь суспільства ризику має не легкий життєвий шлях. Ці люди повинні одночасно вирішити свою особисту нестачу самоідентичності, що виникає під час дорослішання та розвитку. До того ж вони також переживають кризу самоідентичності, спричинену умовами сучасності, постійними змінами та відсутністю стабільності. Поєднуючи активну діяльність, для подолання нестачі самоідентичності, їм потрібно шукати шляхів виходу із кризи, що існує у їхньому зовнішньому соціальному світі. Існує небезпека, що молодь може втратити своє «Я» через надмірність проблем з самоідентичністю, або водночас утворити нову стратегію, котра буде працювати у випадках для обох цих видів проблем (Р. Баумейстер, Й. Шапіро, Д. Тайс) [6]. Оптимістичне налаштування щодо особистого майбутнього та почуття контролю над подіями, що відбуваються у особистому житті на соціумі можуть виконувати роль захисного механізму щодо стресових переживань у кризовому суспільстві ризику.

Стан дослідження. Способи та шляхи оптимістичного планування майбутнього розглядалися та аналізувалися у працях Р. К. Ф. Санта та Д. Т. Л. Шек, У. Бека, Н. Фішбейна та І. Айзена [7; 1; 8]. Проблема вивчення психологічних аспектів почуття контролю над життєвими ситуаціями у аспекті оптимістичного ставлення до життя займалася С. Фергюсон, А. Гудвін, Д. Каріфіо, Л. Рудес, Е. Пікок, Т. Дарвіл [9; 10; 11; 12].

Оптимістичний підхід до майбутнього спрямовує молодих осіб до досягнення тривалих цілей, є певним прихистком для активної діяльності під час боротьби зі стресом, оскільки очікування щодо ситуації позитивне, можна сміливо боротися із тимчасовими негараздами [7; 13]. Оптимізм щодо майбутнього є одним із найважливіших визначників особистого росту, позитивного життєвого налаштування на досягнення високих, нових, інколи навіть ризикованих цілей та чинником, що сприяє особистій впевненості про те, що досягнення запланованого є цілком ймовірним та вартує докладених до цього зусиль [7; 14].

Барбара Вавак-Соберайська [15] стверджує, що у травматичній, критичній загрозовій ситуації для особистості може бути притаманним один з трьох станів, котрий описаний далі і викликає неприємні емоційні переживання, зокрема страху.

1. Особистість у конфронтації із кризою чи загрозою, відчувається безсилою, переживає втрату контролю, те що не зможе вплинути на кризу, або ж не допустити до негативних наслідків. Таке усвідомлення особистого безсилля може ставити причиною переживання страху.

2. Іншою можливою причиною негативних емоцій, страху може бути сильний травматичний вплив події на особу.

3. Неочікувана, несподівана поява загрозової події містить ефект несподіванки і спочатку завжди викликає тривогу та страх.

Автор стверджує, що важливе значення у сприйнятті та переживанні згаданих подій має непевність того, яким буде подальше життя людини, після неочікуваної кризової події.

Для того, щоб побороти стан непевності та травматичні переживання щодо такої ситуації, використовуються адаптаційні механізми. З метою адаптації до оточуючого довкілля після кризи особистість проходить через окреслені етапи:

– пошук значення, надавання нового сенсу для оточення, для себе та для травматичної критичної ситуації, що трапилася, тобто пошук нових сенсів та цілей через пошук причин, котрі викликали кризу та надавання позитивного значення наслідкам цього явища та переживання.

– здобуття почуття сили, усвідомлення своїх зарадчих можливостей та здійснення контролю над існуючою ситуацією.

– особистісне зростання. Особистість починає оцінювати свою ситуацію заново, порівнюючи свою ситуацію із ситуаціями у житті інших осіб та свою користь, розуміючи, що знаходиться у кращих умовах. На цьому етапі людина зазвичай відновлює попередній рівень самооцінки, або ж підвищує останню.

Після проведених досліджень Барбара Вавак-Соберайська стверджує, що пошук способів контролю над загрозовими подіями, відбувається не тільки у процесі психологічного пристосування до незвичної стресової ситуації, але є також натуральною тенденцією, що властива кожній людині [15].

С. Фергюсон та А. Гудвін внаслідок проведених досліджень виявили, що почуття контролю над ситуацією є модератором (значно підсилює) впливу оптимістичних переконань людини на загальну задоволеність власним життям. Коли людина бачить сенс свого життя, є цілеспрямованою та задоволеною значущістю її життя, вона оптимістично налаштована та переживає високий рівень особистого контролю над тим, що відбувається у довіллі [9]. Е. Пікок, ґрунтуючись на даних емпіричних досліджень, стверджує, що оцінка міри свого контролю над життям визначається загальним рівнем оптимістичного налаштування людини [11].

Томас Дж. Дарвіл вивчав взаємодію оптимізму, контролю та властивостей темпераменту (нейротизму). Дослідження автора свідчать, що особи із оптимістичними переконаннями, котрі вірять, що

у їхньому житті із великою ймовірністю трапляться позитивні події, а негативні події є малоймовірними, переживали високий рівень контролю над подіями, що відбувались у їхньому житті, також вони були меншою мірою схильними до нейротизму [5].

Метою статті є аналіз особливостей бачення особистого майбутнього, майбутнього свого покоління сучасною молоддю, у аспекті переживання відчуття контролю виявлення взаємопов'язаності цих понять.

Виклад основних положень. На основі проаналізованого теоретичного матеріалу припустимо, що для сучасної молоді оптимізм під час оцінки подій, які можуть трапитися у майбутньому особистому житті та щодо покоління буде пов'язаним із різними аспектами відчуття контролю.

З метою вивчення особливостей бачення майбутнього використовувалося авторська методика, що ґрунтується на методиці Шкала бачення власного майбутнього. Методика базується на двох теоріях: теорії нереалістичного оптимізму Нейла Вейнштейна [16] та теорії установок, переконань Фішбеїна і Айзена [8].

Методика складається з 25-и подій, котрі можуть трапитися або ж не трапитися у особистому майбутньому (внутрішня узгодженість – надійність методики: показник α Кронбаха = 0,82), та – 35-и подій у майбутньому покоління (внутрішня узгодженість – надійність методики: показник α Кронбаха = 0,91) досліджуваного (наприклад, люди молодого покоління будуть розумними або ж, навпаки, юнаки та юнки будуть більш схильними до розлучень, ніж старше покоління, сучасна молодь буде нерозсудливою, вони будуть конфліктними та ін.).

Досліджуваних просили оцінити кожне твердження двічі: перший раз потрібно було оцінити від нуля до десяти (десять максимальна оцінка) наскільки воно позитивне чи негативне, другий раз оцінювалася ймовірність того, що ця подія трапиться, аналогічно – у шкалі від нуля до десяти (де десять максимальна ймовірність). Мірою оптимізму вважатимуться високі показники ймовірності, надані позитивно оціненим подіям (показник є добутком оцінки на ймовірність, і коливається у межах від 0 до 100), та низькі показники ймовірності для негативно оцінених подій (показник є добутком оцінки на ймовірність, і коливається у межах від 0 до 100).

Дослідження почуття контролю проводилося за допомогою таких методик: методика «Віра в рівень самоконтролю (ВРСК)» автора Джой Л. Беренберга, створена, щоб вимірювати самоконтроль; опитувальник міжособистісних відносин (ОМО) є російськомовною версією відомого за кордоном опитувальника FIRO (Fundamental Interpersonal

Relations Orientation), розробленого американським психологом В. Шутцем; методика «Життєстійкість» (оригінальна англomовна версія Hardiness Survey, розроблена Сальваторе Мадді (Maddi) у 1984 році) була адаптована Д. Леонтьєвим, Е. Расказовою до російської мови, у проведених дослідженнях використано авторський переклад українською мовою.

Дослідження з метою апробації робочих припущень проводилися у 2016 році, було досліджено 90 осіб віком від 14 до 35 років та різної статі, які навчаються у Золочівському економічному ліцеї, працюють на заводі «Карпатські мінеральні води» та у військовій частині № 3007

Більшість досліджуваних були віком від 14 до 20 років (52,4%). Серед досліджуваних переважали представники жіночої статі (51%) чоловіки становили 49% досліджуваної групи. Низка осіб, які взяли участь у дослідженні, народилися у сільській місцевості (57,8%), доволі вагомая частина опитаних походила з міст (40%), та малий відсоток – з містечка (2,2%).

Дослідження відбувалося у період з 14 жовтня по 14 листопада 2016 року у груповій формі. Групова форма роботи тривала по 2 години з кожною групою.

З метою підтвердження робочого припущення про пов'язаність оптимізму та переживання контролю проведено кореляційний аналіз загальних показників контролю та оптимістичного налаштування щодо майбутнього покоління та особистого майбутнього.

Виявлено статистично значущий прямий, позитивний кореляційний зв'язок між оптимізмом щодо особистого майбутнього та схильністю до близьких стосунків ($r = 0,214$, $p = 0,04$) та обернений негативний кореляційний зв'язок особистого оптимізму та самоефективності ($r = -0,367$, $p = 0,001$).

За високих показників особистої оптимістичної налаштованості досліджувані були здебільшого схильними до близьких стосунків із іншими людьми, проте, на жаль, меншою мірою самозарадними, самоефективними (рис. 1).

Не існувало статистично значущих зв'язків між загальним оптимізмом стосовно власного життя та переживанням почуття контролю.

Оптимізм щодо майбутнього покоління був негативно, обернено кореляційно пов'язаним із переживанням контролю ($r = -0,228$, $p = 0,03$), включеністю ($r = -0,242$, $p = 0,02$) та прийняттям ризику ($r = -0,238$, $p = 0,02$) та позитивно, прямо пов'язаним із самоефективністю ($r = 0,217$, $p = 0,04$).

Рис. 1. Пов'язаність особистого оптимізму, схильності до близьких стосунків та самоефективності

Оптимістично налаштовані щодо майбутнього покоління досліджувані особи переживали відчуття контролю меншою мірою, не приймали ризиків та не включалися у події соціального оточення, проте вони були більш самоефективними (рис. 2).

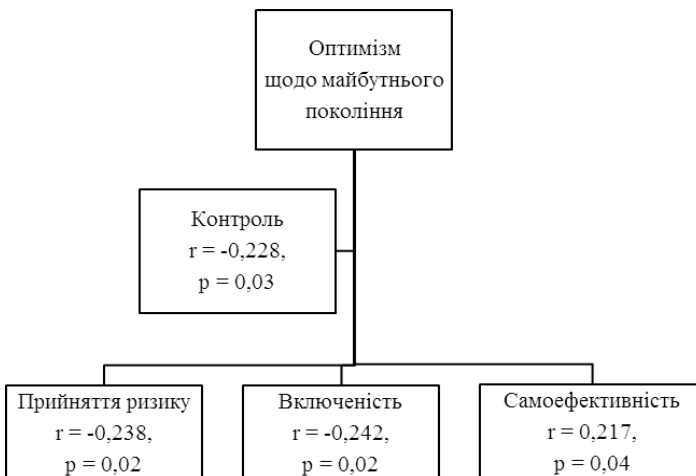

Рис. 2. Пов'язаність оптимізму покоління, контролю, включеності прийняття ризику та самоефективності

На основі проведених кореляційних аналізів та з метою поглиблення відповіді на робочу гіпотезу можна припустити, що показники контролю будуть пов'язані з особистісними рисами та оптимістичним бачення світу у чинникові структуру. З цією метою проведемо багаточинниковий аналіз.

Першим чинником, що виокремився, був чинник, пов'язаний з: високими показниками екстраверсії–інтроверсії (факторне навантаження 0,749), прив'язаності–обусобленості (факторне навантаження 0,806), самоконтролю–імпульсивності (факторне навантаження 0,864), емоційної стійкості–нестійкості (факторне навантаження 0,755), експресивності–пластичності (факторне навантаження 0,728). Він отримав назву: «Екстраорієнтований самоконтроль прив'язаності та емоційної стійкості». Чинник пояснював 20,11% дисперсії.

Другий чинник «Включено контрольоване прийняття ризику» включав: контроль (факторне навантаження 0,850), прийняття ризику (факторне навантаження 0,752), включеність (факторне навантаження 0,821). Чинником висвітлено 14,14% дисперсії.

Третій чинник складався з таких компонентів: схильність до близьких стосунків (факторне навантаження 0,649), контроль ухвалення рішень (факторне навантаження 0,846) та контроль себе (факторне навантаження 0,679) (він отримав назву: «Контроль прийняття особистих рішень у близьких стосунках»). Чинником висвітлено 11,63% дисперсії.

Четвертий чинник «Самоефективне оптимістичне особисте майбутнє та вибірковість емоцій» визначався: оптимізмом щодо майбутнього особистості (факторне навантаження 0,850), вибірковістю емоцій (факторне навантаження 0,553), та низькими показниками самоефективності (факторне навантаження – 0,579) (табл. 1). Чинником висвітлено 10,49% дисперсії.

П'ятий чинник «Зовнішній та внутрішній контроль, зумовлений вірою в Бога» містив компоненти: загальний зовнішній контроль (факторне навантаження 0,648), низький перебільшений внутрішній контроль (факторне навантаження 0,713) та контроль віра в Бога (факторне навантаження 0,605). Чинник пояснював 8,59% дисперсії.

Факторний аналіз проводився двома основними методами: за допомогою критерію Кайзера з ротацією Varimax (кількість ітерацій – 7). Також першопочатково проводився критерій кам'янистого насипу, який вказав на існування 5 факторів, що виокремилися у цій матриці компонент, ці чинники не були нижчими за значення 1. За допомогою факторного аналізу висвітлено 64,96% дисперсії отриманих результатів.

Детальний аналіз факторних навантажень компонент розміщено у таблиці 1.

Таблиця 1

Факторні навантаження для показників контролю, оптимізму та особистісних рис

Шкали	Чинники				
	1	2	3	4	5
Схильність до близьких стосунків	-0,211	0,065	0,649	0,319	0,100
Вибірковість емоцій	-0,148	0,216	0,483	0,553	0,024
I. Естра – інтроверсія	0,749	-0,310	0,069	-0,233	0,099
II. Прив'язаність – обособленість	0,806	-0,096	-0,113	0,096	-0,051
III. Самоконтроль – імпульсивність	0,864	-0,193	0,015	-0,032	0,118
IV. Емоційна стійкість – нестійкість	0,755	0,207	-0,182	0,144	-0,038
V. Експресивність – пластичність	0,728	-0,153	0,089	-0,228	0,095
Загальний оптимізм щодо майбутнього	0,056	0,007	0,025	0,850	-0,054
Самоефективність	0,106	-0,235	-0,184	-0,579	-0,170
Включеність	-0,110	0,821	-0,083	0,203	0,003
Контроль	-0,024	0,850	-0,044	-0,008	0,042
Прийняття ризику	-0,261	0,752	0,148	0,128	-0,020
Загальний зовнішній контроль	0,159	0,228	-0,119	0,102	0,648
Перебільшений внутрішній контроль	-0,244	0,194	0,005	-0,170	-0,713
Контроль віра в Бога	-0,319	-0,007	0,079	-0,263	0,605
Контроль себе	0,112	0,065	0,679	-0,069	-0,279
Контроль прийняття рішень	0,177	-0,178	0,846	0,104	0,078
Відсоток пояснюваної дисперсії	20,11	14,14	11,63	10,49	8,59

Висновки. Внаслідок проведених аналізів, можна стверджувати, що робоче припущення підтвердилося частково. Щодо результатів кореляційного аналізу, то особиста оптимістична майбутня налаштованість також не була пов'язаною із показниками контролю, а виключно із самоефективністю та вибірковістю емоцій. Проте показники

оптимістичної налаштованості щодо майбутнього покоління були зкорецьованими із загальним контролем над подіями, що відбуваються, прийняттям ризику та включеністю у вир зовнішніх соціальних подій.

За допомогою чинникового аналізу також частково підтвердилося робоче припущення про пов'язаність показників контролю, особистісних рис, комунікативних особливостей та оптимістичного бачення світу у факторну структуру. У результаті проведення факторного аналізу виокремилися такі чинники: «Екстраорієнтований самоконтроль прив'язаності та емоційної стійкості», «Включено контрольоване прийняття ризику», «Контроль прийняття особистих рішень у близьких стосунках», «Самоефективне оптимістичне особисте майбутнє та вибірковість емоцій», «Зовнішній та внутрішній контроль, зумовлений вірою в Бога». Тобто показники контролю були пов'язаними із особистісними характеристиками та комунікаційними особливостями, проте вони не формувалися у факторну структуру із показником загального оптимізму щодо особистого життя, цей показник був пов'язаним у чинник виключно із самоефективністю. Такі результати можуть бути поясненими тим, що у цьому дослідженні показники контролю відповідали стійким особистісним характеристикам та не були переконаннями для досліджуваних осіб, а оптимістичне бачення майбутнього належить до системи особистих переконань.

Перспектива досліджень подальших визначників оптимістичної налаштованості особистості може стосуватися взаємопов'язаності бачення майбутнього особистого та свого покоління з особливостями відчуття часової перспективи та сфери соціальної взаємодії. Варто також розширити діапазон дослідження у різних вікових та соціальних категоріях.

1. Beck U. Społeczeństwo Ryzyka. – Warszawa: Wyd. Naukowe Scholar. – 2004.

2. Giddens A. Nowoczesność i Tożsamość. «Ja» i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR., 2001. – 323 s.

3. Kołakowski L. Obecność mitu. – Wrocław: wydawnictwo Dolnośląskie, 1994. – 401 s.

4. Marek L. Relacje międzyludzkie w perspektywie przemian współczesnego świata / Edukacja w społeczeństwie «ryzyka». Bezpieczeństwo jako wartość. Red. M. Gwoździka-Piotrowska, A. Zduniak. – Poznań, 2006. – 245 s.

5. Oleś P. Człowiek w świecie, czyli o zależności od doświadczenia i kreowaniu doświadczeń / Nowoczesność jako doświadczenie: dyscypliny – paradygmaty – dyskursy. Pod. red. A. Zeidler-Janiszewska, R. Nycz. – Warszawa: Academica, 2008. – 426 s.

6. Baumeister R. F., Shapiro J. P., Tice D. M. Two kinds of identity crisis *Journal of Personality* 53 (3), 1985. – Pp. 407–424.
7. Sun R. C., Shek D. T. Beliefs in the future as a positive youth development construct: A conceptual review. *The scientific world journal*, 2012. – S. 128–141.
8. Fishbein M., Ajzen I. *Belief, attitude, intention and behavior: an introduction to theory and research*, 1975. – 575 p.
9. Ferguson S. J.; Goodwin A. D. Optimism and well-being in older adults: The mediating role of social support and perceived control. *The International Journal of Aging and Human Development*, 2010, 71.1: pp. 43–68.
10. Carifio J.; Rhodes L. Construct validities and the empirical relationships between optimism, hope, self-efficacy, and locus of control. *Work*, 2002, 19.2: pp. 125–136.
11. Peacock E. J.; Wong P. T. P. Anticipatory stress: The relation of locus of control, optimism, and control appraisals to coping. *Journal of Research in Personality*, 1996, 30.2: pp. 204–222.
12. Darvill T. J.; Johnson R. C. Optimism and perceived control of life events as related to personality. *Personality and Individual Differences*, 1991, 12.9: pp. 951–954.
13. Benbenishty D.L.R., Refaeli T. Life satisfaction and positive perceptions of 2the future among youth at-risk participating in Civic-National Service in Israel. *Children and Youth Services Review*, Volume 34, Issue 10., 2012. – pp. 2012–2017.
14. Stoddard S. A., Zimmerman M. A., & Bauermeister J. A. Thinking about the future as a way to succeed in the present: A longitudinal study of future orientation and violent behaviors among African American youth. *American journal of community psychology*, 48 (3-4), 2011. – pp. 238–246.
15. Wawak-Sobierajska B. Proces adaptacji do zagrażających wydarzeń // Heszen-Niejodek, I. (red.), *Doświadczenie kryzysu – szansa rozwoju czy ryzyko zaburzeń?*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 1995 – 461 s.
16. Weinstein N. What does it mean to understand a risk? Evaluating risk comprehension. *Journal of the National Cancer Institute Monographs*, No. 25, 1999. – Pp. 15–20.

Оришин-Буждыган Л. С., Ткач Т. В. Оптимистичное отношение к собственному будущему в аспекте ощущения контроля

Установлено, что оптимистический подход к будущему направляет молодых людей к достижению целей. Подтверждено теоретически, что когда молодежь видит смысл жизни, она оптимистично настроена и переживает высокий уровень контроля. Проанализированы особенности видения личного будущего, будущего поколения сквозь призму переживания контроля. Выявлено, что личная оптимистическая будущая настроенность коррелирует с самоофективностью и выборочностью эмоций. Показатели оптимизма будущего поколения связаны с общим контролем над порисходящими событиями, принятием риска и включенностью.

Ключевые слова: *чувство контроля, личный оптимизм, оптимизм поколения, будущая настроенность.*

Oryshchyn-Buzhdyhan L. S., Tkach T. V. Optimistic attitude toward personal future and perceived control

Optimistic approach to future guide young people to achieve long-term goals and very often become an active action coping mechanism in stress situation. Person, who understand her life sense, is purposeful, life satisfied with high level of environmental, and life events' perceived control. The purpose of this article is the analysis of personal future vision for modern youth, future planning and perceived under life events control research. That study had done in 2016. The 90 participant's different age (from 14 to 35 years) took part in the future vision study. Study methodology was based on unrealistic optimism theory and on M. Fishbein I.Ajzen theory of reasoned action. It provides both theoretical and empirical analysis of the concern. Main result is that people tend to put higher than average probability on positive event in their future rather than negative events. Events were associated with main areas of Young generations and country lives. Individuals were asked to evaluate them on a scale from 0 to 10 of being positive or negative with 0 – strictly negative and 10 – strictly positive. Additionally, participants were asked to put high or low probability tags on events. Main result based on correlation between personal and generation future vision and perceived control level. Personal future vision was not correlate with different perceived control indicators and levels. It correlated with self-efficiency and emotions optionality. However, generation's future vision was correlated with general control level, risk acceptance and inclusiveness in social life. Factors' Analysis results only partly confirm hypothesis about relations between optimistic personal future vision and different control indicators and levels and personal features. Those results only partly confirmed main research hypothesis.

Key words: *perceived control, optimism, personal future vision, generation future vision.*

Стаття надійшла 12 січня 2017 р.

УДК 37.013.77:004

І. Р. Субашкевич

ЕМПІРИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ МЕДІАСПОЖИВАЧІВ У КОНТЕКСТІ МЕДІАПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ

На теоретичному та емпіричному рівнях розглянуто класифікацію медіаспоживачів у контексті медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сміслової сфери студентів педагогічних спеціальностей. Аргументовано, що медіа впливають на становлення цінностей студентської молоді. З метою вивчення медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сміслової сфери

молоді в емпіричному дослідженні використано авторську анкету. Відповідно до отриманих даних визначено необхідність упровадження медіаосвіти в освітній процес вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: *цінності, ціннісно-сміслова сфера, медіапсихологічні чинники, медіапсихологічні технології, тип медіаспоживача, медіаосвіта.*

Постановка проблеми. Сьогодні медіа мають вагомий вплив на суспільну свідомість. Через здатність швидко і майже тотально охоплювати найширші аудиторії вони можуть трансформувати традиційну систему духовного виховання. Також медіа мають чималі можливості впливати на спосіб життя та поведінку особистості як суто інформаційно, так і за допомогою практичних зразків того чи іншого стилю життя. Можна зазначити два аспекти такого впливу. По-перше, ЗМІ істотно сприяють засвоєнню людьми різного віку широкого спектра соціальних норм та формуванню у них ціннісних орієнтацій у сфері політики, економіки, здоров'я, права тощо. По-друге, ЗМІ фактично є своєрідною системою неформальної освіти та просвіти різних категорій населення. Водночас користувачі ЗМІ здобувають доволі різнобічні, суперечливі, несистематизовані знання, відомості з різних питань суспільного та політичного життя. І сьогодні у розвинених суспільно-політичних системах панує теза, що ті, хто володіють ЗМІ, володіють громадською думкою.

Стан дослідження. Серед перших дослідників ЗМІ треба виокремити канадських вчених Г. Інса та М. Маклуана. Вплив телебачення на моральний розвиток особистості вивчали також Г. Лассуелл, Ю. Купер, М. Маклюен, П. Тайкенор, Дж. Донакю, У. Олаєн. Дослідження ролі ЗМІ та впливу медіавізуального контенту на особистість в умовах гібридного протистояння розпочато лабораторією масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (О. Вознесенська, Л. Найдьонова, Н. Череповська).

Метою статті є висвітлити результати емпіричного дослідження медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сміислової сфери студентів педагогічних спеціальностей.

Виклад основних положень. Для визначення впливу медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сміислової сфери студентської молоді було проведено експериментальне дослідження на базі Львівського національного університету імені Івана Франка, в якому взяло участь 255 студентів педагогічних спеціальностей.

Метою дослідження було експериментально обґрунтувати застосування медіаосвіти, а саме медіапсихологічних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів та довести ефектив-

ність розвитку здібностей критичного мислення, сприймання, оцінення, розуміння та аналізу медіатекстів, що впливають на формування ціннісних орієнтацій. Дослідження складалося з трьох *etapів*.

Перший етап дослідження полягав у проведенні діагностики за такими методиками:

- методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (адаптація І. Семків) [1];
- модифікована нами методика О. Фанталової «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» [2];
- авторська анкета, що складається з 141 питання на визначення медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сислової сфери студентської молоді.

Другий етап дослідження полягав у розробленні Концепції та експериментальної моделі організації навчання студентів основам медіаграмотності, котра регламентує процес підготовки майбутніх педагогів у контексті медіаосвіти. У межах курсу «Основи медіаграмотності» для студентів педагогічних спеціальностей було розроблено медіаосвітню програму, що передбачала формування цінностей важливих для педагогічної діяльності з використанням медіапсихологічних технологій. Програма містить чотири основні модулі, зміст яких здійснював цілеспрямоване посилення медіапсихологічних чинників розвитку ціннісно-сислового потенціалу. Навчання відбувалось у формі міні-лекцій, групових занять, на яких проводяться перегляди і обговорення кінофільмів, літературних творів, живопису, театральних вистав, здійснення волонтерської, благодійної діяльності, виконання творчих домашніх завдань (написання есе), відвідування разом із близькими театрів, кінотеатрів, картинних галерей та їхнє спільне обговорення [3].

Третій етап дослідження – проведення повторного заміру за згаданими методиками. Оскільки обсяг статті не дає нам можливості представити всі результати дослідження, представимо найважливіші результати факторного аналізу, отриманих даних на першому та третьому етапах дослідження.

Завданням факторного аналізу емпіричних даних було визначити насиченість медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сислової сфери студентів майбутніх педагогів до та після проведення психологічного експерименту. Так, після першого заміру, на основі факторного аналізу встановлені 6 чинників, що пояснюють 58,95% сукупної дисперсії даних, а після проведення психологічного експерименту, на основі факторного аналізу встановлено також 6 чинників, що пояснюють 64,53% сукупної дисперсії даних. Це дає нам можливість класифікувати медіаспоживачів у контексті медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сислової сфери (див. табл.).

Таблиця

Результати факторного аналізу медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сміслової сфери

До проведення психологічного експерименту		Після проведення психологічного експерименту	
фактор, його інформативність	факторні компоненти та їх навантаження	фактор, його інформативність	факторні компоненти та їх навантаження
F1 (h = 15,53%)	Емоційність телеконтенту (0,78); медіаудіобання (0,73); співтворчість (0,5); професійний інтерес до телеконтенту (0,46); сензитивність до медіатекстів (0,45).	F1 (h = 30,5%)	Медіаудіобання (0,8); співтворчість (0,79); критичне мислення (0,77); сензитивність до медіатекстів (0,75); емоційність телеконтенту (0,6); якість телепродукту (0,69); професійний інтерес до телеконтенту (0,69).
F2 (h = 13,6%)	Влада (0,75); досягнення (0,62); якість телепродукту (0,53).	F3 (h = 9,22%)	Влада (-0,88); досягнення (-0,84).
F3 (h = 9,63%)	Конформізм (0,75); універсализм (0,73); традиція (0,71); безпека (0,69); доброзичливість (0,53).	F2 (h = 11,25%)	Традиція (0,91); конформізм (0,8); безпека (0,65).
F4 (h = 8,4%)	Медіаудіобання друзів, рідних (0,7); критичне мислення (0,69); ідентифікація з медіаперсонажем (0,66).	F6 (h = 5,36%)	Універсализм (-0,68); якість телепродукту (0,51); емоційність телеконтенту (0,48); особистий досвід (0,46).
F5 (h = 6,02%)	Стимуляція (0,83); самостійність (0,63); гедонізм (0,59).	F5 (h = 5,93%)	Стимуляція (0,82); гедонізм (0,73).
F6 (h = 5,8%)	Різниця 2 (0,78); різниця 1 (0,69);	F4 (h = 7,63%)	Медіаудіобання друзів, рідних (0,61);
			Різниця 1 (-0,8); різниця 2 (-0,76).

Емпірична класифікація медіаспоживачів у контексті медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сміслової сфери:

1. «Не емоційний»

Фактор 1 охоплює медіапсихологічні чинники, що впливають на зменшення цінності «доброзичливість». Тобто ці медіапсихологічні чинники простежуються в першому і другому замірах, змінюється лише їхнє навантаження.

Медіаспоживачі, які належать до цього типу, найчастіше дбають про власне благополуччя, щастя та добробут. У них не сформовані індивідуальні уподобання. Характерне «всеїдне» поглинання телепродукції. Часто вибір телеконтенту залежить від думки оточуючих. З високою довірою ставляться до отриманої з телебачення інформації, не піддаючи її критичному аналізу, не переймаються технічною якістю телепродукту, обирають будь-яку телевізійну продукцію, не використовують отриману телевізійну інформацію в навчальній чи професійній діяльності. Також не бачать можливості своєї участі в суспільних процесах через телебачення. Відсутня чутливість до переживань телеперсонажів. Часто не розуміють сенс переживання емоцій та почуттів телегероїв у цей момент. Емоційність телепродукту не впливає на емоційну сферу глядача.

Цей результат є цілком очевидним, адже цінність «доброзичливість» передбачає чутливість і співпереживання іншим людям, що у цьому разі невластиво цьому типу медіаспоживача.

2. «Владний»

Цей тип медіаспоживача визначається фактором 2 (до експерименту) і фактором 3 (після експерименту). За цими результатами можна зробити висновок, що під час формування цінностей «влада» і «досягнення» визначальними є медіапсихологічні чинники «якість телепродукту» і «сензитивність до медіатекстів».

У цьому разі найбільшого значення для телеглядача має цінність влади, яка відображаються у прагненні накопичувати матеріальні ресурси, гроші, займати керівні посади. Провідна ціль – особистий успіх завдяки вияву компетентності згідно з соціальними стандартами. Найважливішим ужитті таких людей є досягнення нових цілей та власний розвиток.

Такі люди готові багато працювати для того, щоб бути попереду інших, часто ціною власного благополуччя та здоров'я. Для них важливі не лише самі досягнення, але й соціальне визнання, вони часто залежні від позитивної оцінки інших. Також цей тип телеглядача характеризується підвищеною чутливістю до побаченого на телеекрані, усвідомленням переживань телеперсонажів, співпереживанням. Але

не переймається технічною якістю телепродукту, обирає будь-яку телевізійну продукцію.

3. «Конформіст»

Цей тип медіаспоживача визначається фактором 3 (до експерименту) і фактором 2 (після експерименту). За результатами можна зробити висновок, що на формування цінностей «традиція», «конформізм», «безпека» медіапсихологічні чинники не впливають.

Для цього типу медіаспоживача важливо поводитись згідно з соціальними очікуваннями та стандартами. Надзвичайної ваги для них набувають такі риси, як ввічливість, моральність, нормативність. Для них важливо виконувати усі правила та вимоги, навіть у тому разі, якщо є можливість їх порушити. Повага до старших для таких людей набуває особливого значення, є міжпоколінна єдність у родині, виконання звичних обрядів та святкування релігійних свят. Дбають про благополуччя, щастя та добробут найближчих їм людей – членів родини, друзів, співробітників та колег. Такі люди цінують вірність, чесність, дружелюбність та відповідальність, вони намагаються бути опорою та підтримкою для людей, яких вони люблять та поважають. Не люблять вирізнятися з натовпу, не намагаються вимагати від життя більшого, ніж уже мають. Найбільшого стресу їм завдають зміни у звичному для них способі життя та надмірна увага до їхньої особистості.

Надають перевагу безпеці, роблять усе, щоб уникати загрозливих, ризикованих та нестабільних ситуацій. Для них важливим є не лише власна безпека, але й безпека близьких людей, національна безпека та спокій. Гармонія, порядок та чистота є не менш цінними для таких людей, вони більше ніж інші схильні до педантизму. Надзвичайно важливими для них є справедливість та рівність усіх людей на землі. Якщо ж існує загроза для їхнього життя чи життя близьких людей здатні стати активними борцями за справедливість та рівність прав.

Отже, на ціннісно-сміслову сферу цього типу медіаспоживача телевізійний контент не впливає.

4. «Довірливий»

Цей тип медіаспоживача визначається фактором 4 (до експерименту) і фактором 6 (після експерименту). У цих факторах можна акцентувати на зміні полюсів медіапсихологічного чинника «ідентифікація з медіаперсонажем».

За авторською анкетною високі показники значень цього медіапсихологічного чинника вказують на те, що людина практично ніколи не копіює поведінки, звичок, манер улюблених телеперсонажів, вважає це неприпустимим для себе, втратою власної ідентичності. З високою

довірою ставиться до отриманої з телебачення інформації, не піддаючи її критичному аналізу. Проте чітко сформовані власні телевізійні уподобання, на які не впливають смаки, переконання близьких людей. Завдяки телебаченню досліджуваній відчуває свою значущість у тих чи інших процесах, які відбуваються в суспільстві, приналежність до певної групи людей.

За низьких показників за медіапсихологічним чинником «ідентифікація з медіаперсонажем» цей тип набуває інших характеристик. Немає толерантності та прагнення до соціальної справедливості, рівності, захисту навколишнього середовища. Натомість спостерігається висока здатність копіювати поведінку телеперсонажів, намагання у всьому бути схожим на свого улюбленого телегероя. Також довірливе сприймання інформації, яку надає цей телеперсонаж, не переймається технічною якістю телепродукту, обирає будь-яку телевізійну продукцію. Емоційність телепродукту не впливає на емоційну сферу реципієнта. Але досвід, отриманий з телебачення, може бути вкрай рідко корисним для телеглядача під час вирішення життєвих питань.

5. «Любитель розваг»

Цей тип медіаспоживача визначається фактором 5. За цими результатами можна зробити висновок, що на формування цінностей «стимуляція» і «гедонізм» медіапсихологічні чинники не впливають. Лишень медіапсихологічний чинник «особистий досвід» формує цінність «самостійність».

Телебачення задовольняє потребу особистості у постійній стимуляції, постійному стані збудження. Важливим для такої людини є новий досвід, постійні зміни та новизна, які можна отримати, споживаючи телевізійний продукт. Невід'ємною особливістю цього типу є схильність до ризику, пошук гострих вражень та нестандартних подій, змін у житті. Такі люди схильні багато подорожувати та знаходити нових друзів, брати участь у різних соціальних групах. Нестерпною виявляється стабільність, монотонність відсутність нових знайомств. Надають велике значення комфорту, відпочинку, доброму та здоровому сну і харчуванню. Для них важливим є активне проведення вільного часу. Розваги та відпочинок є найважливішим у житті такої людини.

Також очевидним є взаємозв'язок медіапсихологічного чинника «особистий досвід» і цінності «самостійність». У цьому разі вибір телеконтенту медіаспоживачем не залежить від думок і дій оточуючих. Важливим для такої особистості є постійна наявність вибору телеконтенту, можливість творчості, натхненням для якою є телеконтент. Цінності цієї групи змушують людину діяти відповідно до власних суджень щодо того, що є хибним, а що правильним. Така людина цінує

творчість, нестандартність та індивідуальність і у себе, і в інших. Отриманий досвід з телеекрану досліджуваний переносить в реальне життя під час вирішення різних особистих питань.

6. «Медіакультурний»

Цей тип медіаспоживача визначається фактором 6 (до експерименту) і фактором 4 (після експерименту). За цими результатами можна зробити висновок, що зменшення внутрішнього конфлікту особистості залежить від наявності цінності «самостійність» та медіапсихологічного чинника «медіауподобання друзів, рідних».

Телеглядачі цього типу діють відповідно до власних суджень щодо того, що є хибним, а що правильним. Вони незалежні від впливу соціального середовища, у них є бажання самостійно нести відповідальність за власний вибір, усвідомлювати можливість керування власним життям та власними рішеннями. Така людина цінує творчість, нестандартність та індивідуальність і у себе, і в інших. У досліджуваного чітко сформовані власні телевізійні уподобання. Немає внутрішнього конфлікту особистості між «бажаним» та «доступним».

За відсутності цінності «самостійність» та медіапсихологічного чинника «медіауподобання друзів, рідних» у медіаспоживача є внутрішній особистісний конфлікт, що ми бачимо до проходження студентами курсу «Основи медіаграмотності». Цей конфлікт зумовлений цінностями на основі легкості їх досягнення в житті та цінностями на основі їх більшої значущості для професійної діяльності, у цьому разі діяльності педагога. Також цей конфлікт може спричиняти телевізійний контент, що демонструє різноманітні барви життя, які не завжди доступні глядачеві в реальному житті.

Висновки. Застосовані методи математичної статистики дали змогу виявити, що важливим чинником формування життєвих цінностей є сучасні медіа, а саме телебачення, яке формує певний тип медіа споживача. Виокремлено шість типів студентів з боку взаємодії з медіа: «не емоційний», «владний», «конформіст», «довірливий», «любитель розваг», «медіакультурний». Це доводить необхідність формування системи цінностей сучасної молоді під впливом організованих медіачинників у контексті використання медіаосвіти в освітньому процесі ВНЗ.

Сміливо можна стверджувати, що впровадження курсу «Основи медіаграмотності» змінює не лишень сприйняття студентами медіа, але й впливає на світогляд молодої людини. Отже, медіаосвіта і медіапсихологія вже сьогодні можуть стати одним з потужних інструментів профілактики асоціальної поведінки молоді, запобіганню розповсюдження шкідливих впливів у молодіжному середовищі.

Перспектива подальших досліджень у цьому напрямі може стосуватися взаємопов'язаності емпіричної класифікації медіаспоживачів у контексті медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сміслової сфери з територіальними факторами. Варто також розширити діапазон дослідження у різних вікових і соціальних категоріях.

1. Семків І. І. Адаптація методики Ш. Шварца «Портрет цінностей» українською мовою / І. І. Семків // Практична психологія та соціальна робота. – 2013. – № 1. – С. 12–28.

2. Субашкевич І. Р. Модифікація методики О. Фанталової «Рівень співвідношення «цінності» і «доступності» в різних життєвих сферах» / І. Р. Субашкевич // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2015. – № 4–5. – С. 77–87.

3. Субашкевич І. Р. Концептуалізація застосування медіаосвітніх програм у процесі підготовки українських педагогів нової генерації / І. Р. Субашкевич // Сучасні наукові дослідження у психології та педагогіці – прогрес майбутнього: Міжнародна науково-практична конференція. – Одеса, 2016. – С. 85–89.

Субашкевич І. Р. Емпірическая классификация медиапотребителей в контексте медиапсихологических факторов формирования ценностно-смысловой сферы

На теоретическом и эмпирическом уровнях рассмотрена классификация медиапотребителей в контексте медиапсихологических факторов формирования ценностно-смысловой сферы студентов педагогических специальностей. Аргументировано доказано, что медиа влияют на становление ценностей студенческой молодежи. С целью изучения медиапсихологических факторов формирования ценностно-смысловой сферы молодежи в эмпирическом исследовании используется авторская анкета. Согласно полученным данным выяснена необходимость внедрения медиаобразования в образовательный процесс высших учебных заведений Украины.

Ключевые слова: *ценности, ценностно-смысловая сфера, медиапсихологические факторы, медиапсихологические технологии, тип медиапотребителя, медиаобразование.*

Subashkevych I. R. Empirical classification of media consumers in the context of media psychological factors of the formation of value-semantic sphere

The article outlines the classification of media consumers in the context of media psychological factors of the formation of value-semantic sphere of students of pedagogical specialities on the theoretical and empirical levels. The article deals with the media psychological factors (individual psychological ones which are linked to the presence of certain characteristics of the individual (mediapreferences, personal experience, sensitivity to mediatexts, critical thinking, identification with

mediahero) and social psychological factors which are related to the features of interaction between the individual and his immediate environment, the influence of the latter on his development (emotive TV-content, technical quality of TV-product, mediapreferences of friends, peers and family, professional interest in TV content, co-creation). To study the outlined factors a questionnaire, S. Schwartz methodology «Portrait of values» (adapted by I.Semkiv) and methodology of O. Fantalova «Degree of correlation between «value» and «accessibility» in different vital spheres» (modified by I. Subashkevych) were used. The results of the factor analysis of empirical data allowed to determine the loading of media psychological factors of the formation of value-semantic sphere of students of pedagogical specialities before and after the experiment using media psychological technologies at the department of Pedagogical Education of Lviv Ivan Franko National University. As the result the six types of media consumers were determined. They are: «not emotional», «overbearing», «conformist», «trustful», «lover of entertainment», «mediacultural». The article proves the media influence on the formation of value-semantic sphere of students. The data point to the need to implement media education in the educational process of higher educational institutions of Ukraine, namely the course of «Fundamentals of Media Literacy». It not only changes media perceptions of students, but also influences on the attitudes of the young person, being one of the most powerful tools of prevention of antisocial behaviour of young people, preventing the spread of harmful effects on youth.

Key words: *values, value-semantic sphere, media psychological factors, media psychological technology, types of media consumers, media education.*

Стаття надійшла 18 січня 2017 р.

УДК 159.922:130.123.4

**Ю. Р. Сурмяк,
Л. Г. Кудрик**

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Розкрито значення духовності у формуванні молоді, окреслено психологічні механізми духовного розвитку особистості (ідентифікації, децентрації, рефлексії, трансценденції, усвідомлення буттєвої єдності) та їхні значення. Акцентовано на актуальності духовно-особистісного підходу у вивченні закономірностей духовного розвитку. Показано визначальний вплив духовного здоров'я дитини на її успішну соціальну адаптацію. Досліджено особливості формування ціннісних орієнтацій дітей і молоді на сучасному етапі як невід'ємної складової духовного розвитку особистості.

Ключові слова: *духовність, духовне здоров'я, духовний розвиток особистості, психологічні механізми розвитку, ціннісні орієнтації, психологія духовності, духовно-особистісний підхід.*

Постановка проблеми. Духовне відродження України, оновлення системи освіти висуває перед сучасною психологією та педагогікою завдання формувати високодуховну гармонійно розвинену особистість. Діяльність психологічних служб у цьому напрямі має спиратись на певні закономірності духовного становлення молоді. Незважаючи на значущість цієї проблеми, рівень її психолого-педагогічного дослідження та науково-методичного обґрунтування недостатній. Відповідно, **мета** статті – окреслити психологічні механізми духовного розвитку, показати його значення у становленні особистості.

Стан дослідження. Дослідження психології духовності у вітчизняній психологічній науці здійснювали, зокрема, М. Боришевський, О. Киричук, Ж. Юзвак. Проблема духовного виховання присвячено праці І. Беха, В. Бондаровської, М. Боришевського, І. Зязюна. Духовний розвиток особистості відображено у працях таких вчених, як А. Адлер, Р. Алперт, В. Артюнов, А. Гармаєв, С. Гроф, О. Климишин, О. Киричук, Г. Мурніна, О. Олексюк, Т. Пашукова, Г. Райх, К. Роджерс, О. Семашко, В. Сивков, Н. Хомутинікова та ін. Ці та багато інших авторів вважають духовний розвиток особистості пріоритетним, однак дуже занедбаним у сучасному суспільстві. Численні спостереження та статистичні дані підтверджують той факт, що традиційний психолого-педагогічний процес має спрямованість зазвичай на розвиток інтелектуальних здібностей дітей і молоді. Інтелектуальний розвиток відбувається нерідко через ігнорування потреб розвитку інших, надзвичайно важливих сфер особистості. За гіпертрофованого розвитку інтелектуальної сфери наші навчальні заклади випускають духовних і душевних, а часто також і фізичних калік. Безперечно, між психологічними ознаками людини високодуховної та людини високоінтелектуальної існують суттєві відмінності, на що вказували Г. Сковорода, Е. Шпрангер, С. Гроф та ін. Як наслідок, орієнтація системи освіти на підвищення суто інтелектуальних здібностей молоді буде призводити до одного результату, а орієнтація на підвищення духовного рівня – до іншого. Високоінтелектуальна людина може бути егоїстичною і застосовувати набуті знання та вміння на шкоду іншим з метою забезпечення власних потреб. Натомість розумна моральна особистість, як стверджує видатний український мислитель і педагог Памфіл Юркевич, «не потреби перетворює в цілі, а цілі робить своїми потребами» [1].

Виклад основних положень. Сьогодні надзвичайно актуальним є духовно-особистісний підхід у становленні людини, детально розроблений українським психологом Е. Помиткіним. Характерною

ознакою цього підходу є те, що філософські погляди на духовність інтегруються з психологічними уявленнями про особистість, її структуру та внутрішні процеси, її самовиховання і самовдосконалення. Духовно-особистісний підхід у дослідженні психологічних закономірностей і механізмів духовного розвитку розглядається як сукупність концептуальних уявлень, моделей, принципів і методів, що сприяють більш об'єктивному розумінню особистості у процесі духовного зростання та забезпеченню в системі національної освіти психолого-педагогічних умов, сприятливих для духовного розвитку дітей і молоді. Провідними принципами духовно-особистісного підходу є принцип духовно-особистісної інтеграції; принцип ієрархічності (підпорядкування) та принцип ціннісно-сислової детермінації.

Відповідно до принципу духовно-особистісної інтеграції, духовна, соціальна та біологічна природа людини становлять цілісну систему, центром інтеграції якої є особистість з притаманними їй структурою, функціями та процесами. Перебуваючи у постійному енергетично-інформаційному обміні із зовнішнім світом, людина перетворює матеріальні форми енергії у більш досконалі, духовні форми, одухотворяючи саму себе та навколишній світ.

Згідно з принципом ієрархічності духовна сфера людини є найбільш складним особистісним утворенням, порівняно з психофізіологією, емоційно-почуттєвою та інтелектуальною сферами. У процесі духовного розвитку вибудовується «Я-концепція» особистості, упорядковуються мотиви, мислення спрямовується на вирішення найважливіших проблем буття, досягається гармонійне співвідношення фізичної, емоційної та інтелектуальної сфер.

Згідно з принципом ціннісно-сислової детермінації психологічний зміст ідеалів, цінностей і смислів спрямовує особистісні функції та процеси, надає їм узгодженості, детермінує особистісно-духовну спрямованість. Невпорядкованість або втрата духовних цінностей і смислів позбавляє людське життя сенсу, зводячи до природного рівня; ціннісно-сислова саморегуляція є основою для вольової та емоційної саморегуляції особистості. Поведінка, вчинки та взаємодія дітей і молоді мають вивчатися у безпосередньому зв'язку з їх ціннісно-сисловою детермінацією.

Сутність духовно орієнтованого підходу полягає найперше в тому, що, надаючи психологічну допомогу дитині, психолог бере до уваги її свідомість і самосвідомість, зміст ціннісно-сислової сфери, а саме ідеали, ціннісні орієнтації та смисли.

Актуальність такого підходу у психологічній практиці полягає в тому, що особливі потреби дитини відображаються не тільки у сферах

її фізичного, емоційного та інтелектуального розвитку, але й становлять змістовну частину її вищих, духовних потреб. Від стану духовного здоров'я дитини залежить її здатність не піддаватися життєвим кризам, підтримувати адекватно високу самооцінку, здатність віднайти власне гідне місце у складних соціальних умовах. Ціннісна дезорієнтація, яка впродовж десятиліть панує в Україні, значно ускладнює процес позитивної соціалізації молоді, здійснює негативний вплив на становлення особистості дитини. За таких умов духовний розвиток молоді нерідко стає єдиним джерелом натхнення, життєвих сил, здатності до відновлення втрачених смислів життя, до активної цілеспрямованої роботи над собою.

На думку І. Бега, духовно-моральні цінності є адекватним індикатором розвинутої особистості, за допомогою яких вона визначається. А надто, особистість володіє цими цінностями, як особистісними якостями. Водночас важливо щоб рівень володіння ними був таким, щоб міг допомогти використанню їх у реальній життєдіяльності [2].

Аналіз психологічної літератури свідчить, що процес духовного розвитку досліджується вченими з різних позицій, зокрема: як процес ідентифікації з власним ідеальним, сутнісним «Я»; як процес децентрації, переорієнтації особистості від егоцентризму до служіння, допомоги потребуючим; як процес рефлексії, усвідомлення смислу та призначення власного життя; як процес трансценденції, подолання обмежень часу та простору, буденності, обмеженого матеріалізму в напрямі пошуку ідеального; як процес усвідомлення всезагальної, буттєвої єдності, розвитку (розширення) свідомості, що є наслідком подолання ізольованості та відокремленості від світу, людей, самого себе; як процес саморозвитку, самореалізації прихованого в людині потенціалу, поступу від примітивізму до духовної досконалості.

Узагальнення відомих психологічних визначень надало змогу розглядати духовний розвиток як процес свідомого самовдосконалення, що забезпечує формування ідеалів, цінностей і смислів у руслі Краси, Добра та Істини, гармонізацію поведінки та способу життя, спрямовує особистість на збагачення духовних надбань людства результатами власної діяльності.

Духовний розвиток – це складний та багатовимірний процес, який неможливо спрощено описати лише у психологічній площині. Аналіз численних життєписів духовних подвижників свідчить про те, що мотиваційні чинники духовного розвитку порушують межі біологічних і соціальних потреб особистості, адже духовно розвинена особистість не прагне слави та соціальних заохочень, нерідко забуває про власне життя, безпеку та фізіологічні потреби. Загальновизнані

потреби – фізіологічні, потреби у безпеці, у любові, в оцінці та повазі, а також потреби самоактуалізації (реалізації потенцій, здібностей і талантів людини) – не описують достатньою мірою поведінку таких особистостей як С. Радонезький, Г. Сковорода, Мати Тереза та багатьох інших представників духовної історії людства. Вивчення життєвих шляхів дає змогу стверджувати, що в основі мотивації високодуховної особистості є мотиви самовдосконалення (відтворення прекрасного та досконалого у собі), служіння (допомоги потребуючим, примноження добра), мудрості (пошук і примноження істини), праведності (дотримання духовних принципів, відтворення гармонії у власному житті) та святості (прийняття та виконання духовної місії, духовне подвижництво).

Діти та молодь завжди перебувають у процесі формування світоглядної системи, світобачення та світосприйняття, у пошуках власного ідеалу та сенсу життя, що можна віднести до духовних складових формування цілісної особистості. Ціннісні орієнтації та духовний світ сучасного молодого покоління виконують вагомую роль у формуванні гармонійної особистості. Особливу увагу привертає духовність учнівської молоді тому, що вона є необхідною категорією існування людського життя, дороговказом у вирішенні одвічних питань «Хто ми?», «Куди йдемо?», «Що ми робимо тут?». Серед учнівської молоді доволі часто непрестижне значення займають окремі духовні цінності, в той час як матеріальні блага перебувають на першому плані. З огляду на це, сьогодні для психологів та педагогів пріоритетними напрямками виховання є формування духовної складової особистості учня, актуалізація прагнень до творчої самореалізації.

Під впливом духовної мотивації відбувається актуалізація психологічних механізмів духовного розвитку дітей і молоді. Так, актуалізація психологічного механізму ідентифікації зумовлює ототожнення дитини з високодуховними особистостями, з власним духовним «Я». Результатом цього процесу є набуття духовної ідентичності. Духовна самоідентифікація невід’ємно пов’язана з уявленнями особистості про свій ідеальний образ, власне духовне «Я».

Психологічний механізм децентрації зумовлює подолання егоцентризму особистості, зміну позиції суб’єкта внаслідок зіставлення та інтеграції її з позиціями, які відрізняються від власної. Для успішної децентрації важливою є наявність зразків високодуховної поведінки, які позитивно впливають на духовну орієнтацію молодшої особи. Такими зразками для дитини, підлітка, юнака можуть бути герої казок, оповідань, пісень, видатні особистості тощо. Психологічний механізм

децентрації допомагає звільнитися від егоцентризму, зважати на потреби та інтереси інших. Актуалізація психологічного механізму рефлексії зумовлює здатність зауважувати на свій внутрішній світ, розмірковувати над своїм психічним станом, піднятися над своїм буттям (І. Бех), стати в позицію «позаперебування» (М. Бахтін), проаналізувати події власного життя. Психологічна рефлексія допомагає знаходженню буттєвих смислів, формуванню власних цінностей та інтеграції особистісних надбань у духовний досвід людства. Саме рефлексія є найхарактернішим механізмом самосвідомості підлітків (І. Булах).

Психологічний механізм трансценденції пов'язаний з вершинними переживаннями особистості (А. Маслоу). Трансценденція зумовлює прагнення особистості до абсолютно досконалого, ідеального, підносить людину над буденністю, активізує розвиток особистості, наслідком якого може стати набуття універсальної, космічної свідомості (К. Роджерс), сприяє осягненню таких найважливіших явищ, як осяяння, інтуїція, творчий порив, життєлюбство та людинолюбство, любов до Бога, до своїх потенційних можливостей, до людей, до Батьківщини, до рідного краю.

Психологічний механізм усвідомлення буттєвої єдності (за В. Соловйовим – всеєдності) дає можливість людині осягнути себе часткою єдиного цілого – людської спільноти, природи, Всесвіту, забезпечує зв'язок між різними поколіннями людства (С. Франк). Поняття усвідомлення поєднує у собі активність усіх форм свідомості людини, її почуття, переживання, процеси мислення.

Унаслідок актуалізації психологічних механізмів духовного розвитку відбувається активний розвиток ціннісно-сислової сфери, упорядкування ідеалів, смислів і цінностей, гармонізація духовних дисонансів. Зростання активності духовного «Я» спонукає особу до духовно спрямованої поведінки, вищим виявом якої є вчинок-служіння (І. Бех), і через серію таких вчинків, об'єднаних духовними мотивами, метою та результатами, трансформується в духовно спрямовану діяльність, яка є умовою духовної самореалізації особистості, спрямованої на збагачення духовних надбань людства.

Важливою віхою на шляху духовного розвитку є формування ціннісних орієнтацій особистості. Для виявлення сформованості духовних ціннісних орієнтацій молоді нами було використано методику «Здійснення бажань», автором якої є доктор психологічних наук, професор Едуард Помиткін. Методика спирається на соціально-психологічну модель розвитку ціннісної орієнтації особистості, дає змогу визначати пріоритетні цінності особистості та співвідносити

їх з такою шкалою: егоцентричні цінності, сімейні цінності, соціальні, загальнолюдські та духовні цінності.

Під ціннісними орієнтаціями розуміють, як правило, елементи структури особистості, що закріплені життєвим досвідом і переживаннями і які відокремлюють важливе, істотне для цієї людини від несуттєвого. Психологічна діагностика духовної ціннісної орієнтації спрямована на виявлення ставлення особистості до вказаних цінностей.

Методика розрахована на вікову категорію, починаючи від 12–14 років. Методика спирається на еталонну ціннісну шкалу, до якої входять: індивідуалістичні цінності; сімейні цінності; соціальні цінності; духовні цінності. Кожному з означених рівнів притаманні свої цінності і вибір складових певного рівня є показником спрямованості ціннісної орієнтації особистості. Для подальшого розуміння психодіагностичної методики необхідно конкретизувати цінності, притаманні кожному з приведених рівнів.

Розглядаючи деякі психологічні характеристики онтогенезу людини, починаючи з ембріонального періоду, можемо бачити, що ще до народження дитина перебуває у стані несвідомої єдності з організмом матері, а втрачаючи цю єдність у момент народження, надалі прагне до її відновлення на сутнісно новому рівні. Цей процес складається з 5-ти етапів (рівнів) процесу розширення свідомості людини і відповідної зміни її ціннісних орієнтацій від егоцентризму до самовіддачі, здатності допомагати потребуючим [3].

Для рівня егоцентричних цінностей домінантними цінностями будуть: різноманітні задоволення, популярність та визнання таланту іншими, влада та впливовість, особиста безпека та інші.

Перший ступінь розвитку свідомості – егоцентризм – характерний для дитини, яка потребує від зовнішнього світу уваги, піклування, любові. Найактуальнішими для неї стають слова: «Я», «Мені», «Я сам». Як зазначає А. Зеліченко, стадія зміцнення (кристалізації) «Я» пов'язана з функцією виживання. Кристалізоване «Я» здатне потурбуватися про індивіда, забезпечити йому належні умови для існування, надати стабільності його взаєминам із світом. Кристалізоване «Я» – «суб'єкт любові» [4]. Зрозуміло, що егоцентризм і самоствердження є наслідком первинного інстинкту самозбереження, самовиживання. Якщо людина залишається на першому рівні свідомості протягом подальшого життя, її прийнято називати егоїстичною.

Для рівня сімейних цінностей вагомою буде орієнтація на сімейний добробут, вигідний шлюб, спокійну старість та слухняних дітей.

У процесі переходу на другий рівень зростає значення турботи про найближчих людей – батьків, рідних. Для другого рівня свідомості пріоритетні цінності та потреби – це цінності та потреби власної сім'ї. Дитина, підрастаючи, бере на себе вирішення сімейних проблем, тобто світогляд розширюється до сімейного кола. Вислів «добрий сім'янин» співвідноситься саме з цим рівнем. Серед домінуючих національних та громадянських цінностей можна виокремити такі: соціальна справедливість, порядок у країні, порозуміння між громадянами, добробут країни.

Подальше розширення світогляду людини сприяє розумінню того факту, що її особисте життя та життя сім'ї пов'язане з життям суспільства, нації, народу, рідного краю. Отже, покращення суспільного життя позитивно впливає і на життя сімей, з яких складається суспільство. Завдяки усвідомленню цього факту людина «переходить» на третій рівень – до громадської активності, державного патріотизму, національної свідомості. Її не перестають хвилювати сімейні чи особисті цінності, однак у разі потреби людина може відсунути їх на другий план, жертвуючи власним заради спільного. Серед загальнолюдських, духовних цінностей відокремлено такі, як вірність, доброзичливість, допомога потребуючим та гармонія з природою.

Наступний, четвертий рівень – це рівень здатності до розуміння кожної людини, незалежно від її національних ознак чи віри (визнання своєї країни, своїх ідей, своєї віри кращими за інших неминує веде до роз'єднання, яке в історії людства нерідко виражалось у кривавих війнах, хрестових походах чи напруженому протистоянні). Прийняття кожної людини як індивідуальності, визнання права кожного на власні переконання, усвідомлення факту, що людство – єдиний взаємопов'язаний організм, у якому кожний виконує свою важливу роль – характеризує рівень загальнолюдських цінностей. Цей рівень свідомості визволяє людину із замкнутого кола «мос–чуже», «друзі–вороги». Основним принципом, що притаманний світогляду четвертого рівня, є «золоте правило» Ісуса Христа: «І так у всьому, як хочете, щоб з вами поступали люди, так поступайте і ви з ними» (Матв. 7:12) [5].

Також є п'ятий рівень, який реалізує єдність людини з усією Вселенною, з Богом. Відтак процес розвитку свідомості має певну закономірність: від неусвідомленої єдності з материнським організмом шляхом духовного розвитку людина приходиться до свідомої єдності з Організмом Всесвіту, повертаючись до початку власного життя, але на якісно новому рівні. С. Рубінштейн справедливо вважав, що «Свідомість людини... перетворюється... в самосвідомість світу; світ усвідомлює себе через людину» [6, с. 44].

Під час проведення методики випробовувані ознайомлюються з інструкцією і їм пропонується визначити пріоритетні цінності

у поданому списку, пронумерувавши відповідним чином. Все те, що опиниться на перших місцях, виконуватиме головну роль у житті випробовуваних, все те, що стосується останніх позицій – для них не є важливим. У процесі обробки отриманих даних визначається, яке місце в загальній системі цінностей особистості займають саме духовні цінності. Вибір певного рівня цінностей може бути показником спрямованості ціннісної орієнтації особи. Визначення рейтингу запропонованих цінностей допомагає ціннісному самовизначенню молоді і може послугувати стимулом для процесу подальшого формування у них духовних цінностей.

Дослідження, проведене у 2014 році серед молоді у християнському таборі Церкви Покрову Пресвятої Богородиці Згромадження Салезіян, УГКЦ м. Львова, дало такі результати:

– 42% опитаних поставили на перше місце соціальні цінності, такі як соціальна справедливість, порядок у країні, порозуміння між громадянами, добробут країни;

– 36% – духовні цінності, такі як вірність, доброзичливість, допомога потребуючим та гармонія з природою;

– 18% – сімейні цінності, такі як сімейний добробут, вигідний шлюб, спокійну старість та слухняних дітей;

– 4% – індивідуалістичні цінності, такі як різноманітні задоволення, популярність та визнання таланту іншими, влада та впливовість, особиста безпека.

На рисунку зображено результати дослідження у відсотковому відношенні відповідно до того, які цінності опитувані визнали основними. Так, на перше місце соціальні цінності поставили 42% опитуваних, духовні – 36%, сімейні – 18% та індивідуалістичні – 4%.

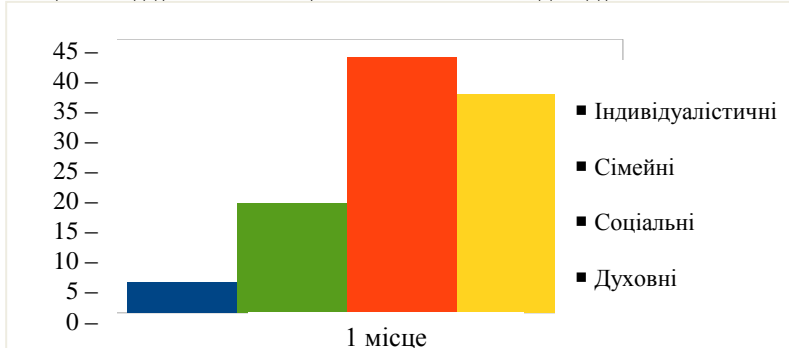

Рис. Ціннісні орієнтації, які за методикою виявлення сформованості духовних ціннісних орієнтацій особистості «Здійснення бажань» продемонстрували опитувані

Як бачимо, досліджувана молодь доволі високо оцінює духовні цінності, хоча більшість осіб поставило на перше місце соціальні цінності, цей факт може бути пов'язаним з ситуацією, що склалася на Сході країни. Результати дослідження свідчать про соціальну і духовну зрілість значної частини сучасної української молоді і дають можливість стверджувати, що в української нації є майбутнє.

Висновки. Розвиток особистості охоплює наявність насамперед якісних, а не кількісних змін, виникнення нових психічних механізмів, процесів, структур; наявність суперечностей між особистістю й оточенням, а також внутрішніх суперечностей між окремими складовими особистості й окремими психічними функціями, внаслідок вирішення яких відбувається виникнення психічних новоутворень, що не відповідають попередній соціальній ситуації розвитку, порушують її межі; це постійний прогрес особистості; саморозвиток і самовдосконалення особистості. Характерною ознакою високодуховної особистості є високоморальні вчинки, прагнення до реалізації загальнолюдських цінностей у власному житті, потяг до істини та прекрасного.

Духовний розвиток особистості є вершинним у становленні психіки людини. Духовно довершена особистість – це наслідок тривалої, наполегливої праці людини над собою, спрямованої на поступове самовдосконалення, свідоме вибудовування себе з метою наближення до обраного ідеалу, в якому гармонійно поєднуються високі людські чесноти, що дає змогу максимально реалізувати себе. Такої високої мети людина досягає завдяки багатьом чинникам, серед яких основна роль належить батьківському вихованню, оточенню (як у навчальних закладах, так і поза ними) та фаховій допомозі кваліфікованих психологів і педагогів, а також завдяки власній активній діяльності, спрямованій на самовиховання і самовдосконалення.

1. Юркевич П. Д. Читання про виховання / П. Д. Юркевич; пер. з рос. Л. Г. Кудрик. – К.: Кондор-Видавництво, 2016. – 244 с.

2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посібник / І. Д. Бех. – К.: Академвидав, 2012. – 256 с.

3. Помиткін Е. О. Проблема розвитку та діагностики духовних ціннісних орієнтацій у старшокласників / Е. О. Помиткін // Практична психологія та соціальна робота. – К., 1998. – № 10. – С. 10–17.

4. Зеличенко А. И. Психология духовности / А. И. Зеличенко. – М.: Изд-во Трансперсонального института, 1996. – 400 с.

5. Святе Письмо. – Ukrainian Bible / United Bible Societies, 1990.

6. Рубинштейн С. Л. Вопросы психологической теории / С. Л. Рубинштейн // Вопросы психологии. – 1955. – № 1. – С. 6–17.

7. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія / Е. О. Помиткін. – К.: Наш час, 2005. – 280 с.

Сурмяк Ю. Р., Кудрик Л. Г. Психологические механизмы духовного развития личности

Раскрыто значение духовности в формировании молодежи, очерчены психологические механизмы духовного развития личности (идентификации, децентрации, рефлексии, трансценденции, осознание бытийного единства) и их значение. Актуализируется на актуальности духовно-личностного подхода в изучении закономерностей духовного развития. Показано решающее влияние духовного здоровья ребенка на его успешную социальную адаптацию. Исследуются особенности формирования ценностных ориентаций детей и молодежи на современном этапе как неотъемлемой составляющей духовного развития личности.

Ключевые слова: *духовность, духовное здоровье, духовное развитие личности, психологические механизмы развития, ценностные ориентации, психология духовности, духовно-личностный подход.*

Surmiak Yu. R., Kudryk L. H. Psychological mechanisms of spiritual development of personality

The article reveals the significance of spirituality in the formation of growing generations; the psychological mechanisms of personal spiritual development are outlined. The topicality of spiritual and personal approach, the significance of principles of spiritual and personal integration, the hierarchy and value-semantic determination in studying the regularity of spiritual development are described in the article. The author indicates decisive influence of child's spiritual health on his successful social adaptation.

It is pointed out that the priority ways of upbringing include: formation of spiritual component of pupil's personality, actualization of psychological mechanisms of children and youths' spiritual development. Thus, actualization of psychological mechanism of identification contributes to the acquisition of spiritual identity. Psychological mechanism of decenteration helps to get rid of egocentrism. Psychological mechanism of reflection leads to the ability to think about psychological condition with the aim of its correction. Psychological mechanism of transcendence is related to the vertex experience of the personality, the striving to excellence. Psychological mechanism of awareness of life integrity gives an individual the opportunity to comprehend himself as a part of the entire integrity.

The author grounds the idea that value-semantic self-regulation is the base for willing and emotional self regulation of an individual. The peculiarities of formation of valuable orientations of children and youth at the current stage as an integral component of spiritual development of personality are researched in the article.

Key words: *spirituality, spiritual health, spiritual development of personality, psychological mechanisms of development, value orientations, psychology of spirituality, spiritual and personal approach.*

Стаття надійшла 26 грудня 2016 р.

ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УСТАНОВКИ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА-ЮРИСТА ПІД ЧАС РОЗВ'ЯЗАННЯ СИТУАЦІЙНИХ ПРОФЕСІЙНИХ ЗАДАЧ (АНАЛІЗ ПІЛОТАЖНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ)

Здійснено аналіз експериментального (пробного дослідження) вивчення особливостей психологічного впливу установок особистості студента-юриста на розв'язання ситуаційних професійних задач за допомогою комплексу методів дослідження. Проаналізовано показники факторів експериментальних методик за гендерною ознакою та описано найбільш значущі їхні зв'язки. Узагальнено результати досліджень, які дають змогу вказати на те, що готовність до юридичної діяльності необхідно розглядати як цілісний вияв активності особистості у подоланні внутрішніх суперечностей на шляху до творчої реалізації планів і програм діяльності.

Ключові слова: професійна діяльність юриста, особистість юриста, установка, задача, процес розв'язання задач, креативне мислення, готовність до професійної діяльності, комплексний підхід дослідження.

Постановка проблеми. Актуальним завданням підготовки спеціалістів у всіх сферах людської діяльності є формування готовності до творчого вирішення професійних завдань, а результативна діяльність працівників юридичного профілю сьогодення повинна реалізовуватись з виявом нестандартного пошуку вирішення професійних завдань, тобто оригінального мислення. А в період активних реформаторських змін в законодавчій базі України, де відбувається не лише зміна погляду на ефективного працівника, а й змінюються особисті та професійні вимоги до особистості юриста зокрема, це питання набуває особливого значення.

Стан дослідження. Варто нагадати, що підвищена цікавість до психологічних аспектів професійної праці суб'єктів юридичної діяльності виявляли такі науковці: О. Бандурка, С. Бочарова, О. Землянська, В. Васильєв та інші, а питання готовності (далі установки) цікавили Г. Спенсера, К. Ланге, А. Лурію, О. Леонтьєва, Л. Виготського, Д. Узнадзе, В. Норакидзе та інших науковців.

Аналіз наукових джерел засвідчив важливість дослідження готовності юристів вирішувати професійні завдання нестандартним (тобто нетиповим, новим) способом, саме тому наше психологічне дослідження стало однією із спроб виявити показники творчості,

нетрафаретності юриста під час виконання ним професійних обов'язків. Тому, вважаємо за необхідне провести емпіричне дослідження на основі комплексного підходу до вивчення професійної діяльності юриста та вияву творчості в ній.

Мета статті – експериментально вивчити та проаналізувати особливості психологічного впливу установок особистості на розв'язання ситуаційних професійних юридичних задач та вияву у студентів-юристів творчого потенціалу під час їх вирішення.

Виклад основних положень. З метою вивчення особливостей психологічного впливу особистісної установки під час вирішення ситуаційних професійних завдань були використані психодіагностичні методики, які дають можливість виявити здатність студентів до їх вирішення нестандартним, творчим способом, з'ясувати вплив на розв'язання ситуаційних завдань психодинамічних (установок) та латеральних ознак, характеристик студентів-юристів.

З метою пілотажного дослідження особливостей психологічного впливу установок особистості на вирішення ситуаційних професійних юридичних завдань та вияву у студентів-юристів творчого потенціалу під час їх вирішення у травні 2016 року взяли участь 48 студентів факультету № 6 (юридичний факультет) Львівського державного університету внутрішніх справ віком 18–20 років, з них 26 дівчат та 22 хлопців – майбутні правознавці.

Всі досліджувані взяли участь в психологічному дослідженні добровільно. Попередньо кожен учасник тестування був проінструктований про порядок виконання завдання та попереджений, що опитування є конфіденційним. Групи досліджуваних були опитані груповим способом. Загалом досліджуванні охоче контактували та сприяли проведенню дослідження.

Дослідження здійснювалось у два етапи: 1) на першому етапі дослідження відбувалася діагностика формально-динамічної, модуляційної складової характеристик між кульової асиметрії та установки, де використовувалась методика визначення «рукості» М. Аннет [1; 2]; метод фіксації установки за Д. Узнадзе [3] (визначення візуальної установки); 2) на другому етапі використовувались метод фіксації установки за Д. Узнадзе (визначення вербальної установки) та набір юридичних завдань, які експериментально моделюють ситуацію, що відтворює специфіку професійної діяльності юриста і потребують креативного, нестандартного вирішення.

Для вирішення проблеми не тільки феноменології творчого мислення та установки юриста, але й розуміння його механізмів, детермінант і змістовно-особистісних характеристик наголошуємо на комплексному підході в дослідженні цієї проблеми. Продуктивним, на наш

погляд, у розумінні творчого компоненту мислення та подальшій побудові структури дослідження та використання теорії міжкульової асиметрії головного мозку, яка визначає функціональне детермінування образного синтетичного мислення комплексного холистичного сприймання структурами правої півкулі [4], яка в нормі є безмовною і саме в цьому лежать витoki її творчого потенціалу [4].

Одержані дані оброблялись за стандартними програмами варіаційної статистики з обрахуванням середніх значень та кореляційного аналізу. Після обробки первинних емпіричних даних названих методик були встановлені основні кількісні показники та здійснено їх статистичний аналіз з визначенням показників тісноти кореляційного зв'язку (за Пірсоном) та статистичних критеріїв, а також якісний аналіз. Здійснено перевірку на статистичну значущість.

Участь у дослідженні дала змогу виявити загальні та специфічні особливості та тенденції для кожної з категорій. Усереднені дані було зведено у таблицю (табл.).

Таблиця

Усереднені показники та різниця шкал експериментальних методик досліджуваних за гендерною відмінністю

Методики	Показники	Стать		Різниця
		ч	ж	
Візуальна установка	Асиміляція	0,125	0,6667	0,5417
	Контраст	6,125	8,4	2,275
	Рівність	13,875	11,6	2,275
Вербальна установка	Асиміляція	9,25	8,6666	0,5834
	Рівність	5,375	5,8	0,425
	«+»	0,375	0,5333	0,1583
Юридичні задачі	К-сть правильно розв'язаних задач	4	4,9333	0,9333
	Продуктивність	85,125	97,7333	12,6083
	Ефективність	68,625	80,8	12,175
	Аудіал	0,5	0,93	0,43
	Візуал	0,5	0,4	0,1
	Кінстетик	1	0,4	0,6
	Дискрет	2,625	4,2666	1,6416
	К-сть творчо розв'язаних задач	0,625	0,7333	0,1083
Креативність	13,25	19,4666	6,2166	
Аннет	Праворукість	18,8333	19,2857	0,4524
	Амбідекстрія	8	8	0
	Ліворукість	10	0	10

Обробка даних таким способом дала можливість отримати такі результати.

Узагальнені профілі за методикою установки досліджуваних за гендерною ознакою майже схожі, однак й є деякі відмінності. Наведемо найбільш виражені з них.

Максимальна відмінність профілю представників жіночої статі спостерігається за показниками асиміляції у методиці вербальної установки (0,5834); та представників чоловічої статі у методиці візуальної установки (0,5417), що свідчить про сильно зафіксовану установку.

Цікавим є той факт, що за результатами дослідження за показником методики «Юридичні задачі» аудіалами здебільшого є представники жіночої статі (0,93), тоді як представники чоловічої статі – візуали (0,5), дискрети зазвичай (4,2666) знову ж жінки.

Такий розподіл свідчить про те, що представники жіночої статі організують свій досвід, описуючи світ через звуки (аудіальну систему), як набір знань (раціональну або дискретну систему) репрезентації, а тому установка у них зафіксувалась за методикою вербальної установки, а представники чоловічої статі описують його через образи (візуальну систему), що підтверджується фіксацією візуальної установки.

З таблиці також зрозуміло, що представники жіночої статі за шкалою контрасту більше виявляють контрастних ілюзій (8,4), що свідчить про їхню свідому оцінку спотвореному сприйнятті, на відміну від представників чоловічої статі (6,125), які виявляють його менше та швидше виходять на адекватне сприйняття ситуації, тобто експозиційні кола сприймають рівними, якими вони і є.

Другою суттєвою відмінністю став показник продуктивності за методикою «Юридичних задач» як показника трудової діяльності студента – юриста у вирішенні професійних юридичних завдань за певний проміжок часу, який виявляють зазвичай представники жіночої статі, порівняно з представниками чоловічої статі.

Поряд з показником продуктивності спостерігаємо більший рівень ефективності – величини, яка вимірюється відношенням кількості правильно розв'язаних юридичних задач до загальної кількості задач під час вирішення ситуаційних професійних юридичних задач у представників жіночої статі (80,8) та показника креативності як рівня творчої обдарованості, здібностей до творчості, які виявляються у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності та становлять відносно стійку характеристику особистості, який у представників жіночої статі вищий (19,4666) порівняно з представниками чоловічої (13,25).

Також є певна відмінність у факторах кількості правильно розв’язаних юридичних задач (0,9333) та кількістю творчо розв’язаних юридичних задач (0,1083), де знову ж переважають представники жіночої статі (рис. 1).

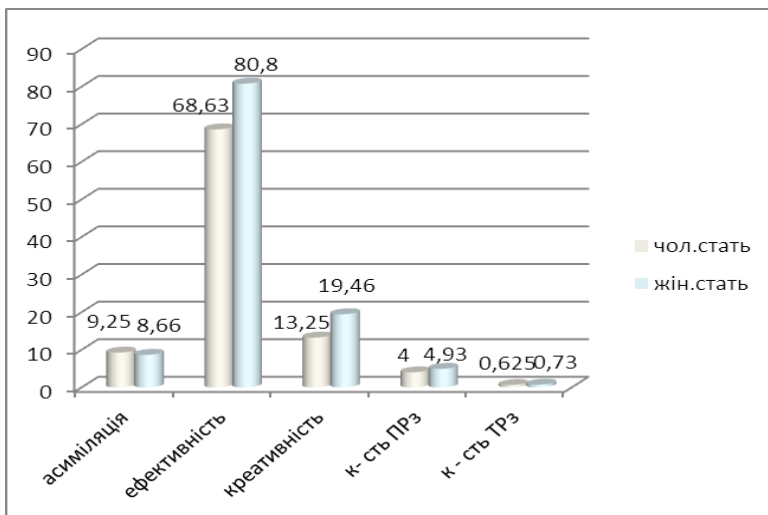

Рис. 1. Порівняння показників факторів окремих експериментальних методик за гендерною ознакою

Таке явище зумовлене сильнішою фіксацією установки на вирішення максимально правильної кількості юридичних задач представниками жіночої статі та їхніми властивостями особистості до вирішення інтелектуальних завдань, що дещо залежить від домінантної півкулі головного мозку.

Таку особливість можемо спостерігати за методикою М. Аннет за фактором ліворукості та домінантною правою півкулею головного мозку. Оскільки існує перехрест нервових шляхів, що ведуть від кінцівок до півкуль мозку, то при домінуванні лівої півкулі, провідною, у більшості випадків, є права рука та при домінуванні правої півкулі – ліва. Згідно з результатами, занесеними у таблицю, ліворукість, а отже, домінантність правої півкулі головного мозку притаманне представникам чоловічої статі, тоді як у представників жіночої статі більше виражена праворукість (19,2857) з домінантністю лівої півкулі головного мозку (див. рис. 2).

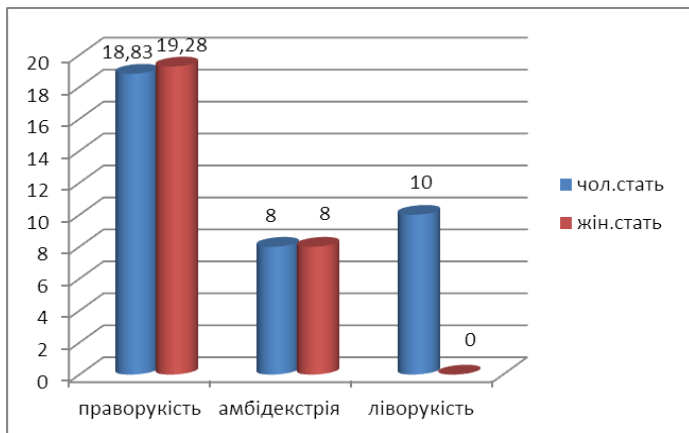

Рис. 2. Порівняння значень за фактором «рукості» за гендерною ознакою

Однак такий розподіл «рукості» та домінантності не є суттєвою відмінністю, а радше індивідуальною особливістю особистості, але в нашому дослідженні вони впливають на результативність вирішення ситуаційних професійних юридичних задач, оскільки існують відмінності у сприйнятті світу та обробці інформації залежно від домінантності півкуль головного мозку.

Відтак нами була виявлена в якості провідної ознаки показник кількість творчо розв'язаних юридичних задач та їх ефективність під час розв'язання, як визначальна якість що відрізняє досліджуваних за гендерною характеристикою. Саме тому, подальше математико-статистичне вивчення буде формуватися щодо саме цих показників під час побудови плеяд, однак надалі ми будемо виявляти особливості студента-юриста загалом, не акцентуючи на гендерній ознаці. Для цього всі одержані дані ми ввели в загальну таблицю, яку й піддали кореляційному обчисленню за допомогою комп'ютерної програми. Одразу ж зауважимо, що внаслідок того, що високі показники за факторами кількість творчо розв'язаних юридичних задач та їх ефективність нами бралися за початок під час побудови плеяд. Зрозумілим є те, що для низьких його показників (кількість творчо розв'язаних юридичних задач та їх ефективність) закономірними є протилежні значення тих факторів, за якими здійснюється кореляційний аналіз. Розгляд кореляційних зв'язків будемо наводити по низхідній, починаючи з факторів, що мають більш виражені кореляції, і закінчуючи менш значущими.

Найбільш виражений кореляційний зв'язок ми можемо спостерігати за шкалою кількість творчо розв'язаних юридичних задач, отриманими за методикою «Юридичних задач» з фактором контрасту за методикою фіксації установки (-0,3321), що свідчить про середню стійкість установки, що визначається кількістю ілюзій; з фактором рівності (0,3321) – адекватне сприйняття ситуації. Порівнявши ці два фактори, розуміємо, що фіксація установки починає згасати, адже у разі збільшення показників фактору кількість творчо розв'язаних юридичних задач зменшується кількість контрастних ілюзій та збільшується показник їх рівності, що свідчить про вихід особистості на адекватне сприйняття ситуації.

Спостерігаємо також зв'язок за шкалою ефективності за методикою «Юридичні задачі» з фактором контрасту (-0,2274), що свідчить про свідому оцінку та спотворене сприйняття, тобто установка сильно зафіксувалася та особистість продукує більшу кількість правильно розв'язаних ситуаційних професійних юридичних задач.

За шкалою кількість творчо розв'язаних юридичних задач з фактором асиміляції (-0,1982) видно, що чим менше будуть виявлятися асимілятивні ілюзії, тим більший буде рівень креативності, внаслідок чого і кількість творчо розв'язаних юридичних задач буде збільшуватись.

Розглядаючи кореляційний зв'язок за фактором ефективності з фактором рівності (0,2274) та фактором асиміляція (0,2120), доходимо висновку, що у разі зменшення кількості продукування асимілятивних ілюзій та збільшенні кількості експозицій рівності, збільшується рівень ефективності розв'язання ситуаційних професійних юридичних задач. Спостерігається залежність між показником аудіал та фактором рівності за методикою фіксації вербальної установки (0,4330), що пояснює зв'язок адекватного сприйняття ситуації, тобто згасання фіксації установки (досліджуванні виявляють пластичність) та репрезентативної системи, яка визначає яким чином організований людський досвід та як описується навколишній світ.

З результатів дослідження видно, що якщо установка фіксується, але починає швидко згасати, що спостерігаємо в процесі контрольних експозицій у вигляді асимілятивних ілюзій, кількість творчо розв'язаних юридичних задач збільшується та творчий потенціал під час їх розв'язання зростає, особистість виявляє гнучкість у пошуку нового нестандартного рішення. Тобто особистість студента-юриста з такими виявами особливостей його динамічних характеристик проявляє лабільність, яка призводить до збільшення вияву рівня креативності у його професійній діяльності.

Зазначені результати математико-статистичного аналізу одержаного емпіричного матеріалу дають змогу надати такий психологічний портрет особистості студента-юриста із такими поведінковими установками, які сприяють творчому розв'язанню ситуаційних професійних юридичних задач.

Провідною ознакою є високий рівень ефективності у розв'язанні юридичних задач, який залежить від кількості правильно розв'язаних юридичних задач та використання творчого підходу у їх вирішенні, тому кількість творчо розв'язаних задач теж буде провідною ознакою. Така тенденція спостерігається через фіксацію установки, яка наділена динамічними та стійкими характеристиками. Це виявляється в гнучкості та динамічності під час розв'язання ситуаційних професійних юридичних задач студентом-юристом.

Зважаючи на домінантність лівої півкулі головного мозку, яка виявлена за фактором праворукості за методикою Аннет, можна вважати, що за латеральними ознаками особистості студента-юриста виявлена спрямованість на аналітичне, раціональне та послідовне пізнання шляху вирішення юридичних задач, сприймають інформацію за аудіальною репрезентативною системою та обробляють інформацію словесно-логічним способом, використовуючи юридичні слова, визначення та закони при описі відповіді юридичної задачі. З огляду на теорію фіксованої установки, в кожен дискретний момент своєї активності суб'єкт є своєрідним модусом психофізіологічних сил, де заздалегідь, до початку активності міститься ескіз майбутньої поведінки, основні її етапи та мобілізуються відповідні інтелектуальні, афективні та фізіологічні компоненти. Ми припустили, що готовність особистості юриста є властивістю особистості, яка розглядається крізь призму фіксації установки під час вирішення ситуаційних професійних задач як внутрішньої готовності особистості досягати позитивного результату та максимально правильно розв'язувати пропонувані задачі задля досягнення успіху та вирішення конкретних проблем, яке на практиці підтвердилося.

З погляду диференціального підходу, важливо врахувати те, що в осіб з ознаками правопівкульової домінантності головного мозку фіксована установка характеризується високою збудливістю, статичністю та іррадіацією. Тобто у «ліворуких» спостерігається стійка своєрідність динамічних характеристик психічної активності, яка полягає у швидкості фіксації і тривалим існуванням умінь, навиків, звичок та особистісних рис.

Тому, відповідно до зазначеного, можна зробити висновок, що процес фіксації установки забезпечується переважною участю правої

півкулі головного мозку при санкціонуючій ролі лівої півкулі (дослідження в нейропсихології, в психології творчості і психології когнітивних процесів підтверджують ці висновки) [5].

Висновки. Діагностика за допомогою запропонованого набору методик (набір методів можна вважати базовим для організації дослідження вивчення психологічного впливу особистісної установки на вирішення ситуаційних професійних задач, він може доповнюватись та модифікуватись від змін умов, задач досліджень та контингенту піддослідних) дає змогу не тільки діагностувати характеристики особистості студента-юриста, але й шляхом організації та використання спеціальних тренінгів з підвищення креативності та фіксації творчого вирішення професійних юридичних задач, можна розвивати в мисленнєвій діяльності креативні зміни, що вважаємо за перспективне для розвитку подальших психологічних досліджень.

1. Васильев В. Л. Юридическая психология / В. Л. Васильев. – СПб.: Питер, 2000. – 480 с.

2. Узнадзе Д. Н. Психология установки / Д. Н. Узнадзе. – СПб.: Питер, 2001. – 416 с.

3. Богданов В. М. Психологические особенности профессионального мышления работника уголовного розыска / В. М. Богданов. – Омск, 1984. – 125 с.

4. Кагальняк А. И. Формирование самооценки профессионально значимых качеств будущих учителей / А. И. Кагальняк, К. Е. Яцишин // Вопросы психологии. – 1985. – № 5. – С. 45–58.

5. Иванов В. В. Бессознательное, функциональная асимметрия, язык и творчество (к постановке вопроса) / В. В. Иванов // Бессознательное: природа, функции и методы исследования. – Тбилиси.: Мецниереба, 1985. – Т. 4. – С. 254–261.

6. Асмолов А. Г. Деятельность и установка / А. Г. Асмолов. – М.: МГУ, 1979. – 151 с.

7. Карпенко В. В. Творче мислення юриста: шляхи дослідження та стимуляції / В. В. Карпенко // Післясеминарні матеріали. – Польща, Щитно, 2008. – С. 15–19.

8. Леонтьев Д. А. Тематический апперцептивный тест / Д. А. Леонтьев. – 3-е изд. – М.: Смысл, 2004. – 254 с.

9. Прангишвили А. С. Установка как неосознаваемая основа психического отражения / А. С. Прангишвили // Бессознательное: природа, функции и методы исследования. – Тбилиси: Мецниереба, 1985. – Т. 4. – С. 16–35.

10. Прикладная юридическая психология / под ред. А. М. Столяренко. – СПб.: Питер, 2006. – 560 с.

11. Роршах Г. Психодиагностика: методика и результаты диагностического эксперимента по исследованию восприятия (истолкование случайных образов) / Г. Роршах. – М.: «Жогито-Центр», 2003. – 336 с.

12. Сакварелидзе М. А. Проблема бессознательного на Международном симпозиуме «Бессознательное» в г. Тбилиси / М. А. Сакварелидзе // Бессознательное: природа, функции и методы исследования. – Тбилиси: Мецниереба, 1985. – Т. 4. – С. 67–76.

13. Теплицкая Е. И. Межполушарные различия тормозного и положительного дифференцирования и их роль в адаптивных процессах / Е. И. Теплицкая, В. В. Карпенко, В. А. Сухобрус // Адаптивные и компенсаторные процессы в головном мозге. – М.: Наука, 1986. – С. 106–107.

Сушко А. И. Характеристика психологического исследования установки личности студента-юриста во время решения ситуационных профессиональных задач (анализ пилотажного исследования)

Осуществлен анализ экспериментального (пробного исследования) изучения особенностей психологического воздействия установок личности студента-юриста на решение ситуационных профессиональных задач с помощью комплекса методов исследования. Проанализированы показатели факторов экспериментальных методик по гендерному признаку и описаны наиболее значимые их связи. Обобщены результаты исследований, указывающие, что готовность к юридической деятельности необходимо рассматривать как целостное проявление активности личности в преодолении внутренних противоречий на пути к творческой реализации планов и программ деятельности.

Ключевые слова: профессиональная деятельность юриста, личность юриста, установка, задача, процесс решения задач, креативное мышление, готовность к профессиональной деятельности, комплексный подход исследования.

Sushko A. I. Characteristics of psychological research of the individual attitudes of a law student in solving situational professional tasks (analysis of pilot study)

The article analyzes the experimental (test research) study of the peculiarities of psychological influence of attitudes of a law student in solving situational professional tasks using complex of research methods, which can be considered as the base for the organization of research of this phenomenon study. The indicators of factors of experimental methodologies on gender characteristics are analyzed and their most important relationships are described. The results of research allow to indicate that the readiness for legal activity should be considered as an integral expression of the individual's activity in overcoming the internal contradictions in the way to the creative implementation of plans and programs of activity. The perspective way of development of creativity of a lawyer in subsequent psychological studies is offered.

The results of the study show that if the attitude is fixed, but begins to fade quickly, the number of creatively solved legal tasks increases, the creative potential during their solution grows, the personality shows flexibility in finding new innovative solutions. In other words, the personality of a law student with such display of features of his dynamic characteristics shows lability, that leads to the

tendency of increasing the expression of the level of creativity in his professional activity. In terms of differential approach, it is important to consider that patients with signs of right hemisphere dominance of the brain have fixed attitude which is characterized by high excitability, static and irradiation. Left-handed people are characterized by steady originality of dynamic characteristics of mental activity, which lies in the rate of fixing and extended existence of abilities, skills, habits and personal traits. The author concludes that the process of attitude fixing is provided with the overwhelming participation of the right hemisphere of the brain in the left hemisphere sanctioning role.

Key words: professional activity of a lawyer, lawyer personality, attitude, task, the process of solving tasks, creative thinking, commitment to professional activities, an integrated approach of research.

Стаття надійшла 14 грудня 2016 р.

УДК 159.923:159.923.2

О. Г. Угрин

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СІМЕЙНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСІБ ІЗ РІЗНИМ РІВНЕМ ЇЇ ВИЯВУ

Висвітлено проблему сімейної ідентифікації. Представлено емпіричні результати сімейної ідентифікації студентської молоді. Здійснено порівняння осіб із високим та низьким рівнем сімейної ідентифікації: особи, що показали високий рівень сімейної ідентифікації, описують свою батьківську сім'ю як таку, що враховує всі аспекти особистого зростання кожного з її членів. У становленні високого рівня сімейної згуртованості на ранніх етапах життя сім'ї важливу роль відіграє матір, а на етапі сепарації молодшої особи – батько. Також досліджено статеві відмінності осіб з високим рівнем сімейної ідентифікації.

Ключові слова: виховання, сім'я, сімейна ідентифікація, сімейні цінності, студентська молодь.

Постановка проблеми. Одним із важливих факторів соціалізації особистості була і є батьківська сім'я, вплив якої дитина відчуває найшвидше.

Сімейні умови, взаємовідносини між її членами, батьківські позиції виховання та інше, значною мірою визначають життєвий шлях особистості. Крім свідомого, цілеспрямованого виховання батьків, на дитину впливає й атмосфера всередині сім'ї.

Відтак психологічно здорова сім'я створює умови для реалізації потенціалу кожного її члена, оптимальну модель для оволодіння соціальними навичками, що може бути перенесено в зовнішнє середовище. Отже, сімейна соціалізація, з одного боку, є підготовкою до майбутніх соціальних ролей, з іншого – впливає на формування соціальної компетенції, зрілої особистості.

Стан дослідження. Проблема сімейної ідентифікації досліджувалась тривалий час, адже від їх вирішення залежить розуміння тих процесів, які забезпечують первинну соціалізацію дитини. Тому у загальному контексті сімейна ідентифікація розглядалась як частина соціальної ідентифікації (У. Джемс, Ч. Кулі та ін.). Цілеспрямовано вивчав проблему ідентифікації в сімейному просторі А. Єлізаров [2].

Водночас сімейна ідентифікація представлена вченими як процес формування цінностей, прагнень, які узгоджуються і поділяються членами сім'ї (Н. Акерман [2], В. Торохтій [3]), емоційне і когнітивне «Ми» сім'ї (Л. Шнейдер [4]), «внутрішня картина сім'ї» (Е. Ейдемільер, В. Юстицькіс [5]), сімейна лояльність (І. Бузормені-Надь [6]).

Мета статті – проаналізувати особливості сімейної ідентифікації у студентської молоді.

Виклад основних положень. Дослідження особливостей сімейної ідентифікації проводилось на базі Львівського державного університету внутрішніх справ. У дослідженні взяли участь студенти різних факультетів. Загальна кількість становить 356 осіб.

Було використано такі методики: анкета на визначення рівня сімейної ідентифікації, опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них (автор – Е. Шафер), шкала сімейного оточення (ШСО), опитувальник «Ціннісні орієнтації у сфері сімейних відносин (ЦОВС) та опитувальник «Аспекти ідентичності» (AIO-IV, Cheek, Smith & Tropp).

Для визначення рівня вияву сімейної ідентифікації була створена авторська анкета. Теоретичною основою розробленої анкети дослідження є розуміння сімейної ідентифікації як процесу формування цінностей, прагнень, які узгоджуються і поділяються членами сім'ї (Н. Акерман [2], В. Торохтій [3]); емоційне і когнітивне «Ми» сім'ї (Л. Шнейдер [4]), а також як «внутрішньої картини сім'ї» (Е. Ейдемільер, В. Юстицькіс [5]).

Шкала сімейного оточення (ШСО) дає змогу оцінити соціальний клімат в сім'ях всіх типів, зокрема виокремлюють такі показники: відносини між членами сім'ї (згуртованість, експресивність, конфлікт), напрям особистісного росту (незалежність, орієнтація на досягнення, інтелектуально-культурна орієнтація, орієнтація на активний відпочи-

нок, морально-етичні аспекти) та показники управління сімейною системою (організація, контроль).

Опитувальник «Поведінка батьків і ставлення підлітків до них» (автор – Е. Шафер) використовується для вивчення установок, поведінки й методів виховання батьків очима їхніх дітей, зокрема: оцінка батька (позитивний інтерес, автономність, директивність, ворожість, непослідовність) й матері (позитивний інтерес, автономність, директивність, ворожість, непослідовність).

Опитувальник «Ціннісні орієнтації у сфері сімейних відносин» визначає 20 ціннісних орієнтацій (свобода в сім'ї, досвід в коханні, досягнення в роботі, гнучке загальне виховання, свобода сексуального вираження, самовираження особистості, широта зовнішніх контактів сім'ї, прагнення до досягнення дітьми великих успіхів, прихильність інтересам сім'ї, ранній шлюб, порядок і дисципліна в сім'ї, вірність у любові, глибина сімейних зв'язків, жорстке, ригідне спеціальне виховання, сексуальна стриманість, самопожертва задля дітей, обмеженість і поглибленість зовнішніх сімейних зв'язків, реалістичні очікування, що спираються на можливості дітей, прихильність інтересам суспільства, шлюб у зрілому віці) спрямованих на вивчення поглядів і думок особистості щодо основних питань сімейного життя.

Крім того, у дослідженні застосовано опитувальник «Аспекти ідентичності» (AIO-IV, Cheek, Smith, & Tropp [7]), що дає змогу встановити основний напрям ідентичності студента (персональна, релятивна, колективна й соціальна ідентифікаційна орієнтація). Для перевірки значущості отриманих емпіричних результатів використано статичні методи опрацювання результатів (описова статистика, регресійний та порівняльний аналіз за t – критерієм Стьюдента).

Результати діагностики сімейної ідентифікації за розробленою анкетною було ретельно проаналізовано, а відтак виявлено рівні сімейної ідентифікації для студентської молоді (див. табл.).

Як свідчать результати, у досліджуваній віковій категорії високий рівень вияву сімейної ідентифікації характерний для 103 осіб, що становить 28,9%, середній рівень – для 187 осіб (52,5%) та низький рівень – для 66 осіб (18,6%). Що ж стосується гендерних відмінностей, то високий рівень становлять 56 дівчат та 45 хлопців.

Так, рівень вияву сімейної ідентифікації серед студентів перебуває на середньому рівні (53,1%) з тенденцією до високого. Тобто для більшості осіб студентського віку батьки є важливим еталоном для наслідування й ідентифікації. Це свідчить про теплі, довірливі відносини, де батьки підтримують та підкріплюють незалежні починання дітей, що в подальшому сприяє самостійності, активності, ініціативі й соціальній відповідальності студента.

Таблиця

Розподіл респондентів за рівнем вияву сімейної ідентифікації

Рівень вияву сімейної ідентифікації (CI)	Кількість респондентів (n)	Частка у вибірці (y %)	З них	
			дівчат (n)	хлопців (n)
Високий	103	28,9	56	47
Середній	187	52,5	122	65
Низький	66	18,6	43	23

Результати регресійного аналізу ($R^2 = 0,477$ $F = 4,127$ $p < 0,0000$) вказують на ті показники, які пояснюють «сімейну ідентифікацію» особистості студентського віку. Виявлено такі зв'язки між сімейною ідентифікацією та гнучким загальним вихованням (Beta $B = -0,134$, при $t = -2,062$ із значенням $p = 0,040$), поглибленість сімейних зв'язків (Beta $B = 0,156$, при $t = 2,713$ із значенням $p = 0,007$), орієнтацією на досягнення (Beta $B = 0,112$, при $t = 1,926$ із значенням $p = 0,055$), директивністю батька (Beta $B = 0,259$, при $t = 3,072$ із значенням $p = 0,002$), позитивним інтересом матері (Beta $B = -0,256$, при $t = -2,683$ із значенням $p = 0,008$), персональною (Beta $B = 0,425$, при $t = 4,208$ із значенням $p = 0,000$), соціальною (Beta $B = -0,298$, при $t = -3,181$ із значенням $p = 0,002$) ідентифікаційною орієнтацією. Як бачимо із гістограми (рис. 1) показнику «сімейна ідентифікація» досліджувані надають позитивний зміст.

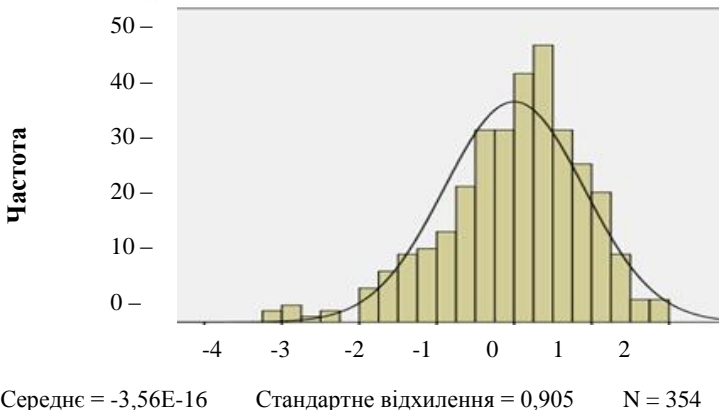

Рис. 1. Гістограма стандартизованого залишку регресійного аналізу

Так, студенти, що ідентифіковані зі своєю батьківською сім'єю, виховані здебільшого в сім'ях, де панує орієнтація на досягнення, цінність та підтримка сімейних зв'язків.

Водночас студенти відзначають послідовність батьківських вимог у процесі виховання. Саме ця позиція батьків у вихованні більшою мірою формує у дітей прагнення до незалежності та самостійності і власних суджень, і життя загалом.

Для з'ясування відмінностей осіб з високим та низьким рівнем вияву сімейної ідентифікації проведений порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента (рис. 2).

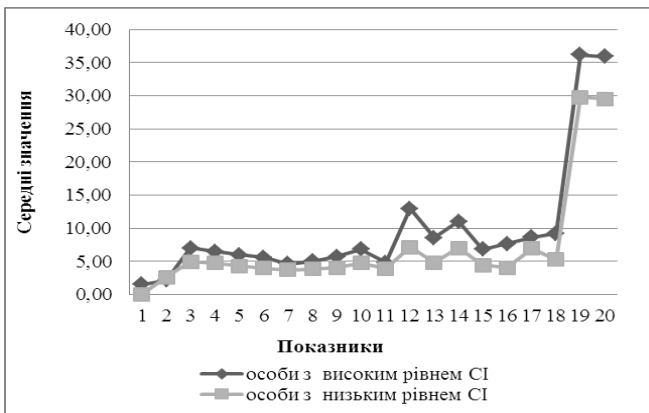

Рис. 2. Середні значення діагностичних показників осіб з високим та низьким рівнем сімейної ідентифікації (CI)

Умовні позначення: 1 – досягнення в роботі; 2 – реалістичні очікування, що спираються на можливості дітей; 3 – згуртованість в сім'ї; 4 – експресивність в сім'ї; 5 – незалежність в сім'ї; 6 – орієнтація на досягнення в сім'ї; 7 – інтелектуально-культурна орієнтація в сім'ї; 8 – орієнтація на активний відпочинок; 9 – морально-етичні аспекти сім'ї; 10 – організація в сім'ї; 11 – контроль в сім'ї; 12 – позитивний інтерес батька; 13 – директивність батька; 14 – автономність батька; 15 – неспідовність батька; 16 – ворожість матері; 17 – автономність матері; 18 – неспідовність матері; 19 – персональна ідентифікаційна орієнтація; 20 – реляційна ідентифікаційна орієнтація.

Отримані результати свідчать про такі відмінності. Зокрема особи, що показали високий рівень сімейної ідентифікації, описують свою батьківську сім'ю як таку, що враховує всі аспекти особистого

зростання кожного із її членів, зокрема незалежність, орієнтацію на досягнення, інтелектуально-культурну орієнтацію, орієнтацію на активний відпочинок, морально-етичні аспекти. Для такої сім'ї характерним є організованість й контроль сімейної системи, згуртованість та вияв експресивності, що свідчить про велику матеріальну та емоційну підтримку молодих осіб зі сторони батьків. У становленні високого рівня сімейної згуртованості на ранніх етапах життя сім'ї важливе значення має матір, а на етапі сепарації молодшої особи – батько. Саме він виконує головну роль у поведінковій та емоційній емансипації особи незалежно від її статі. Що ж стосується батьківських позицій, які називають особи з високим рівнем ідентифікації з батьками, то важливу роль виконують позитивний інтерес батька, директивність батька, автономність батька й матері, непослідовність батька. Крім того, ці студенти зорієнтовані в майбутньому на себе (персональна ідентифікаційна орієнтація) й відносини з оточуючими (реляційна ідентифікаційна орієнтація). На противагу студентам, які виявляють високий рівень сімейної ідентифікації, студенти з низьким рівнем прагнуть досягнень в майбутній роботі й володіють реалістичними очікуваннями, які спираються на їхні можливості. Також здійснено порівняння статевих відмінностей осіб з високим рівнем сімейної ідентифікації (рис. 3).

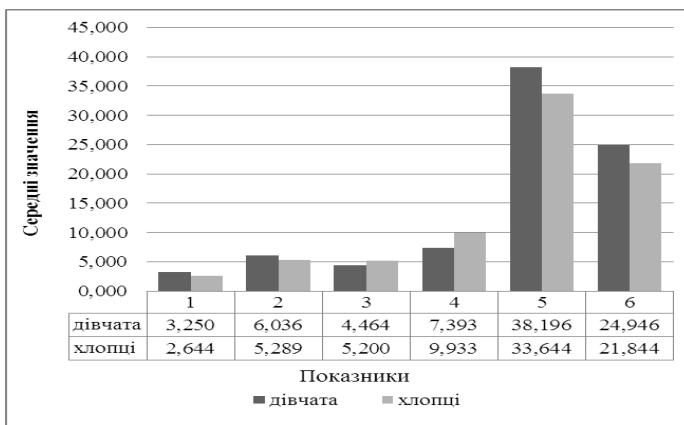

Рис. 3. Гістограма статевої відмінності осіб з високим рівнем сімейної ідентифікації

Умовні позначення: 1 – гнучке, загальне виховання; 2 – морально-етичні аспекти (показник особистого зростання); 3 – контроль (показник управління сімейною системою); 4 – директивність батька; 5 – персональна ідентифікаційна орієнтація; 6 – реляційна ідентифікаційна орієнтація.

Отже, за результатами порівняльного аналізу для дівчат найважливішим є гнучке загальне виховання, дотримання морально-етичних норм в сім'ї, що сприятиме розвитку персональної та реляційної орієнтації в майбутньому житті. На противагу дівчатам, хлопці демонструють високі показники за шкалами контроль в управлінні сімейною системою та директивність зі сторони батька. Тобто гнучке загальне виховання, морально-етичні норми сім'ї, орієнтація на себе та відносини з іншими (для дівчат) й контроль, що здійснюється сім'єю та директивність батька (для хлопців) виступають тими ключовими показниками, які забезпечують високий рівень сімейної ідентифікації студентської молоді.

Висновки. Батьківська сім'я виконує головну роль у розвитку, творчому становленні, спрямованості інтересів, активності особистості на її життєвому шляху. Формування дитини в сім'ї відбувається не тільки внаслідок спрямованого впливу дорослих, але й в результаті спостереження за поведінкою всіх членів сім'ї, ототожнення себе з ними.

Саме завдяки механізму ідентифікації відбувається присвоєння відчуттів, відносин, мотивів, які притаманні тим людям, яких особистість бере за взірць для наслідування.

Враховуючи те, що батьківська сім'я є первинним інститутом соціалізації, де дитина свідомо чи несвідомо наслідує модель поведінки своїх батьків, то питання сімейної ідентифікації займає важливе місце. Адже вона створює умови для реалізації потенціалу кожного її члена, слугує прикладом для створення власної сім'ї. Відтак сприяє формуванню соціальної компетенції та зрілої особистості.

Результати проведеного емпіричного дослідження статистично підтверджують таке. Батьківська сім'я, де панує організованість, контроль, згуртованість, вияв експресивності, врахування особистісного зростання кожного із її членів та одна чи поєднання кількох батьківських позицій у вихованні (позитивний інтерес батька, директивність батька, автономність батька й матері, непослідовність батька) сприяє прояву високого рівня сімейної ідентифікації.

Що ж стосується статевих відмінностей, то гнучке загальне виховання, морально-етичні норми сім'ї, орієнтація на себе та відносини з іншими (для дівчат) й контроль, що здійснюється сім'єю та директивність батька (для хлопців) виступають тими ключовими показниками, які забезпечують високий рівень сімейної ідентифікації студентської молоді.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо детальне теоретичне вивчення та емпіричне дослідження тих факторів, що впливати-

муть на розвиток гармонійних стосунків в сім'ї та кожного її члена зокрема.

1. Елизаров А. Н. Рефлексивно-смысловый подход к проблеме формирования идентичности в семье / А. Н. Елизаров // Мир психологии. Научно-методический журнал. – 2004. – № 2 (38). – С. 113–119.

2. Аккерман Н. Теория семейной динамики / Н. Аккерман // Семейная психология: хрестоматия; сост. Э. Эйдемиллер, Н. Александров, В. Юстицкис. – СПб.: Речь, 2007. – С. 57–62.

3. Торохтий В. С. Психологическое здоровье семьи и путь его изучения / В. С. Торохтий // Вестн. психологии и корекц. реабилитацион. работы. – 1996. – № 3. – С. 36–44.

4. Шнейдер Л. Б. Психология семейных отношений: курс лекций / Л. Б. Шнейдер. – М.: Апрель-Пресс, 2000. – 512 с.

5. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи / Э. Г. Эйдемиллер, В. В. Юстицкис. – СПб., 1999. – 400 с.

6. Шутценбергер А. А. Синдром предков: трансгенерационные связи, семейные тайны, синдром годовщины, передача травм и практическое использование геносоциограммы / А. А. Шутценбергер. – М.: Психотерапия, 2011. – 256 с.

7. Cheek J. M. Aspects of Identity Questionnaire (AIQ-IV) / J. M. Cheek, S. M. Smith, L. R. Tropp [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wellesley.edu/Psychology/Cheek/identity.html>

Угрин О. Г. Эмпирическое исследование семейной идентификации: сравнительный анализ лиц с различным уровнем ее выявления

Освещается проблема семейной идентификации. Представлены эмпирические результаты семейной идентификации студенческой молодежи. Осуществлено сравнение лиц с высоким и низким уровнем семейной идентификации: лица, показавшие высокий уровень семейной идентификации, описывают свою родительскую семью как учитывающую все аспекты личностного роста каждого из ее членов. В становлении высокого уровня семейной сплоченности на ранних этапах жизни семьи важную роль играет мать, а на этапе сепарации молодой особы – отец. Также исследованы половые различия лиц с высоким уровнем семейной идентификации.

Ключевые слова: семья, семейная идентификация, студенческая молодежь.

Uhryn O. G. Empirical research of family identification: comparative analysis of individuals with different levels of its manifestation

The problem of family identification is revealed in the article. Empirical results of family identification of student youth are presented. Conducted regression analysis points out the indicators that explain the "family identification" among young people. Thus, students who are identified with their parents' family, are

brought up mostly in the families with the focus on achievement, value and support of family relations.

The comparison of persons with high and low levels of family identification is carried out. Thus, a person who shows a high level of family identification describes his parents' family as one that takes into account all aspects of personal growth of each of its members. This family is characterized by organization and control of the family system, cohesion and manifestation of expressiveness, which indicate great financial and emotional parent's support for young people. Mother plays an important role in the formation of high level of family cohesion at the early stages of family life, and father plays an important role at the stage of separation of the young person. Students with a low level seek for achievements in future work and have realistic expectations, which are based on their capabilities.

Sex differences of people with high level of family identification are researched in the article. The girls consider flexible general education, preserving moral and ethical standards in the family that contributes to the development of personal and relational orientation in the future live to be of great importance. Contrary to the girls, boys show a strong performance on the scale of control in the management of the family system and father's leadership. Thus, flexible general education, moral and ethical standards in the family, self orientation and relationships with others (for girls), family control and father's leadership (for boys) are those key indicators that provide a high level of family identification of student youth.

Key words: family, family identification, student youth.

Стаття надійшла 8 грудня 2016 р.

Розділ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

УДК 159.9:316.6

Н. М. Бардин

РОЗВИТОК ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ «102» ЯК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ТА ОПТИМІЗАЦІЇ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто психологічні особливості комунікації у професійній діяльності працівників служби «102». Акцентовано на важливості розвитку ефективної комунікації цієї категорії поліцейських. Проаналізовано теоретичні аспекти та запити у здійснюваній комунікативній діяльності. Досліджено головні категорії громадян, котрі звертаються по допомогу. Запропоновано основні умови та фактори, які слід враховувати у процесі ефективної комунікації між правоохоронцями і громадянами з метою формування професійної саамосвідомості та оптимізації службової діяльності.

Ключові слова: ефективна комунікація, професійна діяльність, працівники служби «102», абоненти, особистість працівника МВС, соціально-психологічний тренінг.

Постановка проблеми. Сучасний підхід до реформування суб'єктів правоохоронної діяльності передбачає розвиток їхніх професійних навиків та удосконалення партнерської моделі взаємодії з громадськістю. Водночас партнерство повинно ґрунтуватися на таких основних принципах, як: рівноправність сторін, добровільність прийняття зобов'язань, відповідальність за виконання зобов'язань, дотримання норм законодавства, свобода обговорення проблем, які мають взаємний інтерес, повага позицій та думок партнерів тощо. Як правило, партнерство формується на договорі сторін. Воно визначає узгоджені позиції з основних питань та суспільну діяльність учасників

з їхнього вирішення, а також передбачає взаємні зобов'язання сторін, процедуру вирішення розбіжностей, відповідальність партнерів, механізм реалізації.

Реформування органів Національної поліції відбувається в напрямі її гуманізації та покращення сервісу надання послуг населенню. Такі зміни передбачають розвиток усіх служб, котрі створені при Міністерстві внутрішніх справ, з метою відновлення довіри громадян до них та створення позитивного іміджу.

Однією із невід'ємних частин системи органів Національної поліції є служба «102», котра першочергово надає послуги з допомоги населенню під час телефонного діалогу. Саме удосконалення діяльності цього структурного підрозділу є обов'язковим для формування іміджу поліції, оскільки консультанти служби «102» першими допомагають громадянам у різноманітних кризових ситуаціях. Тому їм необхідно постійно працювати над підвищенням своїх професійних знань, розвитку ефективної комунікації та ненасильницького спілкування з громадянами, формуванням професійної самосвідомості та удосконаленням психологічної компетентності у здійснюваній діяльності.

Стан дослідження. Сучасний науковий досвід із питань, пов'язаних з особливостями комунікації правоохоронців, здебільшого ґрунтується на працях В. Авдєєва, Н. Андрєєва, В. Андросюка, В. Антипенка, О. Бандурки, В. Бахіна, В. Васильєва, О. Васильєва, Б. Водолазського, І. Дубової, Л. Казміренко, Я. Кондратьєва, В. Коновалової, М. Костицького, В. Лукашевича, В. Медведєва, О. Морозова, А. Папкіна, Л. Петровської, М. Порубова, В. Синьова, О. Столяренка, С. Тарарухіна, Г. Туманова, С. Яковенка.

Теоретико-прикладні дослідження у сфері телефонного консультування бачимо в наукових роботах Р.-Р. Мея, К.-Р. Роджерса, І. Кафліка, А. Моховикова, Р. Карковської, О. Сидоренко, котрі допомагають усвідомити та проаналізувати особливості телефонного діалогу консультантів сфери «людина-людина» з різними категоріями громадян. У нашій публікації акцентуємо на специфіці телефонного консультування операторів служби «102» Національної поліції та громадян, котрі звертаються по допомогу до них.

Метою статті є дослідження можливостей розвитку ефективної комунікації працівників служби «102» як психологічної детермінанти формування професійної самосвідомості та оптимізації службової діяльності.

Виклад основних положень. Професійне спілкування працівників Національної поліції України з громадянами охоплює різноманітні напрями взаємодії, зокрема телефонну комунікацію працівників

служби «102», які є візиткою відомства. Відтак розвиток ефективної комунікації цієї категорії поліцейських є необхідною умовою вдосконалення їхньої професійної діяльності та покращення іміджу всієї структури поліції. Працівникам служби «102» вкрай важливо чітко засвоїти правила ефективної комунікації та особливості спілкування з різними категоріями громадян, ознайомитись та відпрацювати на практиці основні методи психологічної саморегуляції, сформувати навички підтримання емоційної рівноваги для профілактики проблемних ситуацій та негативних явищ у професійній діяльності.

Поліцейські служби «102», виконуючи свої професійні обов'язки, беруть активну участь у різних видах професійної телефонної комунікації: входять у контакти з різними категоріями громадян-заявників, службовими особами, з керівниками місцевих органів влади, з правопорушниками, з представниками засобів масової інформації. Таке спілкування впливає на ухвалення рішень організаційного, координаційного характеру та загалом на всю професійну діяльність.

Психологічна готовність працівників поліції до професійної комунікації – це інтегральна сукупність психологічних якостей, на основі якої виникає стан оптимальної змобілізованості психіки, настрою на найдоцільніші та адекватні безпомилкові дії.

Процес навчання ефективній комунікації можна розглядати у двох аспектах: по-перше, у процесі соціалізації та виховання; по-друге, засобом спеціально організованого соціально-психологічного тренінгу [1, с. 60].

На думку Л. Петровської, аналітичне спостереження комунікативної взаємодії, як реальної, так і поданої в художній формі, дає не тільки можливість «тренування» набутих пізнавальних засобів, але й сприяє оволодінню засобами регуляції власної комунікативної поведінки. Зокрема процес спостереження дозволяє виявити систему правил, керуючись якими люди організують свою взаємодію. Орієнтуючись на вихід взаємодії, спостерігач може зрозуміти, які правила сприяють, а які перешкоджають успішному протіканню комунікативних процесів. Це може послугувати основою для формування власної системи «правил ефективної комунікації». Ще більшою мірою аналітичне спостереження впливає на операціональний склад комунікативних дій.

Згідно з Л. Петровською, важливим моментом процесу розвитку комунікативних умінь на визначеному етапі становлення особистості є уявне програвання своєї поведінки в різноманітних ситуаціях. Планування своїх дій «в уяві» є частиною комунікативної дії, що відбувається нормально.

Таке планування в уяві, як правило, безпосередньо випереджає реальне виконання, але може відбуватися і завчасно, нерідко відстаючи від втілення в поведінці, а іншого разу уявне програвання проводиться не до, а після завершення комунікативного акту. І не завжди уявне втілюється в реальність, проте утворювані в ньому «поведінкові заготовки» можуть актуалізуватися в інших ситуаціях. Це призводить, з одного боку, до враження безпосередності деяких глибоко продуманих вчинків, а з іншого боку – до дій, що є доволі нерациональними і такими, які не можна пояснити. Здатність людини діяти «в умі» може бути цілеспрямовано використана для удосконалення спілкування в ситуації соціально-психологічного тренінгу [2; 3].

У нашій публікації ми розглядаємо розвиток ефективної комунікації працівників служби «102» за допомогою використання соціально-психологічного тренінгу, котрий проводився з операторами лінії «102» м. Львова. До проведення занять було залучено консультантів кризової служби «Телефону довіри м. Львова 15-58». Тренінг передбачав досягнення таких цілей:

1. Навчальна – відпрацювання основних елементів телефонного діалогу, можливостей його удосконалення;
2. Розвивальна – розвиток навиків активного слухання, профілактика емоційного вигорання, відновлення ресурсів;
3. Виховна – формування й закріплення гуманістичної установки у спілкуванні з людьми.

Заняття відбувались у формі соціально-психологічного тренінгу із використанням та поєднанням активних методів навчання, а саме: рольових ігор, дискусії, вправ, «брейн-шторму», лекцій, відеопрезентацій, методу казусів, запитання-відповідь, арт-терапевтичних технік тощо.

Під час проведення тренінгових занять виникали такі актуальні запитання:

1. Етапи телефонного діалогу.
2. Прийоми активного слухання.
3. Репрезентативні системи.
4. Позиції у спілкуванні.
5. Стереотипи, шаблони, лексика.
6. Типи запитань.
7. Типи співрозмовників. Нейтральність.
8. Мова абонента – мова консультанта.
9. Емоційна рівновага під час складних дзвінків.
10. Маніпулятивні абоненти.

Під час проведення соціально-психологічного тренінгу слухачі висловлювали запити для обговорення та вирішення, які виникають у їхній повсякденній діяльності та потребують швидкого реагування:

1. Комунікація з агресивними абонентами.
2. «Складні» та «постійні» абоненти.
3. Втрата нейтральності.
4. Як реагувати на хамство.
5. Стереотипні уявлення.
6. Емоційне відреагування.
7. Почуття провини – виправдовування консультанта.
8. Структура діалогу.
9. «Я-працівник» – «Я-виконавець ролі» – «Я-людина».

Кожен телефонний діалог, який виникає між консультантом (працівником «102») та абонентом (заявником), передбачає використання прийомів активного слухання, зокрема: бажання консультанта вислухати, тобто розуміння, що для цього йому буде потрібно час; бажання допомогти «тут-і-тепер», у просторі діалогу; щире прагнення прийняти почуття співрозмовника такими, які вони є в цей момент; переконання, що людина сама може керувати своїми переживаннями і знаходити власні розв'язання; розуміння того, що емоційні вияви співрозмовника миттєві; прийняття унікальності особистості абонента [4].

У телефонному діалозі консультант може використовувати різні конструктивні або деструктивні позиції, зокрема позицію «поганого» або «гарного» слухача. До ознак хорошого слухача відносимо: щирість і об'єктивність, паузи, відображення думок і почуттів абонента, прийняття, використання прийомів активного слухання, допомогу у пошуку рішення, підтримку, безоціночне ставлення, нейтральність, рівність позицій.

Натомість до ознак «поганого» слухача належать: знецінення, повчання, втрата нейтральності, перебивання, зміна теми розмови, поспішні висновки, недовіра, втрата самоконтролю, байдужість, конфліктність тощо.

Деякі дослідники у психології консультування намагалися виокремити особисті якості, необхідні фахівцям для успішності здійснюваного телефонного консультування. Відтак окреслився такий перелік: емпатія, емоційна теплота, позитивне відношення (Карл Роджерс), щирість (К. Роджерс, Труа), почуття гумору (Мігель де Унамуну), конкретність, самосвідомість і рефлексія [5].

Емпатія. «Визначається як «усвідомлення емоційного стану, проникнення в переживання іншої людини». Проте слід розуміти, що ми ніколи не можемо повністю увійти в світ почуттів іншої людини.

Але ми можемо і повинні залишити осторонь свої думки, погляди, досвід і увійти до світу іншої людини без внесення до нього свого власного світу. Подібне безоціночне відношення, обов'язкове при консультативному процесі, зробило б приємнішим і кориснішим спілкування на будь-якому рівні (особистому, сімейному, діловому) [5].

Емоційна теплота. Ця якість припускає інтерес до інших людей. Близько до щирості, але не тотожно. Емоційну теплоту можливо розглядати швидше з позиції спрямованості та якості відношення до людей. Проте завжди існує ризик зустріти людину, яка цю якість сприйме як слабкість.

Позитивне відношення. Рівнозначно терміну, який ввів Карл Роджерс – «безумовне позитивне відношення». Тут акцентується на безумовному (нічому не обумовленому) прийнятті абонента консультантом [5].

Щирість. Це та якість, яку неможливо підробити. Навіть не володіючи спеціальними психологічними навиками, люди майже завжди безпомилково відрізняють щирість від фальші, оскільки щирість – це насамперед чистота наміру.

Почуття гумору. У «Мистецтві любові» Овідій, зазначаючи якості, якими повинна володіти людина, в числі інших називає і почуття гумору, додаючи водночас, що воно не обов'язкове, але його присутність робить людину майже досконалою. І це цілком справедливо. Пригадайте, як саме ця якість не раз, послаблюючи напругу моменту, рятувала в небезпечних, важких, безнадійних ситуаціях.

Конкретність. Під конкретністю розуміється уміння не просто слухати, але чути слова іншої людини, не інтерпретуючи сказане, але прояснюючи його.

Самосвідомість і рефлексія. Самосвідомість – «переживання єдності та специфічності Я як істоти, наділеної думками, відчуттями, бажаннями, протилежне усвідомленню зовнішнього світу (об'єкту)». Рефлексія – «процес осмислення людиною чого-небудь за допомогою вивчення і порівняння. Саме через синтез цих здібностей досягається розвиток особових і професійних якостей.

У службу «102» телефонують різні категорії абонентів. На тренінгових заняттях ми розглянули окремі з них, а саме: маніпулятивні, агресивні, постійні абоненти, громадяни в стані гострого горя або стресу.

Інколи в службу «102» звертаються громадяни, які займають маніпулятивну стратегію комунікативної взаємодії і є «складною» категорією співрозмовників. Як і будь-який психологічний вплив, маніпуляція передбачає зміну думок, переживань чи поведінки адресата

(особи, на яку спрямовано вплив) шляхом використання ініціатором психологічних засобів [6].

Маніпуляцію з-поміж інших видів впливу вирізняє прихованість мети та засобів маніпулянта, а також прийняття на себе адресатом відповідальності за події [7, с. 61]. Відтак О. Моховиков, описуючи маніпулятивного абонента, вирізняє такі характеристики: нестійкість емоцій, тунельну свідомість (бачать те, що хочуть бачити), приховування своїх почуттів, неусвідомлення власних маніпулятивних чи агресивних тенденцій. Намагання консультанта перевести розмову в інше русло можуть спричинити в такого абонента злість та роздратування. Автор зазначає, що маніпулятивні абоненти часто мають садистичні схильності, а такий вид впливу дає їм враження контролю над власним життям [8, с. 150–151].

Ще однією категорією громадян є постійні абоненти, котрі дзвонять у службу «102» не так за конкретною допомогою, як через брак спілкування та індивідуально-психологічні особливості. Тут існує небезпека втрати нейтральності консультантом, переходу абонента з ділового стилю спілкування на розмовний та збільшення тривалості розмов без конкретної мети.

У разі виникнення у телефонній розмові емоційного напруження, невдоволення, конфліктів, негативних висловлювань, критичних зауважень, слід розуміти, що опонент перебуває під впливом руйнівних емоцій, з певних причин втратив контроль та самовладання. За таких умов необхідно зберігати рівновагу, не піддатися на емоційні випадки, образи, неконструктивну критику, демонструвати терпіння та ввічливість.

Консультавання кризових абонентів є емоційно-навантаженим для операторів «102» і передбачає встановлення психологічного контакту, допомогу абоненту у визначенні та проясненні запиту, конфлікту, пов'язаного із запитом. Рішення виникає, коли абонент відчуває, що криза перетворилася в цілком керовану ситуацію. Якщо криза має затяжний характер, як, наприклад, переживання смерті близької людини, то консультант повинен прояснити можливість для звертання абонента з кризовою ситуацією в інші служби, які допомагають [4]. Під час спілкування доцільно демонструвати доброзичливість, уважність, зацікавленість і повагу, зберігати спокій, рівновагу та виявляти терпіння.

Висновки. Розвиток ефективної комунікації працівників служби «102» потребує використання комплексу індивідуально-психологічних методів, спрямованих на покращення якості телефонного діалогу з конкретними категоріями громадян.

Попередній досвід комунікативної взаємодії операторів «102» потребує оновлення та поглиблення відповідно до сучасних наукових розробок із впровадженням психотехнік, активних методів навчання та інтерактивних механізмів.

Активність та прагнення до саморозвитку поліцейських є підґрунтям для оптимізації цього процесу і професійної самореалізації в службовій діяльності, сприяє налагодженню ефективної взаємодії з населенням та відновленню довіри до поліції.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні й розширенні меж застосування тренінгових методів розвитку навиків з ефективної комунікації для працівників інших екстрених служб, котрі оперативно надають телефонні послуги з допомоги населенню в кризових станах та складних життєвих обставинах.

1. Сидоренко Е. В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2008. – 208 с.

2. Петровская Л. А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.

3. Петровская Л. А. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 162 с.

4. Мэй Р. Искусство психологического консультирования. Как давать и обретать душевное здоровье / Ролло Мэй. – М.: Ин-т общегуманитарных исследований; Апрель-Пресс, 2009. – 224 с.

5. Роджерс К. Консультирование и психотерапия: новейшие подходы в области практической работы: пер. с англ. / Карл Роджерс. – М.: Психотерапия, 2008. – 512 с.

6. Карковська Р. І. Маніпуляція в телефонному консультуванні / Р. І. Карковська // Соціогуманітарні проблеми людини. Вісник ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2010. – № 5. – С. 201–207.

8. Моховиков А. Н. Телефонное консультирование / А. Н. Моховиков. – М.: Смысл, 2001. – 494 с.

7. Сидоренко Е. В. Тренинг влияния и противостояния влиянию / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2004. – 256 с.

Бардин Н. М. Развитие эффективной коммуникации работников службы «102» как психологической детерминанты формирования профессионального самосознания и оптимизации служебной деятельности

Рассмотрены психологические особенности коммуникации в профессиональной деятельности работников службы «102». Подчеркнута важность развития эффективной коммуникации данной категории полицейских. Проанализированы теоретические аспекты и запросы в осуществляемой коммуникативной деятельности.

Исследованы главные категории граждан, обращающихся за помощью. Предложены базисные условия и факторы, которые следует учитывать в процессе коммуникации между правоохранителями и гражданами с целью формирования профессионального самосознания и оптимизации служебной деятельности.

Ключевые слова: *эффективная коммуникация, профессиональная деятельность, работники службы «102», абоненты, личность работника МВД, социально-психологический тренинг.*

Bardyn N. M. Development of effective communication of employees of «102» as a psychological determinant of professional identity and optimizing service activities

The article is devoted to the psychological characteristics of communication in professional work of employees of «102». Attention is paid to the effective communication of this category of police. Theoretical considerations and requests in carried communication activities are analyzed. The main categories of the citizens who ask for help are investigated. The basic conditions and factors that should be considered for the process of effective communication between police and citizens in order to develop professional identity and optimizing service activities are proposed.

Professional communication is a part of the professional activity of the police workers irrespective of their specialization. Public telephone counseling is an indispensable part of communication of employees of «102». Servicing activity of the bodies of internal affairs workers is based on the communicative relationship.

Under the present conditions an urgent demand in the development, organization and creating the forms and methods of the psychological training of the police workers for the effective relationship with the law breakers, sound decision of official functions which is possible at the respective communicative competency level, forming the competency to communicative in everyday and extreme situation appears. The communicative activity as a process of the specific peculiarities which to some extent perceive each other, relate to one another, exchange information are revealed by some authors.

The peculiarities of the interpersonal cooperation in any community are stipulated to a great extent by the way the members apprehend and understand one another, what emotional response is arisen and what type of behavior is taken. Prevention of unacceptable situations and overcoming the negative tendencies in the professional communication needs special attention. For instance, some special trainings are very helpful; they train law enforcers for the special professional communication, which makes it easier to acquire functional role play positions in the professional activity.

Key words: *effective communication, professional activity, service «102», callers, personality of employees of the Ministry of internal affairs, socio-psychological training.*

Стаття надійшла 8 грудня 2016 р.

ДОСЛІДЖЕННЯ СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Досліджено проблему формування професійного вигорання у працівників Національної поліції України. Розкрито зміст, симптоматику та чинники синдрому професійного вигорання. Відображено основні результати емпіричного дослідження рівнів розвитку професійного вигорання у працівників поліції та їхнього зв'язку з індивідуально-особистісними якостями. Наведено середні значення показників емоційного вигорання працівників з різним стажем служби, отриманих за методикою В. Бойка.

Ключові слова: синдром вигорання, професійне вигорання, емоційне виснаження, резистенція, напруження, працівники Національної поліції.

Постановка проблеми. Діяльність працівників Національної поліції здійснюється під впливом особливих психологічних, соціальних і правових умов. Напруженість, екстремальність, небезпека, підвищена відповідальність за вчинені дії – усі ці фактори можуть спричинити виникнення у працівників станів емоційного напруження, фізичного та психічного виснаження, професійних стресів тощо. Такий сильний негативний вплив особливостей професійної діяльності на особистість працівника може призвести до виникнення явища емоційного вигорання, внаслідок якого поступово відбувається розчарування в професії, втрачається професійна мотивація, виникають невротичні реакції, психічні функціональні розлади та різні соматичні захворювання. Синдром професійного вигорання виникає на тлі стресу, а також внаслідок накопичення негативних емоцій і призводить до емоційного виснаження людини. З огляду на зазначене, емпіричне дослідження особливостей професійного вигорання в працівників Національної поліції набуває актуальності, адже емоційне благополуччя фахівця є одним із визначальних чинників професійного життя, а повноцінне психічне здоров'я – важливою умовою професійної діяльності.

Стан дослідження. Вивченню професійного вигорання, що становить багатокомпонентний конструкт у вигляді психічного, фізичного та емоційного виснаження, присвячена велика кількість робіт і у вітчизняній, і в зарубіжній психології. Це дослідження змісту та структури професійного вигорання (К. Маслач, С. Джексон, В. Шауфелі,

Т. Форманюк, В. Бойко, Л. Карамушка, Н. Назарук); аналіз детермінант виникнення професійного вигорання (В. Орел, Т. Зайчкова, К. Малишева, Н. Булатевич); розробка психодіагностичного інструментарію для його вимірювання (К. Маслач, В. Бойко, О. Рукавішніков); визначення засобів профілактики та корекції наслідків цього синдрому (І. Остополец, І. Сергеева, Л. Карамушка, Т. Зайчкова, Н. Назарук) [1; 2; 3; 4].

Аналіз літератури свідчить, що проблема синдрому «професійного вигорання» у працівників поліції відображена у працях С. Безносова, С. Борисова, А. Буданова, С. Вишниченко, О. Крапівіна, В. Медведєва, А. Молчанова, Б. Новікова, Є. Потапчука, О. Тімченка, О. Хайруліна) [1; 5; 8].

Однак, незважаючи на велику кількість досліджень, практично немає досліджень особливостей синдрому професійного вигорання у працівників Національної поліції України. Це, власне, спонукало нас до проведення теоретико-емпіричного дослідження.

З огляду на це, метою статті є виявлення рівня професійного вигорання у працівників Національної поліції України та його зв'язку з індивідуально-особистісними якостями особистості.

Виклад основних положень. Термін «емоційного вигорання» введений американським психіатром Х. Фрейденбергом у 1974 році для характеристики психологічного стану знемоги, виснаження з почуттям власної непотрібності тих здорових людей, які знаходяться в інтенсивному спілкуванні з іншими людьми (клієнтами) в емоційно навантаженій атмосфері.

Тому насамперед це поняття характерне для представників професій типу «людина–людина», які змушені постійно спілкуватися з іншими людьми, причому не за власним вибором [6].

Синдром вигорання – це процес поступової втрати емоційної, розумової та фізичної енергії, що виявляється у симптомах емоційного, розумового виснаження, фізичної втоми, особистісної відстороненості та зниження задоволення від роботи [3]. Синдром професійного вигорання, на думку Н. Водоп'янової, – це «...професійна деструкція особистості, яка виявляється у вигляді стійких психічних переживань, а також в змінах якості, структури і вмісту професійної діяльності...» [7, с. 29].

В. Орел позначає вигорання як «стан фізичного, емоційного та розумового виснаження, що виявляється в професіях соціальної сфери». Автор, узагальнюючи огляд багатьох класифікацій, наголошує на індивідуальних та організаційних факторах виникнення емоційного вигорання [5, с. 11].

Одним із найбільш системних і комплексних прийомів розгляду аналізу синдрому «професійного вигорання» є підхід російського вченого В. Бойка, який розробив власну класифікацію симптомів, що супроводжують різні компоненти «професійного вигорання».

В. Бойко [2] характеризує компоненти згаданого синдрому так:

1. Перший компонент – «напруження» – характеризується відчуттям емоційної виснаженості, втоми, викликаной власною професійною діяльністю.

2. Другий компонент – «резистенція» – характеризується надмірним емоційним виснаженням, що провокує виникнення та розвиток захисних реакцій, які роблять людину емоційно закритою, відстороненою, байдужою. На такому тлі будь-яке емоційне залучення до професійних справ і комунікацій викликає у людини відчуття надмірної перевтоми.

3. Третій компонент – «виснаження» – характеризується психофізичною перевтомою людини, спустошеністю, нівелюванням власних професійних досягнень, порушенням професійних комунікацій, розвитком цинічного ставлення до тих, з ким доводиться спілкуватися з робочих питань, розвитком психосоматичних порушень [2].

Метою проведеного нами емпіричного дослідження було діагностування рівня розвитку симптомів професійного вигорання працівників Національної поліції. Базою проведення дослідження слугував факультет заочного навчання працівників поліції ЛьвДУВС. В емпіричному дослідженні взяли участь 35 осіб (полісменів). З них – 17 осіб жіночої статі та 18 – чоловічої. Вік досліджуваних 20–30 років. За стажем роботи: 19 осіб – зі стажем від 0–3 років, 16 осіб – від 4–5 років.

У процесі дослідження було використано такий методичний інструментарій: методику діагностики рівня «емоційного вигорання» В. Бойка; методику визначення психічного «вигорання» О. Рукавішнікова; методику визначення синдрому «вигорання» у професіях системи «людина – людина»; багатofакторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла (№ 105), (16PF – опитувальник) [8].

Отримані результати дослідження за методикою діагностики рівня «емоційного вигорання» В. Бойка дали можливість оцінити особливості вияву усіх компонентів «емоційного вигорання» у полісменів. З рисунку (див. рис.) видно, що домінуючим компонентом у синдромі «емоційного вигорання» у працівників поліції є «резистенція», яка, на думку В. Бойка, характеризується неадекватним емоційним реагуванням, зменшенням взаємодії з колегами, припиненням професійних обов'язків, бажанням побути на самоті, розширенням сфери економії емоцій тощо. 14,2% опитаних мають високий рівень

цього компоненту, у 11% опитаних виявлено високий рівень розвитку першого компоненту – «напруження», і лише у 6% осіб спостерігається високий рівень третього компоненту – «виснаження».

Тобто можна констатувати, що розвиток професійного вигорання у досліджуваних осіб виявляється саме через наявність компоненту «резистенція».

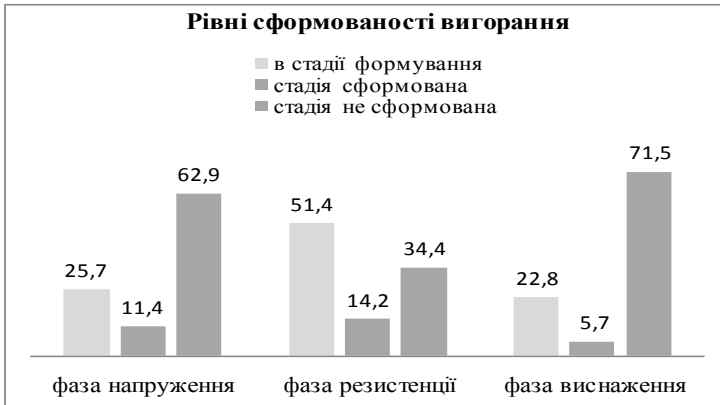

Рис. Рівні розвитку компонентів синдрому емоційного вигорання, % від загальної кількості опитуваних

Отже, отримані дані, вказують на те, що у 67% осіб, синдром емоційного виснаження не сформований, у 24% – на стадії формування та у 9% є сформованим.

Для виявлення вияву синдрому за такими основними показниками, як: 1) психоемоційне виснаження; 2) особистісне віддалення; 3) професійна мотивація, було використано методикку на визначення психічного «вигорання» О. Рукавішнікова. Домінуючим виявом синдрому «психічного вигорання» у полісменів є «професійна мотивація». У 62% осіб вона має вкрай високі значення.

Професійна мотивація – рівень робочої мотивації та ентузіазму щодо роботи альтруїстичного змісту. Стан мотиваційної сфери оцінюється таким показником, як продуктивність професійної діяльності, оптимізм і зацікавленість у роботі, самооцінка професійної компетентності та ступеня успішності в роботі з людьми. У 12% опитуваних виявлено високий рівень психоемоційного виснаження, у 19% осіб спостерігається високий рівень особистісного віддалення. Тобто через

високі показники третього компонента синдрому – «професійної мотивації» розвиток психічного вигорання у керівників перебуває на середньому рівні.

За даними дослідження методики «Синдром «вигорання» в професіях системи «людина–людина» було виявлено, що найбільш вираженою ознакою для досліджуваних є редукція особистих досягнень – 56%, емоційне виснаження мають 30%, і найменш вираженою є деперсоналізація – 14%. Отримані результати свідчать, що у працівників поліції є тенденція до негативного оцінювання себе, своїх професійних досягнень та успіхів, виявляється негативізм щодо службової гідності та можливостей, нівелювання особистої гідності, обмеження своїх можливостей, обов'язків щодо інших.

Емоційне виснаження розглядається як основна складова «професійного вигорання» та характеризується заниженим емоційним фоном, байдужістю або емоційним перенасиченням. Деперсоналізація виявляється у деформації стосунків з іншими людьми. В одних випадках це може бути зростання залежності від інших людей, у інших – зростання негативізму, цинічності установок і почуттів стосовно реципієнтів: пацієнтів, клієнтів, підлеглих тощо.

Отримані дані були піддані статистичній обробці. Згідно з результатами кореляційного аналізу за критерієм Пірсона між емоційним вигоранням за В. Бойко та індивідуально-особистісними якостями за Р. Кеттелом виявлено такі зв'язки. Обернено пропорційний зв'язок між фазою напруження та сміливістю ($r = -0,419$ при $p < 0,05$). Цей зв'язок свідчить про те, що полісмени, які переживають напруження, є невпевненими, сором'язливими, прагнуть «знаходитися в тіні». Відрізняються підвищеною чутливістю до загрози.

Обернено пропорційний зв'язок між фазою резистенції та самоконтролем ($r = -0,352$, при $p < 0,05$), сміливістю ($r = -0,470$ при $p < 0,01$). Цей зв'язок свідчить про те, що полісмени, які переживають резистенцію (опір) є неконтрольованими, недисциплінованими, підкоряються своїм пристрастям. Відрізняються внутрішньою конфліктністю, є нерішучими і закритими, знаходяться в тіні, легковажні, легко здаються.

Прямо пропорційний зв'язок між фазою резистенції та внутрішнім напруженням ($r = 0,334$ при $p < 0,05$), тобто полісмени, які є емоційно виснаженими, виявляють схвильованість, напруженість та дратівливість.

Обернено пропорційний зв'язок між фазою виснаження та сміливістю ($r = -0,418$, при $p < 0,05$), відкритістю ($r = -0,400$ при $p < 0,05$). Цей зв'язок свідчить про те, що працівники поліції, які переживають

виснаження є нерішучими, холодними, замкнутими, негнучкими у стосунках з людьми.

Внаслідок кореляційного аналізу між шкалами методики на визначення психічного вигорання А. Рукавішнікова та індивідуально-особистісними якостями за Р. Кеттелом, було виявлено обернено пропорційний зв'язок між шкалою особистісне віддалення та сміливістю ($r = -0,374$ при $p < 0,05$). Цей зв'язок свідчить про те, що досліджувані особи, які є соціально дезадаптовані, мають підвищену роздратованість і нетерплячість у спілкуванні, є нерішучими та замкнутими.

Виявлено кореляційні зв'язки між синдромом «вигорання» у професіях системи «людина–людина» та індивідуально-особистісними якостями за Р. Кеттелом. Зокрема є прямий пропорційний зв'язок між шкалою редукція особистих досягнень та емоційною стабільністю ($r = -0,445$ при $p < 0,01$), самоконтролем ($r = -0,397$ при $p < 0,05$), сміливістю ($r = -0,380$ при $p < 0,05$). Ці зв'язки свідчать про те, що працівники, в яких виникає почуття некомпетентності в своїй професійній сфері, усвідомлення неуспішності в ній є схильними до лабільності настрою, дратівливості, втоми, недисциплінованості. Їм важко контролювати свої емоції. Прагнуть знаходитися в тіні, не впевнені у своїх силах. За результатами кореляції можна зробити висновок про те, що працівникам Національної поліції, які переживають професійне вигорання, будуть притаманні такі індивідуально-особистісні якості: внутрішня напруженість, замкнутість, нерішучість, низька здатність до самоконтролю та емоційна лабільність.

Між групами було проведено порівняльний аналіз за критерієм T-test Стьюдента. Критерієм для аналізу щодо працівників поліції було застосовано стаж. Отже, у таблиці наведено узагальнені дані середнього значення та стандартного відхилення.

Таблиця 1

Середнє значення та стандартне відхилення фаз емоційного вигорання за В. Бойко

Шкала	0–3 років стажу	4–5 років стажу
	Середнє значення та стандартне відхилення	
Напруження	34,2 ± 22,4	24,9 ± 21,6
Резистенція	48,3 ± 17,6	43,6 ± 16,2
Виснаження	31,4 ± 18,0	24,6 ± 12,0

Під час порівняння груп за методикою «Діагностики рівня емоційного вигорання» В. Бойка виявлено, що фаза напруження в обох групах не сформувалась, хоча у групі з меншим стажем спостерігається тенденція до її формування. Фаза резистенції у 2-х досліджуваних групах знаходиться на стадії формування. Фаза виснаження знаходиться наближено до стадії формування. Внаслідок порівняння, виявлено, що всі 3 фази є більш виражені у працівників поліції від 0 = 3 років роботи. Можливо, це зумовлено тим, що вони ще проходять адаптацію до роботи, а також ще усвідомлюють зміни у психіці, які відбуваються з ними.

Методом факторного аналізу визначено 3 фактори, кумулятивна сукупність яких становить понад 63% (табл. 2).

Таблиця 2

Повна пояснена дисперсія за факторним аналізом

Компонента	Вара	% дисперсії	Кумулятивний %
1	5,271	43,921	43,921
2	1,189	9,910	53,832
3	1,087	9,056	62,888

Далі вказано вміст факторів, їх інтерпретацію і назву, яка ґрунтується на розумінні отриманого результату.

Фактор 1. За першим фактором – «Тривожно-виснажений тип» – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: тривога і депресія (0,822), незадоволеність собою (0,797), виснаження (0,779), емоційна відстороненість (0,765), переживання психотравмуючих обставин (0,721), заганяє в клітку (0,656), розширення сфери економії емоцій (0,652), напруження (0,640), резистенція (0,572), редукція професійних обов'язків (0,587). Цей фактор пояснює 43,9% дисперсії.

У цього типу полісменів виражена тривожно-депресивна симптоматика, що стосується професійної діяльності в особливо ускладнених умовах. Відчуття незадоволеності діяльністю і собою викликає велику напругу у формі переживання ситуативної або особистісної тривоги. У них виявляється відчуття незадоволеності собою, обраною професією, посадою, особливо це розвивається за неможливості конструктивного вирішення ситуації. Характеризуються більш або менш вираженим зменшенням загального тону й ослабленням нервової системи. Працівники майже повністю виключають емоції зі сфери своєї професійної діяльності. Їх майже ніщо не хвилює, не викликає

емоційного відгуку: ні позитивні, ні негативні обставини. Усвідомлюють посилення психотравмуючих чинників професійної діяльності. Відчувають безвихідність, гостро переживають, коли психотравмуючі обставини дуже тиснуть і усунути їх неможливо. На роботі втомлюються від контактів, розмов, відповідей на запитання, що йому не хочеться спілкуватися навіть з близькими. Виявляють спроби полегшити або скоротити обов'язки, які вимагають емоційних витрат.

Фактор 2. За другим фактором – «*Морально-дезорієнтований тип*» – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: емоційно-моральна дезорієнтація (0,777), розширення сфери економії емоцій (-0,534), напруження (0,325), загнаність в клітку (-0,300). Цей фактор пояснює 9,9% дисперсії.

Такий тип працівників поліції має моральні дефекти й дезорієнтацію особистості: можливо, професіонал мав моральну ваду ще до того, як став працювати з людьми, або набув у процесі діяльності. Моральний дефект обумовлений нездатністю включати у взаємодію з діловими партнерами такі моральні категорії, як совість, чеснота, добропорядність, чесність, повага прав і достоїнств іншої особистості. Моральна дезорієнтація викликається іншими причинами – невмінням відрізнити добре від поганого, благо від шкоди. Однак як у випадку морального дефекту, так і при наявності моральної дезорієнтації, формування емоційного вигорання полегшується. Збільшується ймовірність байдужості до суб'єкта діяльності й апатії до виконання обов'язків. На службі ці працівники поліції тримаються відповідно до нормативів і обов'язків, не скупляться на свої емоції. Внаслідок цього відчувають втому, емоційну виснаженість, спричинені професійною діяльністю. Відчуття безвихідності вони не переживають і активно здійснюють свою діяльність.

Фактор 3. За третім фактором – «*Емоційно вибірковий тип*» – наявні тісні зв'язки за такими шкалами: неадекватне виборче емоційне реагування (0,784) та резистенція (0,519). Цей фактор пояснює 9,1% дисперсії.

Це тип працівників, які неадекватно «економлять» на емоціях, обмежують емоційну віддачу через вибіркове реагування на ситуації суб'єктів діяльності; емоційний контакт встановлюють не зі всіма суб'єктами, а за принципом «хочу–не хочу» – неадекватно або вибірково. Переживають сильне емоційне виснаження, яке спричиняє виникнення і розвиток захисних реакцій, які призводять до того, що працівник стає байдужим, емоційно закритим, відстороненим. Це викликає відчуття сильної переваги, через емоційне залучення людини до комунікації та професійних справ.

Отже, факторний аналіз надав змогу виявити три типи працівників Національної поліції.

Висновки. Внаслідок проведеного емпіричного дослідження виявлено, що серед досліджуваних працівників Національної поліції явище емоційного вигорання є не надто поширеним, оскільки синдром емоційного вигорання серед більшості працівників є не сформованим (проте результати близькі до стадії формування). Розвиток професійного вигорання у досліджуваних осіб виявляється саме через наявність компоненту «резистенція», яка характеризується неадекватним емоційним реагуванням, зменшенням взаємодії з колегами, припиненням професійних обов'язків, бажанням побути на самоті, розширенням сфери економії емоцій тощо.

За результатами кореляційного дослідження з'ясовано, що працівникам поліції, які переживають професійне вигорання, притаманні внутрішня напруженість, замкнутість, нерішучість, низька здатність до самоконтролю та емоційна лабільність. За результатами порівняльного аналізу встановлено, що найбільшого ризику емоційного вигорання зазнають молоді працівники зі стажем до 3 років.

Перспективу подальших досліджень убачаємо у розробці комплексної програми з попередження професійного вигорання та напрацювання адекватних механізмів психологічного захисту для серед працівників Національної поліції з метою збереження їхнього психічного здоров'я.

1. Бандурка О. М. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України: науково-практ. посібник / О. М. Бандурка. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. – 319 с.

2. Бойко В. В. Синдром «емоційного вигорання» в професійному общении / В. В. Бойко. – 2-е изд. – СПб.: Сударья, 2001. – 434 с.

3. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти / С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, Т. В. Зайчикова та ін. – К.: Міленіум, 2004. – 264 с.

4. Maslach C. The truth about burnout: How organizations cause personal stress and what to do about it / C. Maslach, M. P. Leiter. – San Francisco, CA: Jossey-Bass, 1997. – 197 p.

5. Орел В. Е. Исследование феномена психического выгорания в отечественной и зарубежной психологии / В. Е. Орел // Проблемы общей и организационной психологии. – Ярославль, 1999. – С. 76–97.

6. Тімченко О. В. Синдром посттравматичних, стресових порушень: концептуалізація, діагностика, корекція та прогнозування: монографія / О. В. Тімченко. – Х.: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. – 268 с.

7. Водопьянова Н. Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 336 с.

8. Практическая психодиагностика. Методика и тесты: учебное пособие. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. – 672 с.

9. Мілорадова Н. Е. Особливості прояву емоційного вигорання у працівників органів внутрішніх справ з різним стажем професійної діяльності / Н. Е. Мілорадова // Вісник Національної академії оборони України. Питання психології. – 2009. – № 2 (10). – С. 106–110.

Борисяк О. Н., Фостяк М. В. Исследование синдрома профессионального выгорания у работников Национальной полиции Украины

Исследуется проблема формирования профессионального выгорания у сотрудников Национальной полиции Украины. Раскрыты содержание, симптоматика, факторы синдрома профессионального выгорания. Отображены основные результаты эмпирического исследования уровней развития профессионального выгорания у работников полиции и их связи с индивидуально-личностными качествами. Представлены средние значения показателей эмоционального выгорания работников с различным стажем службы, полученных по методике В. Бойко.

Ключевые слова: синдром выгорания, профессиональное выгорание, эмоциональное истощение, резистенция, напряжение, работники Национальной полиции.

Borysiuk O. M., Fostiak M. V. The study of the syndrome of National Police of Ukraine staff professional burnout

The article is devoted to the problem of formation of professional burnout of the staff of the National Police of Ukraine. It was found that professional burnout is a complex of psychological and physiological disorders resulting from excessive emotional congestion, particularly in the process of professional activity. The factors of the syndrome of professional burnout in this group of workers are revealed. The study used the following methodical techniques: the method of diagnostics of the level of «emotional burnout» by V. Boyko; the method of determining mental «burnout» by O. Rukavishnikova; the method of determining the syndrome of «burnout» in the professions of system «a man – a man»; multifactorial personal questionnaire by R. Kettle (№ 105), (16PF – questionnaire). The basic results of empirical research of levels of police staff professional burnout development and their relationship to individual and personal qualities are outlined. As a result of empirical research it was found that the syndrome of emotional burnout among the majority of National Police workers is not formed (but the results are close to the stage of formation).

The results of correlation proved that police officers who are experiencing professional burnout are characterized by such individual and personal qualities as internal tension, isolation, hesitation, low capacity for self-control and emotional lability. The development of professional burnout of the studied staff is detected

because of component of «resistance». This report presents average indicator values of emotional burnout of employees with different work experience that were obtained by the method of V. Boyko. It was found that young workers with the experience of work from 0 to 3 years are subject to the greatest risk of emotional burnout. As a result of factor analysis three types of employees of the National Police: anxious and exhausted, morally disoriented and emotionally selective types were revealed.

Key words: *burnout syndrome, professional burnout, emotional exhaustion, resistance, tension, employees of the National Police.*

Стаття надійшла 20 грудня 2016 р.

УДК 159.922.2:316.654:34.08

Н. М. Василець

ДИНАМІКА ДОВІРИ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РІЗНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ

Наведено результати емпіричного дослідження динаміки довіри громадян в умовах зміни політичної ситуації. Визначено позитивну динаміку в оцінках громадянами діяльності створеної в містах України Національної поліції. З'ясовано динаміку змістових характеристик когнітивного, афективного та конативного компонентів довіри громадян в умовах різної політичної ситуації: до подій на Майдані (початок 2013 р.), під час (грудень 2013 – лютий 2014 рр.) і після подій на Майдані (січень–лютий 2015 р.).

Ключові слова: *довіра, динаміка довіри, рівні довіри, сфери соціальної дійсності, критерії довіри/недовіри.*

Постановка проблеми. У полі дослідження соціально-психологічних чинників довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ нами було досліджено динаміку довіри громадян в умовах різної політичної ситуації. Це питання було виокремлено через потребу перевірити, як змінюються відносини довіри в основних гравців політичного простору, в якому відбувались швидкі зміни внаслідок подій на Майдані. З цією метою ми провели чотири зрізи емпіричного дослідження: до подій на Майдані (початок 2013 р.), під час (грудень 2013 – лютий 2014 рр.) і після подій на Майдані (січень–лютий 2015 р.), а також у період упровадження реформ Міністерства внутрішніх справ (листопад 2015 р.).

Дослідження динаміки здійснювалось за допомогою анкетних питань авторської методики «Довіра до ОВС» («Якою мірою характерні працівникам ОВС такі якості?»; «Як, на Ваш погляд, працівники

ОВС справляються зі своїми головними завданнями?»; «Чи довіряєте Ви працівникам місцевих органів внутрішніх справ?»») та методики Ш. Шварца «Портрет цінностей».

Стан дослідження. Проблема взаємодії органів внутрішніх справ із громадськістю в Україні набула особливої актуальності в останні роки. Сучасна концепція розвитку правоохоронних органів передбачає формування партнерських, довірливих відносин між поліцією та громадянами, налагодження комунікації між ними. Від того, наскільки громадяни будуть довіряти працівникам органів внутрішніх справ, буде залежати успішне функціонування самого інституту поліції в межах правового захисту громадян, а також рівень взаємодії громадян з органами правопорядку.

Наукове осмислення проблеми довіри до влади розкривається в працях П. Бурд'є, М. Вебера, Е. Гідденса, Е. Дюркгейма, Т. Заславської, А. Здравомислова, Т. Парсонса, Ф. Фукуями, Дж. Хоманса, П. Штомпки та інших зарубіжних соціальних психологів. Серед науковців ближнього зарубіжжя, що досліджували різні аспекти довіри до влади, можна виокремити Н. Астаніну, Ю. Копильова, А. Купрейченко, Е. Афоніна, В. Сафонова, Т. Скрипкіну, В. Зінченко, В. Ігнатова, А. Ковальова, О. Крутого, А. Журавльова, С. Табхарову, С. Макеєва, та інших. Серед вітчизняних науковців – Є. Головаху, А. Колодія, В. Степаненко, Ю. Ірхіна, Т. Гаврилюка, В. Кравченко, С. Ворожбита, Н. Єрмакову, Н. Степанову, М. Ткач, І. Мартинюка, С. Наумову, В. Нечипоренко, Н. Паніну, Ю. Пахомова, А. Ручку та інших.

Питання довіри безпосередньо до міліції розглянуто у працях О. Бандурки, А. Міщенко, С. Погрелий, А. Бови, В. Болотової, В. Соболева, Г. Попова, О. Злобіної, В. Московця, Ю. Свеженцевої, Ю. Тарана та ін.

Проте реформи органів внутрішніх справ, які здійснюються в нашій країні, вимагають переосмислення багатьох наукових положень проблеми взаємодії громадян з органами влади. Це насамперед стосується питань чинників довіри громадян до органів влади та її динаміки, зокрема й до органів внутрішніх справ.

Мета статті – проаналізувати особливості динаміки довіри громадян в умовах різної політичної ситуації.

Виклад основних положень. З метою виявлення чинників, що детермінують ставлення довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ, ми здійснили емпіричне дослідження змістових характеристик компонентів відносин довіри та їх співвідношення. В основу дослідження було покладено побудовану трикомпонентну модель чинників відносин довіри, а саме – когнітивного, афективного і кона-

тивного компонентів, які визначають такі імперативи міжособистісних відносин, як знання/уявлення, емоційні оцінки та спрямованість.

Для з'ясування динаміки змістових характеристик когнітивного компонента відносин довіри громадянам було запропоновано оцінити особистісні якості працівників органів внутрішніх справ у низхідному порядку: 1 – характерно повною мірою, 2 – характерно деякою мірою, 3 – не характерно, 4 – важко відповісти. Отже, що нижчим є середнє арифметичне, то більше вираженою є ця характеристика.

У результаті проведеного якісного аналізу виділених громадянами професійних та особистісних характеристик працівників органів внутрішніх справ у групі досліджуваних громадян (N = 523) до подій (n = 213), під час (n = 70) і після подій на Майдані (n = 71) та громадян, опитаних після початку впровадження реформи МВС* (n = 80), були отримані середні значення, подані у таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка показників уявлень громадян про особистісні якості працівників органів внутрішніх справ

Особистісні якості	1. «Якою мірою характерні працівникам ОВС такі якості?»			
	Середні значення			
	до подій на Майдані (x1)	під час подій на Майдані (x2)	після подій на Майдані (x3)	під час впровадж. реформи МВС (x5)
1	2	3	4	5
1. Використання службового становища для особистого збагачення	1,74	1,85	1,72	2,90
2. Хабарництво, користолюбство	1,84	1,97	1,57	3,10
3. Вседозволеність	1,99	1,87	1,68	3,01
4. Грубість, нахабність	2,14	1,86	1,93	3,07
5. Окозамилування, небажання виконувати свої обов'язки	2,34	2,11	1,89	2,83
6. Професіоналізм	2,43	2,47	2,48	2,15

* 8 листопада 2015 року набув чинності закон, підписаний президентом П. Порошенком «Про Національну поліцію України» № 580-VIII від 02.07.2015. – ст. 11 (Взаємодія з населенням на засадах партнерства) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>.

<i>Продовження таблиці 1</i>				
1	2	3	4	5
7. Працьовитість	2,46	2,56	2,49	1,78
8. Неправда, обман	2,38	2,23	1,96	3,06
9. Цинізм	2,46	2,24	2,21	2,91
10. Сміливість	2,47	2,52	2,64	1,66
11. Недисциплінованість, неорганізованість	2,55	2,25	2,19	3,00
12. Освіченість, культура	2,28	2,47	2,40	1,55
13. Оперативність	2,30	2,44	2,25	1,37
14. Організованість	2,40	2,44	2,2	1,48
15. Чесність, порядність	2,68	2,71	2,64	1,56
16. Пияцтво	2,56	2,41	2,8	3,06
17. Справедливість	2,52	2,74	2,61	1,70
18. Чуйність, людяність	2,62	2,72	2,70	1,66
19. Садизм, застосування незаконного насильства	2,70	2,38	2,64	2,88
20. Бажання допомогти «простим людям»	2,83	2,81	3,02	1,66

Аналізуючи характеристики особистісних рис працівників органів внутрішніх справ до, під час та після подій на Майдані, простежується певний зсув на користь людських якостей, а саме: чуйність, людяність, справедливість, освіченість, сміливість, працьовитість – ці риси позитивно позиціонували місцеві правоохоронні органи під час подій на Майдані у Львівському регіоні. Можна констатувати, що в групі досліджуваних громадян після подій на Майдані середні показники професійно значущих характеристик, які мають негативний зміст, дещо змінилися: використання службового становища для особистого збагачення ($x_1 = 1,74$, $x_2 = 1,85$, $x_3 = 1,72$, $x_5 = 2,90$); хабарництва, користолюбство ($x_1 = 1,84$, $x_2 = 1,97$, $x_3 = 1,57$, $x_5 = 3,10$); всюдозволеність ($x_1 = 1,99$, $x_2 = 1,87$, $x_3 = 1,68$, $x_5 = 3,01$). Професіоналізм ($x_1 = 2,43$, $x_2 = 2,47$, $x_3 = 2,48$, $x_5 = 2,15$) працівників органів внутрішніх справ громадяни оцінюють доволі обережно, недовіра громадян до працівників органів внутрішніх справ поступово починає трансформуватись у «неохочу», але довіру.

Підвищення середніх показників щодо таких характеристик, як використання службового становища для особистого збагачення

($x_1 = 1,74$, $x_2 = 1,85$, $x_3 = 1,72$, $x_5 = 2,90$), хабарництво, користолюбство ($x_1 = 1,84$, $x_2 = 1,97$, $x_3 = 1,57$, $x_5 = 3,10$) – це відображення негативного досвіду громадян та «авторитету» міліції, який формувався протягом років. Наразі громадяни задоволені тим, як відбувається реформування Національної поліції – в контексті побутової взаємодії, зокрема це помітно з оцінки працьовитості працівників ОВС ($x_1 = 2,46$, $x_2 = 2,56$, $x_3 = 2,49$, $x_5 = 1,78$), сміливості ($x_1 = 2,47$, $x_2 = 2,52$, $x_3 = 2,64$, $x_5 = 1,66$), освіченості, культури ($x_1 = 2,28$, $x_2 = 2,47$, $x_3 = 2,40$, $x_5 = 1,55$), оперативності ($x_1 = 2,30$, $x_2 = 2,44$, $x_3 = 2,25$, $x_5 = 1,37$), організованості ($x_1 = 2,40$, $x_2 = 2,44$, $x_3 = 2,19$, $x_5 = 1,48$), чесності та порядності ($x_1 = 2,68$, $x_2 = 2,71$, $x_3 = 2,64$, $x_5 = 1,56$) тощо.

Підвищення середніх показників (у громадян під час подій на Майдані): всездозволеності, нахабності, небажання виконувати свої обов'язки, обману, цинізму, неорганізованості, пияцтва, застосування незаконного насильства – свідчить про те, що на момент проведення дослідження громадяни відчували себе незахищеними, а міліціонери (полісмени) – були змушені залежати та підпорядковуватися наказам керівної влади, психологічно ж протестуючи проти цих наказів та максимально дотримуючись службової етики, щоб хоч якось виправдати свої дії перед громадськістю. Адже найбільшу кількість заяв на звільнення правоохоронців було написано в період з січня по березень 2014 р. (згідно з аналітичною запискою МВС від 28 грудня 2014 р.).

Отже, на думку громадськості, працівники органів внутрішніх справ радше погано, ніж добре справлялися зі своїми професійними завданнями до початку впровадження реформ правоохоронної системи. Проте простежується позитивна динаміка в оцінках громадянами діяльності створеної в містах України нової поліції, адже близько 50% досліджуваних вважають, що працівники органів внутрішніх справ радше добре, ніж погано справляються зі своїми завданнями.

Наступним етапом нашого дослідження був аналіз оцінок громадян виконання працівниками ОВС своїх головних завдань за допомогою анкетного питання № 5 «Як, на Ваш погляд, працівники ОВС справляються зі своїми головними завданнями?». Аналіз відповідей на це запитання дає нам можливість з'ясувати уявлення та знання громадян про те, наскільки працьовитими та виконавчими є працівники ОВС в очах громадськості. Респондентам було надано можливість оцінити виконання працівниками ОВС своїх головних завдань за п'ятибальною шкалою (1 – «добре»; 2 – «радше добре, ніж погано»; 3 – «важко відповісти»; 4 – «радше погано, ніж добре»; 5 – «погано»).

Громадяни до подій на Майдані: 4,2% – вважали, що вони добре справляються зі своїми обов'язками; 14,1% – радше добре, ніж погано;

34% – вагались з відповіддю; 37% – радше погано, ніж добре; 10% – погано. *Громадяни під час подій на Майдані*: радше добре, ніж погано – 12,9%; важко відповісти – 34,3%; радше погано, ніж добре – 37,1%; погано – 14,3%. *Працівники ОВС, опитані під час подій на Майдані*, дали такі оцінки: добре – 10%, радше добре, ніж погано – 41,6%; важко відповісти – 37,1%; радше погано, ніж добре – 8%; погано – 3,4%. *Громадяни після подій на Майдані*: добре – 0%; радше добре, ніж погано – 12,7%; важко відповісти – 26,8%; радше погано, ніж добре – 43,7%; погано – 17%. *Громадяни, опитані під час проведення реформ МВС*: добре – 28,8%; радше добре, ніж погано – 47,5%; важко відповісти – 23,8%; радше погано, ніж добре – 0%; погано – 0%.

Отже, на думку громадськості, працівники органів внутрішніх справ радше погано, ніж добре справлялися зі своїми професійними завданнями до початку впровадження реформ системи. Проте простежується позитивна динаміка в оцінках громадян діяльності нинішньої поліції, адже близько 50% досліджуваних вважають, що працівники органів внутрішніх справ радше добре, ніж погано справляються зі своїми завданнями.

Створення в містах України нової поліції потребує поступового утвердження партнерських відносин між нею та населенням. Для того, щоб ці відносини були конструктивними, правоохоронним органам потрібно вміти викликати і надалі підтримувати довіру громадян. За останні роки в нашій державі міліція (поліція) не мала позитивних відгуків про свою роботу, тому новостворена поліція має над чим працювати.

Найефективнішою формою відносин, зокрема з працівниками поліції, є партнерство, коли люди та організації готові кооперувати свої дії для досягнення спільної мети. Саме тому позитивна репутація – це репутація, яка сприяє довірі та партнерству між поліцією і населенням для досягнення спільної мети – правопорядку, справедливості, безпеки, законності.

Динаміку афективного компонента відносин довіри громадян до працівників органів внутрішніх справ можна простежити через аналіз змін емоційного сприйняття один одного, змін загального враження, рівнів приязні та єдності.

З метою такого аналізу ми запропонували респондентам оцінити успішність виконання працівниками органів внутрішніх справ покладених на них завдань. Респондентів опитали до подій на Майдані, під час і після подій на Майдані, а також під час проведення реформ Міністерства внутрішніх справ. Було отримано такі результати (див. табл. 2).

Таблиця 2

Оцінки громадян успішності надання допомоги працівниками ОВС під час аварій, катастроф, стихійних лих

Група опитаних респондентів	%	Погано	Задовільно	Добре	Важко відповісти	Підсумок
Громадяни до подій (x1)	%	9,9	49,8	32,9	7,5	100,0
Громадяни під час подій (x2)	%	11,3	43,7	40,8	4,2	100,0
Міліціонери (поліцейські) під час подій (x4)	%	3,4	38,2	50,6	7,9	100,0
Громадяни після подій на Майдані (x3)	%	11,4	60	17,1	11,4	100,0
Громадяни, опитані під час введення реформ МВС (x5)	%	0,0	12,5	66,3	21,3	100,0

Як бачимо, громадяни вважали задовільним стан надання допомоги під час аварій, катастроф, стихійних лих (x1 = 49,8%, x2 = 43,7%, x3 = 60%), проте значний відсоток досліджуваних, зокрема працівники органів внутрішніх справ (x4 = 50,6%), оцінюють успішність виконання цього завдання – «добре», особливо це ставлення змінилось після подій на Майдані, де міліціонери (поліцейські) зайняли активну громадянську позицію, просили привселюдного вибачення, погодились йти до військового формування «Національна гвардія» (військове формування з правоохоронними функціями на базі Внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України та залученням нових військових кадрів на добровольчій основі, наказ № 566 від 16.06.2014 р.) та беруть активну участь в антитерористичних заходах. Громадяни, опитані під час впровадження реформ Міністерства внутрішніх справ (див. табл. 3) дали кращу оцінку («добре») діяльності працівників ОВС щодо надання допомоги під час аварій, катастроф та стихійних лих (66% опитаних). Звичайно, Національна поліція ще не мала можливості виявити свій професіоналізм в усіх вказаних напрямках, проте позитивний стереотип «нового поліцейського» вже працює на користь соціально-політичних реформ, які починають діяти.

Для того, щоб оцінити довіру громадян до правоохоронців як реальних працівників – тих, з якими зустрічаються на вулиці та взаємодіють громадяни, ми вирішили визначити рівень довіри до праців-

ників місцевих органів внутрішніх справ за п'ятибальною шкалою з позначками: «цілком довіряю»; «радіше довіряю»; «важко сказати, довіряю чи ні»; «радіше не довіряю»; «зовсім не довіряю» (табл. 3).

Таблиця 3

**Динаміка відповідей громадян на питання анкети
«Чи довіряєте Ви працівникам
місцевих органів внутрішніх справ?»**

Оцінка	Гром. до подій на Майдані (%)	Гром. під час подій на Майдані (%)	Працівники ОВС під час подій на Майдані (%)	Гром. після подій на Майдані (%)	Гром. під час введення реформ МВС (%)
Цілком довіряю	4,7	2,9	6,7	1,4	3,8
Радше довіряю	15,5	12,9	56,2	0	41,3
Важко сказати, довіряю чи ні	29,1	30,0	16,9	43,7	32,5
Радше не довіряю	31,9	38,6	16,9	25,4	7,5
Зовсім не довіряю	18,88	15,7	3,4	29,6	15,0

Отже, відсоткове співвідношення відповідей опитаних громадян (табл. 3) свідчить про те, що сьогодні значний відсоток громадян (30%) вагається у своїй довірі до працівників ОВС, але значно зріс спочатку і рівень цілковитої недовіри (26%) порівняно з опитаними до (18,8%); під час (15,7%); після (29,6%) подій на Майдані. Тобто, як ми зазначали, сьогоднішнє громадянське суспільство перебуває в «невизначеному колі довіри» (29,6%), взаємна довіра і співпраця поліції та суспільства нині є нагальною необхідністю, оскільки навіть незначні помилки, дрібні недоопрацювання можуть довести до злочину, а нерідко і до трагедії. Адже саме в цьому полягає взаємодія поліції і суспільства, і люди є невід'ємною частиною цієї системи. Настав час забути про егоїстичне протиставлення – «я і вони», «я і суспільство», «я і поліція».

Рівень довіри громадян до поліції, на думку Ю. Ірхіна, сьогодні формується в дискурсі таких соціальних систем: поліція – держава; поліція – народ; поліція – медіапростір; поліція – міліція; поліція – злочинний світ.

Найбільш проблемним, на наш погляд, виявляється соціальний рівень «поліція – міліція». Внутрішні корпоративні розлади у профе-

сійному поліцейському середовищі вселяють у свідомість громадян невпевненість у спроможності органів внутрішніх справ виконувати покладені на них завдання. Враховуючи цей факт, ми опитали діючих працівників органів внутрішніх справ, які на момент дослідження приїхали на настановчу стесію.

Отже, цілком довіряє працівникам місцевих органів поліції (міліції) – 9% опитаних працівників органів внутрішніх справ; радше довіряють – 72%; вагаються у своїй довірі – 21%; радше не довіряють – 20%; зовсім не довіряють – 4%. Потрібно пам'ятати, що оприлюднення непорозумінь, які іноді трапляються в середині системи МВС України, є демонстрацією власної слабкості й недієздатності, яка викликає в людей думки на кшталт «у самих немає порядку, а намагаються навести порядок у суспільстві» [1].

Особливості спрямованості суб'єктів на взаємодію, а саме – динаміку конативного компонента відносин довіри, ми досліджували за допомогою ціннісних орієнтацій громадян. За методикою Ш. Шварца були визначені цінності громадян, які впливають на їхній рівень довіри. Досліджуваням кожної групи (респонденти до подій на Майдані, під час і після подій на Майдані та під час проведення реформ МВС) на рівні індивідуальних пріоритетів був підрахований середній бал та відсоткове навантаження для кожного з 10 типів цінностей. Аналізуючи середні показники значущості типів цінностей в підгрупах досліджуваних (див. табл. 4), можемо побачити незначний зсув таких типів цінностей: «доброчинності» ($X_{c1} = 8,57$; $X_{c2} = 8,07$; $X_{c3} = 7,97$; $X_{c4} = 10,12$), в основі якої є доброчинність, спрямована на забезпечення благополуччя найближчих людей; «самостійності» ($X_{c1} = 6,69$; $X_{c2} = 12,25$; $X_{c3} = 12,2$; $X_{c4} = 13,39$), провідна ціль цього типу цінностей – незалежність думок і дій, можливість вибору, творчості; «безпеки» ($X_{c1} = 11,01$; $X_{c2} = 10,83$; $X_{c3} = 12,47$; $X_{c4} = 9,62$), мотиваційна ціль якої – гармонія і стабільність, «безпека для мене і моїх близьких». Подані у таблиці 4 дані ілюструють співвідношення значущості цінностей у групах досліджуваних до, під час і після подій на Майдані, а також під час проведення реформ МВС.

Для групи опитаних громадян до подій на Майдані (перша колонка табл. 4) найбільш актуальними, порівняно з іншими групами досліджуваних, є цінності «універсалізму» ($X_{c1} = 15,98$) та «традицій» ($X_{c1} = 15,08$). Завжди і всюди соціальні групи розвивають свої ритуали та символи, пов'язані з їхнім досвідом, розуміння та прийняття яких відображає потреби людей встановлювати контакти з кимось поза своїм середовищем. Ці соціальні вияви члени групи оцінюють як традиції та звичаї. Мотиваційною ціллю таких цінностей є повага, прийняття

звичаїв та ідей, які культура чи релігія декларує людині. Можна припустити, що громадська недовіра до працівників ОВС стала традиційною поведінкою українського суспільства внаслідок впливу негативного іміджу міліції як правоохоронної системи, адже кількість резонансних справ та негативної інформації перевищує позитивні відгуки та реалії.

Таблиця 4

Середні показники значущості типів цінностей на рівні індивідуальних пріоритетів

		Профіль особистості (рівень індивідуальних пріоритетів)					M (сер.) (N = 523)
		гр. до подій на Майдані (Хс1)	гр. під час подій на Майдані (Хс2)	прац. ОВС під час подій на Майдані (Хс4)	гр. після подій на Майдані (Хс3)	гр. під час введ. реформ МВС (Хс5)	
5	Конформність	12,4	12,1	11,0	11,9	10,3	12,04
2	Традиції	15,0	14,6	14,1	14,8	8,6	14,74
7	Доброзичлив.	8,5	8,0	10,1	7,9	8,7	8,70
1	Універсалізм	15,9	15,2	16,0	14,6	9,1	15,65
4	Самостійність	6,6	12,2	13,3	12,2	9,3	12,57
9	Стимуляція	6,3	6,1	6,5	6,2	11,4	6,32
10	Гедонізм	5,9	6,1	6,1	5,8	8,2	5,99
3	Досягнення	14,6	14,4	14,4	15,3	5,6	14,65
8	Влада	6,4	6,7	6,2	6,3	9,6	6,4
6	Безпека	11,0	10,8	12,4	9,6	17,4	11,06

Сучасна соціально-політична ситуація в державі також відобразилась у зміні цінностей, зокрема опитана група міліціонерів (поліціантів) (третя колонка табл. 4) вважає найактуальнішими такі цінності: «універсалізм»; «досягнення»; «традиції»; «самостійність»; «безпека». Тобто в цій групі досліджуваних переважають цінності збереження та самоствердження, і це не дивно, адже на момент опитування міліціонери стояли живим щитом між владою і громадянами на Майдані (під час Революції Гідності січень–лютий 2014 р.), чітко розуміючи, що рівень довіри до них практично нульовий.

У групі досліджуваних громадян під час подій на Майдані актуальними залишаються цінності «універсалізму» (Хс2 = 15,22),

«традиції» ($Xc1 = 14,36$), «досягнення» ($Xc1 = 14,40$). «Універсалізм» та «досягнення» – це взаемосуперечні цінності, оскільки за теорією Шварца та Білські прийняття інших людей як рівних і доброзичливе ставлення до них не дуже поєднується з налаштованістю на досягнення власних цілей і прагненням домінувати.

Отже, співвідношення між цінностями зумовлюють певну схему поведінки громадян і визначають її стратегію. Якщо цінності погано співвідносяться, то це свідчить про назріваючий або прихований конфлікт. Тобто опитані громадяни під час подій на Майдані перебували в певному ціннісному конфлікті, який частково призвів до громадянського повстання і того розвитку подій, який спостерігаємо сьогодні.

У групі досліджуваних громадян після подій на Майдані ціннісні орієнтири є дуже схожими до тих, що були під час цих подій. Підвищені показники таких цінностей, як «досягненням» ($Xc3 = 15,31$), «традиції» ($Xc3 = 14,88$), «універсалізм» ($Xc3 = 14,62$), дають зрозуміти, що особливо гострими сьогодні є питання традиційності думок, групової солідарності, особистого успіху завдяки вияву компетентності згідно з соціальними стандартами. Оцінюючи події, інших осіб і способи їхньої взаємодії, люди керуються власною системою цінностей. Кожна людина обирає для себе цінності з багатьох соціальних, побутових і культурних систем цінностей, з якими стикається в житті. Вплив цінностей на вибір особистості збігається з дією стимулів, які впливають на людину в повсякденному житті й на яких усвідомлено або неусвідомлено вона зосереджується. У цьому разі цінності виконують роль одиниць групового досвіду, якими керується людина під час вибору поведінки чи форми рішень щодо довіри до працівників ОВС та бажання вступати у взаємодію.

Що ж стосується громадян, опитаних під час введення в дію Закону «Про Національну поліцію» ($N = 80$), то тут найбільша ставка на «безпеку» ($Xc5 = 17,4$), «стимуляцію» ($Xc5 = 11,4$), «конформність» ($Xc5 = 10,3$). Тобто громадяни з великим хвилюванням та надією приймають нові реформи системи МВС, як такі, що спрямовуватимуть взаємодію працівників ОВС на партнерські та демократичні відносини з громадянами України і сприятимуть розвитку високого рівня довіри між ними.

Висновки. Розглянуто та проаналізовано соціально-психологічні уявлення громадян про професійні та особистісні якості працівників ОВС, визначено домінантні типи цінностей громадян у динаміці, вивчено оцінки громадян успішності надання допомоги працівниками ОВС під час аварій, катастроф, стихійних лих.

Простежується позитивна динаміка в оцінках громадян діяльності створеної в містах України нової поліції, адже близько 50% досліджуваних вважають, що працівники органів внутрішніх справ радше добре, ніж погано справляються зі своїми завданнями.

1. Ірхін Ю. Б. Теоретико-психологічний аналіз довірливості в оперативно-службовій діяльності органів внутрішніх справ: зб. наук. праць / Ю. Б. Ірхін. – К.: ПНУ імені Івана Огієнка Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України Проблеми сучасної психології, 2013. – Вип. 21. – С. 160–171

2. Василюк Н. М. Структура соціально-психологічних чинників довіри / Н. М. Василюк // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія психологічна: збірник наук. праць; гол. ред. В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. – Вип. 1. – С. 12–20.

3. Василюк Н. М. Теоретико-методологічні засади виокремлення соціально-психологічних чинників довіри / Н. М. Василюк // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – К., 2014. – Т. 11. – Ч. 1. – С. 148–156.

4. Василюк Н. М. Психологічні аспекти довіри населення органам державної влади / Н. М. Василюк // Особистість в екстремальних умовах: збірник тез V науково-практичної конференції. – Львів: ЛДУ БЖД, 2012. – С. 34–36.

5. Кравець Н. М. Довіра – важливий чинник професійної діяльності працівників ОВС / Н. М. Кравець // Тези Третьої Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – С. 193–195.

6. Vasylets N. The analysis of the main areas of the study of trust as a social and psychological phenomenon / N. Vasylets // SCIENCE AND WORLD. International scientific journal. – 2014. – № 5 (9). – Vol. III.

Василюк Н. М. Динамика доверия граждан в условиях различной политической ситуации

Приведены результаты эмпирического исследования динамики доверия граждан в условиях изменения политической ситуации. Определена положительная динамика в оценках гражданами деятельности созданной в городах Украины Национальной полиции.

Прослеживается динамика содержательных характеристик когнитивного, аффективного и конативного компонентов доверия граждан в условиях различной политической ситуации: до событий на Майдане (начало 2013-го), во время (декабрь 2013 – февраль 2014 г.) и после событий на Майдане (январь–февраль 2015-го).

Ключевые слова: доверие, динамика доверия, уровни доверия, сферы социальной действительности, критерии доверия/недоверия.

Vasylets' N. M. Dynamics of public trust in terms of different political situations

The dynamics of public trust in terms of different political situations have been researched in the field of studying social and psychological factors of public trust in the police officers.

This issue was highlighted due to the need for testing how the relations of trust within the main players of political space, in which rapid changes took place in the result of events on the Maidan, are changing.

For this purpose four sections of empirical research: before the events on the Maidan (beginning of 2013), during (December 2013 – February 2014) and after the events on the Maidan (January–February 2015) and as well during the period of the Ministry of internal affairs reforms implementation (November 2015) have been conducted.

The research of dynamics was realized by using the questionnaire of the author's technique «Trust in the police» («To what extent such qualities are typical to the police officers?»); «How, in your opinion, do the police officers cope with their main tasks?»; «Do you trust the employees of local organs of internal affairs?») and methods of S. Schwartz «Portrait of values».

The positive dynamics in public assessments of current police activity is traced, because about 50% of the interviewed believe that law enforcement officers cope with their tasks rather well.

The formation of National Police in the cities of Ukraine requires a gradual strengthening of partnership between them and the public. In order these relations are constructive, law enforcement agencies should be able to cause and further support citizens' trust.

In recent years, militia (police) in our country did not have any positive reviews about their work, so the newly formed police have a lot of work. The most effective form of relations, including police officers, is a partnership; when people and organizations are willing to cooperate their actions to achieve common goals.

Therefore, positive reputation – is a reputation that promotes trust and partnership between the police and the public to achieve a common goal – law and order, justice, security and rule of law.

The dominant types of citizens' values in the dynamics are examined and determined; the citizens' assessments of the successful assistance of the National police employees during the accidents, catastrophes and natural disasters are considered.

Key words: *trust, dynamics of trust, trust levels, the scope of social reality, the criteria of trust / mistrust.*

Стаття надійшла 28 листопада 2016 р.

ТЕХНОЛОГІЇ УСВІДОМЛЕНОГО ДИХАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Окреслено особливості використання технік усвідомленого дихання на психодинамічних засадах у професійній підготовці майбутніх працівників поліції. Представлено особливості взаємозв'язку свідомого дихання зі сферами свідомого та підсвідомого у статичних та динамічних її виявах.

Внаслідок кореляційного аналізу результатів опитування виявлено, що респонденти після сеансу усвідомленого дихання змінили своє ставлення до безпосереднього вирішення професійних проблем, відбулося покращення самоусвідомлення учасниками стратегії поведінки у стресових та екстремальних ситуаціях.

Ключові слова: професійна підготовка поліцейського, усвідомлене дихання, психологічна стійкість, гіпоксія, копінг-поведінка, тривожність особи, стиль гумору особистості.

Постановка проблеми. Професійна діяльність працівників поліції доволі часто відбувається в екстремальних умовах. Психотравмуюче середовище оперативно-службової діяльності потребує від працівників поліції високої психологічної стійкості та самовіддачі. Відсутність належної психологічної підготовки може спричинити в особистості психічні деформації.

Специфіка службової діяльності унеможлиблює обговорення емоційно гострих моментів професійної діяльності з близькими людьми, зумовлює відчуження, психотравми, сприяє наростанню конфліктності у сфері сімейно-побутових рішень. Постійна небезпека, необхідність здійснювати ризиковані дії під час виконання професійних функцій підтримують високий рівень емоційно-фізіологічної напруги.

Негативне емоційне напруження здатне деформувати характеристичні риси особистості співробітника, а в найбільш важких формах призводить до психосоматичних захворювань (стенокардії, ішемічної хвороби серця, гастриту, коліту, невротичної імпотенції тощо). Інколи чинники, які негативно впливають на працівника органів внутрішніх справ, спричиняють найгірше – суїцид. Майже половина втрат серед особового складу органів внутрішніх справ припадає на самогубства [1].

Т. Кільмашкіна наводить статистику причин самогубств правоохоронців: 73,3% – в результаті конфліктів на сімейно-побутовому підґрунті; 20% – через важке матеріально-побутове становище; 6,67% – через наявність важкого психічного захворювання. Майже одна четверта працівників (23,3%) вчинили суїцид в стані алкогольного сп'яніння. Із загальної кількості самогубців 50% мали стаж роботи в органах внутрішніх справ менше ніж 5 років [2, с. 59].

З наведеної статистики можна зробити висновок, що не останню роль в самогубствах працівників виконує їхня слабка психологічна стійкість. Зазвичай суїцидальну поведінку провокують і перманентні стреси. За даними науковців Національної академії МВС України (проф. В. Андросюк), працівники слідства вважають потенційно екстремальними 50% службових ситуацій, працівники громадської безпеки – 52%, карного розшуку – 60%, спецпідрозділів – 64%. Результати досліджень свідчать, що під час виконання завдань у складних умовах майже половина дій працівників міліції можуть бути помилковими. Наприклад, під час виконання робіт, пов'язаних з величезною відповідальністю, що потребує пошуку нестандартних шляхів виходу з напружених ситуацій, можливі розгубленість (24%), зниження критичності мислення (11%), зменшення координації та точності рухів (29,8%), уповільнення реакції (27%), зниження якості сприймання та уваги (8,9%), порушення логіки міркувань (18%) [1].

Ще однією проблематикою в повсякденній роботі працівника поліції є те, що особистість часто не знає як вирішити проблеми, які її оточують. Ця невизначеність полягає в тому, що особистості, по-перше, не усвідомлюють всю значущість проблеми, а по-друге, часто займаються самообманом, тобто незважанням на свої проблеми. Відтак особистість заводить себе в ілюзію власної обізнаності з природою наявності особистих проблем.

Отже, в сучасних умовах існують суперечності між потребою в підготовці психологічно стійких, усвідомлених працівників поліції та недостатньою практичною психологічною підготовкою поліцейських.

Стан дослідження. Теоретично-методичні засади усвідомленого дихання були розроблені в другій половині ХХ століття О. Вільямсом, С. Грофом, Л. Орром та Д. Рінмайном [3; 4; 5; 6]. У психолого-педагогічній літературі висвітлено основні теоретичні та експериментальні підходи до усвідомленого дихання. Під керівництвом А. Грігор'єва та І. Ушакова було проведено медико-біологічні дослідження впливу усвідомленого дихання на стан людини [7]. Г. Фоменко пропонує формувати та розвивати модус буття особистості в екстремальних умовах різноманітними підходами, зокрема і за допомогою технологій

усвідомленого дихання [8]. Ю. Бабієв досліджував підходи використання усвідомленого дихання для постстресових адаптацій учасників бойових дій [9]. Г. Бевз проводила дослідження використання технологій усвідомленого дихання для подолання криз середнього віку.

Проте проблеми особливості використання технологій усвідомленого дихання у професійній підготовці працівників поліції загалом ґрунтовно не були досліджені у вітчизняній науці.

Метою статті є узагальнення та доповнення науково-практичної інформації про комплексне використання технологій усвідомленого дихання у професійній підготовці працівників поліції.

Виклад основних положень. Теоретико-методологічною основою дослідження склали теорії: гуманістичної психології (К. Роджерс, В. Франкль, А. Маслоу), аналітичної психології (Л. Хьелл, Д. Зиглер, К. Юнг, Л. Штейнхард), психоаналізу (З. Фрейд), методики холотропної свідомості (С. Гроф), «просвітленої свідомості» (Л. Опп), внутрішньої динаміка психіки (Т. Яценко). Методична єдність згадуваних теоретичних підходів ґрунтується на трьох основних аспектах: дослідження психіки інтегрується з інтересами особистості респондента; дослідження відбувається в умовах варіативності, доброзичливості та невимуженості поведінки; доброзичливої поведінки між дослідником і респондентом.

Завдання статті полягає у дослідженні динаміки стану психіки працівників поліції в її свідомих та несвідомих аспектах. Несвідоме виявляється через свідомі канали. Для розкриття несвідомого використовуються технології усвідомленого дихання. Усвідомлене дихання – це процес самопізнання, який ґрунтується на частих систематичних вдихах та видихах, упродовж тривалого часу.

Метою технології усвідомленого дихання є створення умов для допомоги особі у самопізнанні та подоланні комплексів, страхів та переживань, які заважають реалізації професійних якостей працівнику поліції.

У дихальному процесі вирізняють фази вдиху, видиху і пауз. Сенс вдиху – насичення крові киснем O_2 , сенс видиху – видалення продуктів газообміну, насамперед вуглекислого газу CO_2 . Перенасичення крові киснем або вуглекислим газом збуджує відповідні ділянки дихального центру центральної нервової системи, які автономно запускають необхідну для цього моменту дію, чи то фазу видиху, чи то вдиху. Цей процес надзвичайно складний, в ньому задіяно багато механізмів, які безпосередньо та побічно пов'язані з тканинним (внутрішньоклітинним) обміном речовин, водночас змінюється не тільки газовий склад крові, але і її рН [3].

З біологічного боку, під час частого вдихання і видихання в організмі відбувається процес гіпервентиляції, тобто характерна серія поведінкових і фізіологічних змін, пов'язаних з гіпокапнією (станом, який викликаний різким диханням, причиною якого міг стати страх, паніка чи істерика) зниження мозкового парціального тиску CO_2 (PCO_2), тобто вуглекислого газу і супутнє збільшення рН (водно), настає дихальний алкалоз, а це означає надмірну лужність артеріальної крові. Типові симптоми, пов'язані зі станом респіраторного алкалозу, включають запаморочення, прискорене серцебиття, поколювання і нечутливість кінцівок. Такі симптоми становлять основу експозиції процедури, яка використовується в гіпервентиляції з підвищеним лікуванням тривожних розладів, тому що вони схожі на соматичні симптоми тривоги. На більш високих рівнях гіпокапнії, вона пов'язується з тривалим гіпервентиляціями, виявленням спазмів, а це означає мимовільне скорочення м'язів рук і ніг. Такі вияви, як відомо, є доброякісними, але іноді інтерпретуються індивідом як ознаки серйозної фізичної несправності, спричиняючи паніку і, як наслідок, ескалацію гіпервентиляції, так званий – «синдром гіпервентиляції» [4].

Дихання здійснює газообмін між зовнішнім середовищем і альвеолярним повітрям, склад якого в нормальних умовах варіює у вузькому діапазоні. У разі гіпервентиляції вміст кисню підвищується (на 40–50% від вихідного), але при подальшій гіпервентиляції (близько хвилини і більше) вміст CO_2 в альвеолах значно знижується, внаслідок чого рівень вуглекислоти в крові падає нижче нормального, утворюється гіпокапнія, яка в легенях при поглибленому диханні зрушує рН в лужну сторону, що змінює активність ферментів і вітамінів [5].

Гіпервентиляція організму за своєю суттю знищує клітини, які утримували інформацію. Для кращого розуміння уявіть, що інформація, яка забувається вами, падає в величезну яму, ця яма уособлює своєрідне несвідоме, тобто жодні спогади не покидають нашого мозку, а просто займають заархівовану позицію, до якої не має доступу нашої свідомості. Фактично переживання нами часів дитинства, виявляється в так званій дитячій амнезії.

За гіпотезою усвідомленого дихання, ці, забуті нами роки нікуди не діваються, вони просто потрапляють у яму, яку з часом ми закидаємо щораз новими переживаннями, відповідно, з дитячих років ми нічого не пам'ятаємо, адже «яма» закинута новими спогадами. Гіпервентиляція працює ніби як фен, видуває верхні шари інформації (мертві клітини CO_2), які при виході проходять нашу свідомість, відтак спонукаючи нас знову пережити та усвідомити події з раннього дитинства.

Будь-яка гіпоксія, яка повторюється, запускає процеси адаптації і призводить тренувальної реакції, внаслідок якої активуються механізми захисту і розширюються межі нормального функціонування організму в умовах стресу. Зокрема при гіпоксії будь-якого генезу відбувається активація викиду еритроцитів з кісткового мозку і кров'яного депо. Як наслідок, підвищується киснева ємність крові. Важливо, що в механізмі захисту починають активно діяти відповідні елементи, що ведуть до перерозподілу кровотоку (гемодинаміки) та оптимізації тканинного дихання. Природно, все це супроводжується інтексикацією витрати енергії, яка (до певної межі) завжди вважається позитивною для життєдіяльності організму. При всіх типах гіпоксій активується енерговитратний гліколітичний шлях окиснення. Значні зміни відбуваються в нервовій системі, причому не тільки власне в мозку, але і в периферичних нервових центрах; відтак підвищується резистентність нейронів до гіпоксії, дефіциту АТФ і токсичних продуктів обміну. На тлі наростання гіпоксії відбувається зрушення в психічних процесах; змінюється сприйняття навколишнього світу і, відповідно, змінюються відповідні реакції. Зокрема виникає порушення логіки мислення, критики, відбувається дискоординація рухів, інакше кажучи, виникають явища, описувані терміном «змінені стани свідомості» [6].

Процес, який відбувається під час гіпервентиляції, можна порівняти з тим, як почувається людина, коли бачить перед собою пряму загрозу для її життя. Наприклад, зустрічний на великій швидкості автомобіль, злочинця зі зброєю в руках чи інші небезпеки, починає пришвидшено дихати, відповідно переносючи себе в стан зміненої свідомості. Як часто люди розповідають про те, що у небезпечних ситуаціях світ навколо них «неначе зупинився», час почав йти повільніше чи навпаки швидше, тобто гіпервентиляція викликала в організмі зміну сприйняття реальності. Відповідно, в буднях будь-якої особистості може відбутися така зміна сприйняття, до якої потрібно бути готовим.

У процесі гіпокапнії особистість переживає великий страх, паніку та стани, які потенційно під час виконання службової діяльності може пережити працівник поліції. Відтак, якщо особистість вже переживала гіпервентиляцію, та перебувала в процесі гіпокапнії, вона може бути готовою самостійно подолати подібні стресові ситуації.

У Львівському державному університеті внутрішніх справ було проведено систему занять із застосування технологій усвідомленого дихання для практичних працівників ОВС, що здобувають освітній ступінь магістра. У процесі психодіагностичного обстеження респондентів були використані методики копінг-поведінки (за Д. Амірханом)

та «Індикатор копінг-стратегій», методика ситуаційної та особистісної тривожності (за Спілбергом) та вибірка стилів гумору (за Р. Мартіном).

Перед проведенням дихальної методики учасникам було запропоновано спробувати фізичні вправи з авторської методики, в основу якої покладено вправи індійської хатха-йоги та китайської методики цигун. Ці вправи були проведені з метою покращення енергетичного каналу кожної особистості та ефективнішого сприйняття інформації, яка була отримана внаслідок усвідомленого дихання.

Під час кореляційного аналізу було виявлено, що після сеансу усвідомленого дихання респонденти змінили своє ставлення до безпосереднього вирішення проблеми. Усвідомлене дихання дало зрозуміти учасникам, що вони не повинні чекати вирішення проблем (вони самі собою не вирішаться), власні проблеми треба вирішувати самостійно.

У респондентів зафіксовано суттєву зміну копінг-поведінки, в ознаках суттєвого зниження пошуку соціальної підтримки. Цей факт можна трактувати як усвідомлення кожним учасником особистої відповідальності за власні дії та за вирішення проблем, які виникають в наслідок власних дій. У певному аспекті відмова від соціальної підтримки перемістилась на втечу від проблем. У групі збільшилась особистісна тривожність, респондентам вдалось виявити підсвідомі проблеми, які несвідомо приховувалися учасниками дихання. Цей факт зумовлює безпосередню роботу респондентів над собою, адже для того, щоб подолати комплекс, страх чи проблему, її потрібно усвідомити. Зростання коефіцієнту тривожності є ознакою безпосереднього усвідомлення учасників експерименту особистісних проблем.

Цікавий результат було отримано внаслідок аналізу стилів гумору обстежуваних. Адже 18,75% опитаних перед усвідомленим диханням, віддавали перевагу афілітивному стилю гумору, тобто гумору, який покращує настрій всім, водночас нікого не ображаючи. Після дихання цей показник збільшився до 50%, що свідчить про те, що особистості усвідомлюють необхідність підтримування один одного, покращення взаємозв'язку в колективі. 37,5% опитуваних перед дихальними методиками віддали перевагу самопідтримувальному гумору, що свідчить про те, що велика кількість осіб за допомогою гумору найперше покращують настрій собі, а вже в подальшому старається допомогти гумором комусь. Самопідтримувальний на рівні з афілітивним гумором, обрали більша кількість опитуваних (70%) решту обрало агресивний (20%) та самознищувальний гумор (10%), однак після проведення усвідомленого дихання цей показник змінився в бік до афілітивного та самопідтримувального гумору.

Висновки. Після проведення усвідомленого дихання в респондентів відкрився потенціал для роботи над собою. Багато учасників сеансу усвідомленого дихання виявили бажання продовжити роботу в цьому напрямі. Результати, отримані внаслідок опитування, засвідчили покращення самоусвідомлення учасниками своєї стратегії поведінки у стресових та можливо екстремальних ситуаціях.

Відповідно, з огляду на успішне проведення занять та згідно з кореляційним аналізом результатів опитування учасників до і після дихання, пропонуємо ввести навчальний курс «Усвідомлене дихання для подолання професійних стресових ситуацій» для тренувань працівників поліції у відомчих навчальних закладах МВС України. Практичні навички навчального курсу допоможуть працівникам поліції краще усвідомити свій внутрішній потенціал та сприяти його ефективному розвитку.

Технологію усвідомленого дихання доцільно також використовувати у процесі посттравматичної адаптації та реабілітації учасників АТО.

1. Порфімович О. Л. Вплив суїцидів серед окремих працівників міліції на формування іміджу системи МВС України / О. Л. Порфімович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1309>

2. Кильмашкина Т. Н. Особенности применения методов воспитания в органах внутренних дел / Т. Н. Кильмашкина // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2000. – № 2. – С. 51–64.

3. Iyengar Bellur, Krishnamachar Sundararaja Light on Pranayama Pranayama Dipika B. K. S. Lyengar Introduction by Yehudi Menuhin. – 2008. – 190 p.

4. S. Grof, C. Grof Spiritual Emergency: When Personal Transformation Becomes a Crisis. J. P. Tarcher, Los Angeles. – 1989. – 356 p.

5. Joseph Cory Ephram / The Journal of Alternative and Complementary Medicine. – 2007. – Vol. 13, no. 7 (September).

6. Orr Leonard Dietrich Breaking the Death Habit: The Science of Everlasting Life, N.Y., 1998. – 154 p.

7. Григорьев А. И. Космическая медицина и биология: сборник научных статей / под ред. А. И. Григорьева, И. Б. Ушакова. – М.: ИМБЛ, 2013. – 684 с.

8. Фоменко Г. Ю. Личность как субъект бытия экстремальных условиях: дис. ... д-ра психолог. наук: 19.00.01 / Г. Ю. Фоменко. – Краснодар, 2006. – 448 с.

9. Бубиев Ю. А. Боевой стресс и постстрессовая адаптация участников боевых действий / Ю. А. Бубиев // Психологический журнал. – 2004. – № 1. – С. 42–54.

Жидецкий Ю. Ц., Зайшлюк О. В. Технологии осознанного дыхания в профессиональной подготовке сотрудников полиции

Разъясняются особенности использования техник осознанного дыхания на психодинамических началах в профессиональной подготовке сотрудников полиции. Описана взаимосвязь сознательного дыхания со сферами сознательного и подсознательного в статических и динамических проявлениях. Корреляционный анализ результатов опроса демонстрирует, что респонденты после сеанса меняют свое отношение к непосредственному решению профессиональных проблем, происходит улучшение самосознания участниками стратегии поведения в стрессовых и экстремальных ситуациях.

Ключевые слова: профессиональная подготовка полицейского, осознанное дыхание, психологическая устойчивость, гипоксия, копинг-поведение, тревожность, стиль юмора личности.

Zhydetskyi Y. C., Zaishluk O. V. Technology of conscious breathing in the professional training of police officers

The article reveals the peculiarities of using conscious breathing technology on psychodynamic principles for professional training of future police officers. The features of the relationship between conscious breathing and spheres of conscious and subconscious, its static and dynamic aspects are presented. A system of classes with the use of technology of conscious breathing for practical police officers, acquiring a Master degree was conducted. The technique of coping behavior, situational and personal anxiety and sample of styles of humor were used. Before the breathing technique, the participants were offered exercises of authoring methodology for effective perception of the information that has been obtained as a result of conscious breathing. Correlation analysis of the survey results finds out that after the session of conscious breathing the respondents have changed their attitude to the solution of the problem. The respondents were characterized by a significant decline in searching for social support. The group showed increased personal anxiety, respondents managed to rise to the surface unconscious issues that participants of breathing unconsciously concealed. This fact predetermines to direct respondents' work on themselves, because in order to overcome any complex, fear or problem, the person must be aware of it. The growth of anxiety factor is a sign of the experiment participants' direct awareness of personal problems. 18.75% of respondents before the conscious breathing preferred affiliative style of humor that is humor, which improves the mood of everyone around, and does not offend anyone. After breathing, the figure rose to 50%, indicating that the individuals realize the necessity of supporting each other, improving relationships in the team. After conscious breathing, the respondents unclosed the potential to work on themselves. The results obtained as a result of the survey, demonstrated the improvement of participants' self awareness of behavioral strategies in stress and possible extreme situations.

Key words: professional training of police officer, conscious breathing, psychological stability, hypoxia, coping behavior, individual anxiety, individual style of humor.

Стаття надійшла 12 січня 2017 р.

ВИКОРИСТАННЯ ДЕЯКИХ НЕІНСТРУМЕНТАЛЬНИХ МЕТОДІВ ДЕТЕКЦІЇ БРЕХНІ ПІД ЧАС ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗА ДОПОМОГОЮ ПОЛІГРАФА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Подано обґрунтування доцільності застосування неінструментальних методів детекції брехні під час перевірки на поліграфі. Описано важливість та цінність проєктивного матеріалу, отриманого внаслідок психодіагностичного дослідження психологом під час передтестової бесіди в межах поліграфологічного дослідження. Проаналізовано досвід застосування проєктивних методик у поліграфологічній практиці в Україні.

Ключові слова: брехня, детекція, неінструментальні методи детекції брехні, інструментальні методи детекції брехні, поліграф, поліграфолог, достовірність інформації, проєкція, проєктивні методи.

Постановка проблеми. Сьогодні поліграф (детектор брехні) використовується більш ніж у 50 країнах світу, причому географія та сфера його застосування продовжують розширюватися, оскільки він стає потужним засобом боротьби зі злочинністю, корупцією, знярядям перевірки чесності й невинності людини, методом встановлення правдивості будь-якої інформації, яку повідомляє досліджуваний. Останнім часом популяризація використання поліграфа стрімко збільшується і на теренах України.

Однак вкрай неправильно, а й інколи шкідливо, вважати поліграф «панацеєю від усіх захворювань», не враховуючи та не визнаючи можливості використання у своїй діяльності й інших засобів детекції брехні, зокрема й не інструментальних.

Особливого значення в межах поліграфологічного дослідження набуває не інструментальні засоби детекції викладеної інформації за допомогою вербальних та невербальних каналів особистості. Фіксація жестів, голосу, особливостей міміки, мовних маркерів, зокрема і виявів вегетативної нервової системи, дають змогу роботи висновки про правдивість інформації, яку повідомляє особа. Завдяки аналізу отриманої інформації за згаданими каналами поліграфолог має змогу окреслити

для себе уявлення про досліджуваного, виявити ризики, а також, зважаючи на отриману інформацію, виробити власну стратегію поведінки стосовно конкретної особи під час дослідження на поліграфі.

Відтак **метою** статті є звернути увагу психологів та експертів-поліграфологів на використання деяких способів та засобів неінструментальної детекції брехні, ефективність використання яких полегшує процедуру проведення поліграфологічного дослідження та аналіз отриманих результатів.

Стан дослідження. Спроби використання не інструментального матеріалу під час детекції брехні закордоном є доволі вдалимими. Наукове підґрунтя аналізу неінструментальної детекції брехні базується на дослідженнях П. Екмана, В. Лабунської, О. Фрайя, М. Цукермана тощо, де описано засоби і критерії оцінки достовірності інформації з невербальної або мовної поведінки особистості.

Особливо ціннішим є дослідження та досвід застосування різнотипного проєктивного матеріалу, що ґрунтується на психодіагностичних методиках (Тест Сонді, Тест Дембо-Рубінштейна тощо). Дотичним до вказаного інструментарію та ефективним у застосуванні є використання поліграфологами тематичної техніки інтерв'ю Моргана (МІТТ), в якій використовується набір ескізів (картинок), що зображують неоднозначні життєві ситуації. Пред'являючи ці ескізи, спеціаліст пропонує скласти та розповісти історію, причому особі, що перевіряється, пропонується розповісти, що було до початку того, що зображено на картинці, що відбувається зараз і чим викладена ситуація закінчиться. Вказана методика доволі вдало використовується психологами та слідчими в США перед проведенням допиту та тестуванням на поліграфі.

Ще однією методикою, що підтверджує свою результативність під час проведення службових розслідувань на поліграфі, є вільна розповідь та спеціальне інтерв'ю. В Україні поліграфологами доволі успішно використовуються фрагменти різних методів психологічної оцінки достовірності викладеної інформації (Інтерв'ю судової оцінки – FАINT; авторська методика В. Шаповалова психологічної експертизи за відео-матеріалами слідчих дій тощо).

Виклад основних положень. Спеціальне психофізіологічне дослідження із використанням комп'ютерного поліграфа – це складна та багатоетапна процедура, яка має свою структуру та органічно пов'язані елементи. Роль невербальних патернів у взаємодії полягає не тільки у соціальній регуляції, ідентифікації, стратифікації та адаптації, а й у чіткій демонстрації особистістю ставлення до себе, до інших і очікування певної поведінки від них.

Врахування невербальних виявів спілкування та поведінки є важливим і у повсякденній, і у професійній взаємодії, оскільки забезпечують успішне налагодження контакту, дають змогу оцінювати та ефективно адаптуватися до впливу різноманітних чинників.

Зміст такого аналізу ґрунтується на розумінні закономірностей викладення правдивої та неправдивої, сфабрикованої інформації. Завдяки аналізу вербальних та невербальних виявів особи, що перевіряється на стимули-запитання, фахівець робить висновок про правдивість або неправдивість конкретних показів вказаної особи. За результатами проведення аналізу вільної розповіді та спеціального інтерв'ю у поліграфолога з'являється ще два окремих масиви інформації щодо причетності особи до досліджуваної події, відношення самої особи до вказаного факту та інші важливі для надання достовірного висновку дані.

Так, під час тестування на поліграфі та проведення передтестової бесіди інформативним каналом для оцінки особливостей емоційних реакцій особи і виявлення неправдивих відповідей виступають невербальні поведінкові вияви, оскільки вони пов'язані із психічними станами і є засобом їх відображення. Невербальні канали слугують показником прихованих індивідуальних та соціальних характеристик особистості.

За допомогою них поліграфолог «поміж рядків» може прочитати індивідуальні вияви згаданих реакцій. Невербальні сигнали виступають проекцією всіх несвідомих та прихованих імпульсів і слугують додатковим потужним інформативним джерелом під час тестування.

На першому етапі поліграфологічного дослідження – підготовчому, який полягає у отриманні необхідної інформації про подію, яка стала приводом перевірки. На цьому етапі спеціаліст ретельно знайомиться не тільки з низкою інформації про сам факт події, осіб, що будуть тестуватись, та обставини вказаної події, а й обирає методичну основу, формати тестів, тактичні прийоми для проведення дослідження тощо. Одним з важливих завдань цього етапу є добір додаткових інструментів детекції брехні, які є у арсеналі поліграфолога та визначення тактичних особливостей проведення такого дослідження.

У цьому разі здебільшого йдеться про проведення службових (кадрових) та приватних розслідувань, оскільки під час проведення скрінінгу спеціаліст-поліграфолог дещо інакше будує і тактику, і зміст перевірки. Під час скрінінгу акцентується на застосування пошукових тестів, перемішуючи їх із тестами МКВ з конкретних тематиках, які завдані замовником, та на дослідження загального психологічного та професійного портрета майбутнього кандидата. Також під час скрінінгу важче застосовувати згадувані раніше методики, адже вони,

загалом, розраховані на детекцію брехні у процесі викладення фактів, які стосуються конкретної події, злочину тощо.

До додаткових інструментів під час проведення таких перевірок слід було б віднести фізіогномічний аналіз та використання додаткових спеціальних знань психолога під час проведення передтестової бесіди. Проведення службових (кадрових) та приватних розслідувань багатьма спеціалістами вважається більш важким та об'ємним завданням ніж скрінінгові перевірки, і така думка є не безпідставною. Означена позиція пов'язана тим, що кваліфіковане розслідування вимагає від спеціаліста і більш високої кваліфікації, і більше затрачених сил для підготовки до вказаної перевірки ніж під час проведення скрінінгу.

Наступним етапом після підготовчого є етап безпосереднього проведення тестування із допомогою поліграфа. На наше переконання, цей етап повинен складатись із декілька підетапів, які дають змогу найбільш якісно вирішити поставлені завдання у межах службового (кадрового) розслідування, а саме: перед проведенням дослідження із особою, що перевіряється, працює психолог, використовуючи різноманітні проєктивні методик та техніки, основною метою яких є визначити не тільки загальний психологічний портрет особи, специфічні особливості когнітивної діяльності тощо, а й дослідити ставлення особи до події, що стала предметом перевірки та, його можливу участь чи співучасть в ній.

Основною ціллю застосування проєктивних методик загалом є звернення до глибинного матеріалу підсвідомості особистості, що дає можливість за допомогою нейтральних неструктурованих символів отримати цінний матеріал щодо особистісного профілю досліджуваного. У процесі ідентифікації з образами та проєкції на них власних думок, переживань та почуттів з'являється колосальна можливість отримати картину внутрішнього світу особистості. Недарма ці методи в психології отримали назву «рентгенівських променів», за допомогою яких просвічуються глибинні пласти підсвідомого.

В основі згаданих методів є метод проєкції як механізму психіки, завдяки якому відбувається приписування власних рис іншому об'єкту. Д. Холмс вирізняє основні підходи до розуміння проєкції: перший полягає в тому, що суб'єкт сприймає в іншому зрізі свої власні риси або риси, які йому не властиві, а інший – усвідомлення суб'єктом всього об'єму проєктивної інформації [1].

Внаслідок розуміння цих підходів Д. Холмс виокремлює такі види проєкції:

– наявність у суб'єкта проєктованої риси (симілятивна та атрибутивна проєкція);

– відсутність у суб'єкта проекрованої риси (компліментарна проекція та проекція Кассандри).

Якщо суб'єкт усвідомлює свої риси, то це виражається через симультивну та атрибутивну проекції.

Суть симулятивної проекції полягає у захисній функції психіки, щоб зберегти себе від усвідомлення притаманної небажаної чи негативної риси, а атрибутивної – у приписуванні іншим власної, притаманної суб'єкту риси.

Відсутність у суб'єкта проекрованої риси, що виражається через компліментарну проекцію, передбачає проекцію рис на інших осіб, що є причиною пояснення власного стану чи поведінки, а проекція Кассандри передбачає захисну поведінку у формі заміни его- небажаних тенденцій на протилежні.

Тому використання проективного матеріалу у діагностиці особистості дає можливість бачити її когнітивні особливості, потреби, переживання, систему переконань та цінностей.

Особливістю усіх проективних методик є невизначеність і неоднозначність стимулів, необмеженість відповідей, а також відсутність оцінки правильності-неправильності відповідей. Цінність застосування цих методик полягає у відсутності інформації у людини про тип психологічної інтерпретації, а також можливості глобальної оцінки типу особистості та її картини світу.

Розрізняють такі групи проективних методик за Франком-Бурлачуком:

– інтерпретативні (полягають у складанні оповідань за картинками (ТАТ), відповіді на питання по запропонованих ситуаціях на картинках (тест фрустрації Розенцвейга, тест Р. Жіля), вибір приємних і неприємних картинок-фотографій (тест Сонді);

– конструктивні методики спрямовані на створення цілого з певних деталей («Тест Світу»);

– рефративні передбачають діагностику особистісних властивостей, прихованих мотивів за мимовільними змінами (порушеннями) усного або писемного мовлення (графологічні проби);

– адитивні передбачають завершення речення або історії (методика «Незакінчені речення») або історії (методики Завершення історії»);

– імпресивні методики ґрунтуються на наданні переваги одним стимулам щодо інших («Тест вибору кольору Люшера», «Тест Сонді», «Психогометричний тест»);

– експресивні методики спрямовані на аналіз почерку, особливостей мовної поведінки;

- катартичні – передбачають здійснення ігрової діяльності в особливо організованих умовах;
- конститутивні методиками – спрямовані на надання структури, форми або конфігурації аморфному, пластичному, неструктурованому матеріалу (фарби, глина) або передбачають роботу у наполовину організованих полях [2].

Величезний спектр можливостей роботи з проєктивним матеріалом представлений у метафоричних асоціативних картах, особливо колоді карт «ОН». Ця колода містить і карти зі словами, і з картинками, що, своєю чергою, спрямовані на стимулювання нашої інтуїції та емоцій (картинки-стимули) і активізацію раціональної складової (картка-слово). Варіанти роботи з колодою карт сприяють самопізнанню, вибору стратегій поведінки, структуруванню власної картини світу.

Використання ж вказаних методик в межах детекції брехні є новацією та відкриває широкі можливості для професійного та наукового співтовариства у напрямі поглиблення знань у цій сфері та дослідження особливостей їх використання.

Процедура проведення співбесіди з психологом у межах передтестової бесіди, як правило, займає не більше півгодини. Під час цього етапу співбесіди з психологом особі, яка перевіряється, пред'являється набір або набори карток як стимульний матеріал, які дають змогу спроектувати з підсвідомого у сферу свідомого приховану інформацію, що стосується змісту перевірки.

Завдяки виявленню динаміки глибинних процесів підсвідомого спеціалістом психологом та проведеному аналізу, спеціаліст поліграфолог отримує потужний психодіагностичний матеріал, аналіз якого дає можливість зробити висновки про відношення особи до досліджуваної події, рівень її участі в ній та іншу важливу інформацію, яка стає міцним підґрунтям для поліграфолога під час проведення подальшого тестування.

У підтвердження нашої позиції наведемо невелику статистику щодо валідності вказаних неінструментальних методів детекції брехні, конкретної Львівської компанії з комплексної детекції брехні «TS polygraph investigation», яка використовувала їх у своїй роботі.

Так, протягом 6-ти місяців 2016 року психолог залучався до 12 службових та кадрових розслідувань із застосуванням поліграфа. У дослідженнях за участю психолога було 27 осіб. Висновки, які надав психолог повністю збігались з результатами обрахунків тестів у 25 випадках.

Подібна ситуація склалася і з застосуванням методик щодо аналізу правдивості вільної розповіді та спеціального інтерв'ю. А саме: подібний аналіз проводився по 48 перевіркам осіб, що піддавались тестуванню на поліграфі. У 45 випадках результат вказаного аналізу та висновки збігались з результатами проведених тестів і підтверджували їх.

Тому цінність застосування методів неінструментальної детекції брехні є безсумнівною, оскільки полегшує визначення неправдивої інформації та її основних маркерів у конкретної особи, а також дає змогу визначати особливості емоційного реагування на «значущий» та «травматичний» матеріал, ознайомитися з базовими сценаріями і картиною світу особистості та ключовими особистісними якостями, що в підсумку дає можливість спеціалісту-поліграфологу зробити правильний професійно відповідальний висновок.

Висновки. Ми абсолютно переконані в тому, що чим більшим інструментарієм щодо детекції брехні володіє поліграфолог, тим якісніше він може його застосувати і, відповідно, отримувати більш достовірні результати своєї діяльності. Розширення спектру методів детекції брехні, включаючи неінструментальну, на наше глибоке переконання, повинні бути обов'язковим атрибутом сучасних психофізіологічних досліджень із застосуванням комп'ютерного поліграфа професійного фахівця-поліграфолога. Особливе місце у таких засобах займають проєктивні методики, контент-аналіз вільної розповіді та спеціального інтерв'ю.

Перспективами подальшого дослідження у цьому напрямі є дослідження мовних маркерів та патернів, що є свідченням приховування інформацією особою в процесі поліграфологічного дослідження, також вивчення стратегій оцінки достовірності інформації за допомогою міміки та пантоміміки.

1. Франк Л. К. Проективные методы изучения личности / Л. К. Франк // Проективная психология. – М.: Апрель-Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 69–85.

2. Бурлачук Л. Ф. Введение в проективную психологию / Л. Ф. Бурлачук. – К.: Ника-Центр, 1997. – 128 с.

3. Шляпникова И. А. Проективные методы психодиагностики / И. А. Шляпникова; под ред Е. Л. Солдатовой. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2005. – 80 с.

4. Усиков И. П. Эффективные приемы предтестовой беседы / И. П. Усиков // Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7–8 листопада 2015 року). – С. 11–14.

5. Ушаков А. Использование результатов психофизиологических исследований с помощью полиграфа в раскрытии и расследовании уголовных дел / А. Ушаков, О. Андрианова. – Н. Новгород: НА МВД России, 2014. – 83 с.

6. Центров Е. Е. О некоторых психологических и криминалистических аспектах психофизиологических исследований на полиграфе. Память и ее значение (статья первая) / Е. Е. Центров // Вестник криминалистики. – 2012. – № 2 (42). – С. 22–30.

7. Шаповалов В. А. Методы психологической оценки достоверности сообщаемой информации: методическое пособие / В. А. Шаповалов. – К.: Освіта України, 2016. – 168 с.

Зубач И. Н., Калька Н. Н. Использование некоторых неинструментальных методов детекции лжи при проведении психофизиологических исследований с помощью полиграфа: проблемы и перспективы

Приводятся обоснования целесообразности применения неинструментальных методов детекции лжи во время проверки на полиграфе. Подчеркнута важность и ценность проективного материала, полученного в результате психодиагностического исследования психологом в ходе предтестовой беседы в рамках полиграфологического исследования. Также проанализирован опыт применения проективных методик в полиграфологической практике в Украине.

Ключевые слова: *ложь, детекция, неинструментальные методы детекции лжи, инструментальные методы детекции лжи, полиграф, полиграфолог, достоверность информации, проекция, проективные методы.*

Zubach I. M., Kalka N. M. The use of non instrumental methods of lie detection in the process of physiological research using the polygraph: problems and prospects

Non instrumental means of detecting information through verbal and non verbal channels acquire particular importance within the polygraph research. Fixation of gestures, voice, facial expression features, linguistic markers, including manifestations of autonomic nervous system, allow the polygraph examiner to make conclusions about the accuracy of the information reported by the individual.

Due to the analysis of the received information by the mentioned channels, the polygraph examiner is able to outline the idea about the researched person, identify the risks, and develop his own strategy of behavior in relation to a particular person during the polygraph investigation.

The research and the experience of application of different types of projective material which is based on psycho-diagnostic methods (Songdo Test, Test Dembo-Rubinstein, etc.) are of a special value. Thematic technique of Morgan interview (MITT), which presents positive results in the investigative practice and in testing on a polygraph is efficient in application and is tangent to the mentioned tools.

Ukrainian polygraph researchers successfully use fragments of different methods of psychological assessment of the provided information reliability

(Interview of judicial assessment – FAINI; V.A. Shapovalov author technique of psychological examination by the video materials of investigation, etc.).

The main objective of the usage of projective techniques in the process of the polygraph research is to appeal to the profound material of person's sub consciousness, which allows gaining valuable material regarding personal profile of the researched person via neutral unstructured symbols.

Key words: *lie, detection, non instrumental methods of lie detection, instrumental methods of lie detection, polygraph, polygraph examiner, information accuracy, projection, projective techniques.*

Стаття надійшла 15 грудня 2016 р.

УДК 159.9

О. С. Колосович

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано теоретичні аспекти розуміння професійної ідентичності особистості як психологічної категорії. Виокремлено дві групи чинників, що формують професійну ідентичність особистості, а саме: внутрішні (особистісні) та зовнішні (соціальні).

Зазначено функції професійної ідентичності: соціального статусу (професійна належність), структурування життєвого часу й простору, формування адекватної самоповаги, особистісної безпеки та впевненості, самовдосконалення, професійного та особистісного росту, екзистенційного особистісного сенсу.

Ключові слова: *професійна ідентичність, психологія особистості професіонала, фактори та умови формування.*

Постановка проблеми. Психологія та її наукові представники присвятили вивченню професійної ідентичності особистості чимало досліджень. Зацікавленість цим явищем пов'язана з актуальністю проблематики професійного становлення особистості та розумінням того, що ця наукова категорія є одним з чинників самореалізації особистості через професійну активність. Активне впровадження здобутків психології в різні сфери життєдіяльності соціуму, зростання попиту на її послуги та збільшення значущості прогнозу щодо професійної успішності сприяють підвищенню уваги дослідників до процесу професійної ідентичності на різних етапах освоєння професії.

Актуальність дослідження зумовлена ще й практичною значущістю питання в контексті необхідності удосконалення практики управління розвитком персоналу, а також потребою поглибленого вивчення психологічних особливостей формування структурних компонентів професійної ідентичності професіоналів.

Стан дослідження. Наукові дослідження, присвячені питанню професійної ідентичності особистості (Г. Абрамова, І. Андрійчук, М. Бадалова, Г. Балл, О. Бондаренко, Т. Вілюжаніна, Ж. Вірна, Т. Данилова, Х. Дмитерко-Карабин, Л. Долинська, Ю. Долінська, І. Дубровіна, Н. Завіниченко, І. Зязюн, Б. Іваненко, Н. Коломінський, Н. Литовченко, С. Максименко, І. Мартинюк, О. Міненко, Л. Мова, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк, А. Самойлова, О. Саннікова, В. Семиченко, Л. Терлецька, І. Тимощук, Л. Уманець, Н. Чепелева, Ю. Шапошникова, Ю. Швалб, Н. Шевченко, Т. Яценко та ін.), вказують на важливість наукового підходу, орієнтованого на особистісне зростання, досліджують професійний потенціал особистості, акцентують на мотиваційній готовності до професійної діяльності, на особливостях розвитку професійної спрямованості, позитивної Я-концепції, професійної свідомості, мислення, рефлексії та загалом професійно важливих якостей.

Аналізом теоретико-емпіричних підходів займалися А. Адлер, М. Берзонські, Г. Брейкуелл, А. Ватерман, Е. Гоффман, Р. Дженкінс, У. Дойс, Е. Еріксон, Д. Кемпбелл, Дж. Марсія, Дж. Мід, А. Мінделл, С. Московічі, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Фогельсон, З.Фрейд, Ю. Хабермас, М. Шеріф, Б. Шефер, Б. Шледер, М. Яромовіц та ін. Активне рефлесування навколо проблематики особистісної ідентичності та її кризи, здійснене у працях учених країн СНД: В. Агеєва, Н. Антонової, Т. Буякас, О. Винославської, П. Гнатенка, О. Донченко, О. Єрмолаєвої, М. Заковоротної, В. Зливкова, Н. Іванової, О. Ічанської, Л. Клочек, Д. Колесова, І. Кона, К. Коростеліної, Г. Ложкіна, В. Малахова, В. Москаленко, Ю. Овчиннікової, В. Павленко, Н. Пилат, Л. Путілової, О. Солдатової, Т. Стефаненко, Т. Титаренко, Е. Чорного, Л. Шнейдер, Т. Яблонської, В. Ядова, засвідчує доцільність продовження ґрунтовних наукових досліджень професійної ідентичності через складність та важливість цього питання.

Водночас для сучасного етапу розвитку українського суспільства характерною є трансформація соціокультурної та професійної сфер. Це суттєво впливає на кожного представника української нації, а особливо у сфері професійної самореалізації та ідентифікації з працею. Зміни суспільства мають ознаки кризи у багатьох сферах, зокрема й у професійній. Зміни відбуваються не лише в масштабі України, а й у глобальному вимірі. Як ніколи, важливою та найбільш характерною

ознакою змін є вимога конкурентоздатності спеціалістів у швидкоплинному світі. Однак не всі адекватно здатні оцінити кризу та відповідно адаптуватись, змінюватись до нових вимог та умов. Багато в чому це забезпечується якістю професійної підготовки, високим рівнем розвитку професійно важливих особистісних якостей, що є неможливим без успішного перебігу процесу професійної ідентифікації.

Мета статті – шляхом аналізу наукової літератури дослідити психологічні аспекти становлення професійної ідентичності особистості: етапи формування; чинники, що впливають на її розвиток та роль у житті й поведінці.

Виклад основних положень. У психології розроблено та обґрунтовано чимало підходів щодо визначення професійної ідентичності (як й щодо ідентичності), оскільки різні психологічні школи вкладають своє особливе бачення в трактування цього феномену.

У науковій літературі з психології вирізняють два види ідентичності: особиста (персональна) і соціальна. Вважається, що професійна ідентичність є найбільш затребуваним видом соціальної ідентичності [1]. Водночас професійна ідентичність є тим явищем, що найбільше впливає на динамічну складову ідентичності особистості, оскільки займає для більшості людей основну сферу активності.

Відтак ідентичність особистості є основою для її професійного різновиду, який у більш дорослому етапі життя спричиняє зворотній вплив та змінює саму ідентичність. Підтвердженням цього є безліч наукових досліджень.

Так, визначенням професійної ідентичності як складової самосвідомості особистості займалися І. Дружиніна, В. Осьодло, А. Сергеева. Компоненти професійної ідентичності розкриваються в роботах С. Каліщук, В. Кириченка, Ю. Поваренкова, А. Сергєєвої та ін. Рівні розвитку професійної ідентичності та її функції описані у працях О. Єрмолаєвої, В. Зливкова, В. Овсяннікова, М. Пряжнікова, Л. Шнейдер та ін.

Дж. Марсія розглядав саме поняття «ідентичності», що вважає структурою Еґо (внутрішню, динамічну організацію потреб, які самостійно утворюються, а також здібності та переконання). Важливою щодо поглиблення наукового розуміння ідентичності є його думка про те, що ідентичність розвивається одночасно з прийняттям вагомих рішень стосовно себе та свого життя. У цей період підвищується усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, цілеспрямованості та осмисленості своєї життєдіяльності.

Відповідно, Дж. Марсія виокремив чотири основні статуси (ста-ни або етапи) професійної ідентичності особистості:

– *невизначена або несформована* (відсутність чіткого образу, власної позиції, вибір професійного шляху не здійснено, немає чіткого уявлення про кар'єру чи про професійне життя, а людина не замилюється над цим);

– *дифузна або нав'язлива* (прийняття певної ідентичності на основі тиску оточення без усвідомлення особливостей формування власної позиції, людина має сформовані уявлення про своє професійне майбутнє, але воно нав'язане батьками чи друзями й не є результатом самостійного вибору);

– *мораторій ідентичності* – процес ухвалення рішення щодо власної приналежності до певної групи, але без затвердження цього рішення, людина усвідомлює проблему вибору професійного шляху й знаходиться в процесі пошуку адекватного рішення; альтернативи визначені, але варіант ще не визначений;

– *досягнута ідентичність* – усвідомлення власної приналежності до певної групи, інтеграція в цю групу й початок реалізації власних можливостей, професійні плани чітко визначені, що є результатом осмисленого самостійного рішення [2; 1].

Існує думка, згідно з якою термін «професійна ідентичність» дублює інші поняття психології. Так, професійне самовизначення, професіоналізація, професійний саморозвиток, професійний статус і роль відображають суть особистісних змін у процесі професійної підготовки та професійної діяльності [3; 4]. Безумовно, між ними є певна тотожність, але водночас кожне з них має свій змістовний пласт. Однак професійна ідентичність виражає концептуальне уявлення людини про своє місце в професії чи професійній спільності. Крім вказаного, таке уявлення супроводжується певними ціннісними та мотиваційними орієнтирами, а також суб'єктивним ставленням до своєї професійної приналежності (прийняттям, неприйняттям або певним проміжним варіантом). Тому професійна ідентичність постає як інтегративне явище, яке виражає взаємозв'язки особистісних характеристик. Це забезпечує орієнтацію у світі професій, створює ґрунт для більш повної реалізації особистісного потенціалу у професійній сфері. Окрім вказаного, це дає можливість прогнозувати можливі наслідки професійного вибору. Професійна ідентичність формується внаслідок професійного самовизначення і є показником професійного зростання.

Узагальнення досліджень М. Абдулаєвої [5], Д. Завалішиної [6], Є. Клімова [7], Т. Кудрявцева [8] та інших професійна ідентичність остаточно формується на порівняно пізніх етапах професіоналізації. У низці концепцій становлення професійної ідентичності збігається з певними віковими етапами (Е. Зеєр [2], Л. Шнейдер [9]). Загалом

становлення професійної ідентичності є тривалим поетапним процесом, що починається у період професійного навчання (Т. Буйкас [3], Ю. Поваренков [12]). Відтак Е. Зеер вирізняє такі етапи залежно від соціальної ситуації й провідної діяльності:

– *аморфна оптація* (до 12 років) – професійно орієнтовані інтереси й схильності;

– *оптація* (від 12 до 16 років) – формування професійних намірів, усвідомлений вибір професії на основі врахування індивідуально-психологічних особливостей;

– *професійна підготовка* (від 16 до 23 років) – формування професійної спрямованості й системи професійних знань, умінь та навичок, набуття досвіду, готовність до самостійної праці;

– *професійна адаптація* (від 18 до 25 років) – освоєння нової соціальної ролі, досвіду самостійного виконання професійної діяльності, професійні якості;

– *первинна професіоналізація* (від 26 до 33 років) – формування та вироблення професійної позиції, індивідуального стилю діяльності, кваліфікаційна праця;

– *вторинна професіоналізація* (від 34 до 42 років) – утворення професійного менталітету, ідентифікації з професійною спільнотою, гнучкого стилю діяльності, висококваліфікована діяльність;

– *професійна майстерність* (від 42 до 60 років) – творча професійна діяльність, самопроєктування своєї діяльності й кар'єри, вершина (акме) професійного розвитку [11].

Д. С'юпер стверджував, що вибрана професія відповідає Я-концепції людини. Якщо цей вибір вдалий – вона досягає самоактуалізації. Людина прагне вибрати професію, яка відповідає її уявленням про себе [12].

А. Реан вводить поняття професійної Я-концепції і виокремлює в ній реальну (уявлення особистості про себе як про професіонала) та ідеальну (відповідає професійним бажанням та сподіванням) складові. Реальна та ідеальна професійна Я-концепція не тільки можуть не збігатись, але і в більшості випадків відрізняються, що є джерелом професійного самовдосконалення особистості та прагнення до розвитку [13].

Ж. Вірна розглядає професійну ідентичність як результат дії особистісного прийняття професії і виокремлює такі форми професійної ідентифікації:

– *контрастно-позитивну форму* (повний збіг в оцінюванні реального Я, ідеального Я і професійного Я. Такий баланс в усвідомленні себе та значення професійної діяльності пояснюється розвинутих

соціалізованим смислом в умовах, коли людина виявляє вміння чітко визначати та використовувати умови і засоби професійної діяльності);

– *контрастно-негативну форму* (повне розходження в оцінюванні реального Я, ідеального Я і професійного Я. У цьому разі відбувається неадекватне усвідомлення себе і професійної діяльності через відсутність або втрату значення професійної діяльності й навіть життєвого смислу);

– *перспективно-позитивну форму* (повний збіг в оцінюванні реального Я та ідеального Я, професійного Я та ідеального Я. Це свідчить про ідеалізоване сприйняття себе як професіонала. Факт відмінностей в оцінюванні реального Я і професійного Я пояснюється інструментальними характеристиками самооцінки особистості, що позбавлені адекватного стимулювання);

– *перспективно-негативну форму* (збіг в оцінюванні професійного Я та ідеального Я при неадекватному оцінюванні реального Я і професійного Я та ідеального Я і реального Я. Відтак відбувається деформація щодо адекватних оцінок і самоконтролю і у професійних діях, і у життєвих ситуаціях);

– *проміжну форму* (порушення ідеального усвідомлення себе та професійного образу. Такий варіант є результатом неадекватної самооцінки, розходження усвідомлення цілей і засобів професійної діяльності з можливостями) [14].

Ю. Поваренков у межах концепції професійного розвитку розглядає його як домінуючу тенденцію становлення суб'єкта професійного шляху; емоційний стан особистості на різних етапах професійного шляху; засіб соціалізації, самореалізації та задоволення рівня домагань, що виникає на ґрунті позиціонування до професійної діяльності і професіоналізації загалом; підструктуру суб'єкта та професійного шляху, що реалізується у формуванні функціональної системи, яка спрямована на досягнення певного рівня професійної ідентичності [8].

За В. Лукіяничук професійна ідентичність є динамічною системою, що формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності і впливає на ціннісно-смислову сферу та вдосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста [5].

Г. Ложкін та Н. Волянюк вважають, що у вузькому розумінні професійна ідентичність є самосвідомістю, системою уявлень людини про себе як суб'єкта життєдіяльності. У широкому сенсі є поняттям, у якому виявляються концептуальні уявлення людини про місце у професійній спільноті, що супроводжуються ціннісними і мотиваційними орієнтаціями [15].

Професійна ідентичність, за М. Павлюк, не може мати якогось єдиного універсального критерію чи показника. Критеріями становлення професійної ідентичності та визначення рівня її сформованості є показники пізнавального, оціночно-ціннісного, конативного критеріїв. Необхідною умовою розвитку професійної ідентичності є сама особистість, особистісний і професійний потенціал, спеціальні знання та вміння, що потрібні для певного виду професійної діяльності [1]. А. Н. Жигінас вважає, що умовою розвитку професійної ідентичності є наявність потреб та інтересів, формування домагань особистості у плані визначення того, ким та якою людиною бачить себе. Так відбувається здатність більш глибоко усвідомлювати себе, свої можливості та потреби [5].

Психолог Л. Шнейдер зазначила, що професійна ідентичність є складним інтеграційним феноменом, який об'єднує уявлення людини про своє місце в професійній групі та в суспільстві, ставлення до своєї професійної приналежності [9]. Це складний взаємозв'язок особистісних характеристик та властивостей, які здатні надати допомогу з орієнтації у професіях, спрогнозувати наслідки професійного вибору та реалізувати власний потенціал.

Л. Шнейдер дійшла висновку про те, що професійна ідентичність є результатом процесів професійного самовизначення, персоналізації та самоорганізації. Це виявляється в усвідомленні себе представником певної професії і професійної спільноти, ототожнення/диференціації зі «Справою» та «Іншими», в когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах «Я». Також дослідниця вирізняє етапи становлення професійної ідентичності, які значною мірою збігаються з етапами психічного розвитку людини та професійної ідентичності в соціогенезі:

– *допрофесійний* (у дитинстві формуються фрагментарні й несистематичні знання про світ професій. Водночас вибори й переваги щодо професій ситуативні та випадкові);

– *передпрофесійний* (у підлітковому періоді людина доволі непогано розбирається в зовнішніх професійних ознаках та здатна їх диференціювати. Починається професійне самовизначення, що полягає в ідентифікації з певним комплексом або однією професією й відокремленні її від інших видів професійної діяльності);

– *обізнаний* (це вже етап професійного навчання, у якому юнаки достатньо докладно диференціюють професійні групи й можуть ідентифікуватися з якоюсь з них. Цей період характеризується тим, що відбувається професійна персоналізація, яка полягає в ідентифікації зі своїм співтовариством і відокремленні від інших. Професійне самовизначення може бути завершено в загальному вигляді. Далі починається

професійна самоорганізація. Професійна ідентичність може сформуватися в повному обсязі);

– *професійний* (період, коли людина долучається до самостійної професійної діяльності. Характерним є глибоке засвоєння професійних нормативів і стереотипів, здатність диференціювати, впорядковувати образ «ідеального професіонала», який доповнюється образом «себе як професіонала». Відбувається перехід від стереотипної поведінки в типових обставинах до моделей продукування творчих рішень у непередбачуваних ситуаціях, самореалізації й розвитку особистості в праці) [9].

О. Смельянова головну ціль досягнення професійної ідентичності вбачає у переході від зовнішніх джерел підкріплення до зворотного зв'язку у професійній діяльності та переорієнтації або підключення внутрішніх джерел (самопідкріплення). Вона стверджує, що на формування професійної ідентичності впливають такі чинники, як зростання мотивації до самопізнання; усвідомлення власних потреб, можливостей, професійних інтересів і цінностей; створення позитивних образів і перспектив професійного і особистісного майбутнього; постановка цілей для підтримки і розвитку образу Я; надання індивіду максимального зворотного зв'язку в його особистісних проявах, професійній поведінці. Відповідно до цих чинників виокремлено чотири рівні розвитку професійної ідентичності особистості:

1. Усвідомлення професійних цілей (як відтермінованої, перспективної, так і найближчої).

2. Засвоєння основних знань, вимог професії до людини, усвідомлення своїх можливостей, уявлення про виконання певної діяльності (за зразком).

3. Практична реалізація професійних цілей, самостійне та усвідомлене виконання діяльності, формування індивідуального стилю діяльності.

4. Вільне виконання професійної діяльності, прагнення до вирішення складних професійних задач [5; 6].

Висновки. Професійна ідентичність – це психологічна категорія, яка призводить до усвідомлення своєї приналежності до певної професії й певного професійного співтовариства. Профідентичність детермінована професійним спілкуванням і професійним досвідом, репрезентується за допомогою мовних засобів через образ «Я». Професійна ідентифікація – це об'єктивна й суб'єктивна єдність із професійною групою, справою, що зумовлює спадкоємність професійних характеристик (норм, ролей і статусів) особистості. Крім того, професійна ідентичність – це прийняття ціннісних позицій, які допустимі

в тому чи іншому професійному просторі. Водночас становлення професійної ідентичності, професіоналізація свідомості опосередковані тривалим, поетапним розвитком професіонала як суб'єкта, особистості та індивідуальності. На цей процес впливає багато чинників, які умовно можна розділити на дві великі групи, взаємопов'язані (зв'язок виявляється в тому, що зовнішні чинники впливають на цілі й цінності особистості, у тому числі й професійні, а також з проблемами особистісного й професійного самовизначення, становлення, побудови життєвого й професійного шляху, вивчення уявлень про життєвий успіх): *внутрішні або особистісні* (система цінностей, норм і правил, яких дотримується особистість, її життєві цілі); *зовнішні або соціальні* (супільні стереотипи й установки, затребуваність фахівців певного профілю навчання на ринку праці, перспективність їх працевлаштування).

Професійна ідентичність також може виконувати такі функції: соціального статусу (професійна приналежність), структурування життєвого часу й простору, формування адекватної самоповаги, особистісної безпеки та впевненості, самовдосконалення, професійного та особистісного росту, екзистенційного особистісного сенсу [6; 2; 15; 8].

Чинниками та умовами повноцінної професійної ідентичності можна вважати соціально-психологічні (інтеріоризація професійної моралі та позитивна оцінка професійних відносин), суб'єктивні (мотивація, адекватні професійна самооцінка та бачення перспективи), індивідуально-типологічні (повноцінне усвідомлення професійно важливих та психічних якостей) та час (здатність розуміти його цінність та вміло використовувати).

Вказане засвідчує, що особистості необхідно ототожнювати (ідентифікувати) себе з обраною професією, оскільки це надасть людині змогу бути конкурентоспроможною на сучасному динамічному та складному ринку праці.

1. Павленко В. И. Представление о соотношении социальной и личностной идентичности в современной западной психологии / В. И. Павленко // Вопросы психологии. – 2000. – № 1. – С. 135–142.

2. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89–101.

3. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности / Н. В. Самоукина. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 224 с.

4. Смирнов С. А. Психология идентичности: психопрактики после постмодерна / С. А. Смирнов // Модернизм в психологии: сборник материалов Всероссийской конференции (14–15 мая 2004 г.). – 2005. – С. 99–113.

5. Андрушко Я. С. Професійна ідентичність особистості як психологічний феномен / Я. С. Андрушко // Психологічні науки. Збірник наукових праць. – К., 2003. – № 2. – С. 27–35.

6. Жизненный путь и профессиональная карьера специалиста / под ред. В. Ю. Иконникова, В. И. Подшивалкиной. – Кишинев: «ИПП «Центральная типография», 1997. – 192 с.

7. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.

8. Поваренков Ю. П. Психология становления профессионала: учеб. пособие / Ю. П. Поваренков. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2000. – 214 с.

9. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг / Л. Б. Шнейдер. – М.: Изд-во Моск. псих.-соц. ин-та, 2004. – 600 с.

10. Гарбузова Г. В. Социально-профессиональная идентичность будущих специалистов как предмет педагогического анализа / Г. В. Гарбузова // Актуальные проблемы педагогики и образования. – Брянск: Изд-во БГУ, 2005. – С. 106–108.

11. Зеер Э. Ф. Психологические факторы профессиональной деформации / Э. Ф. Зеер // Весник Российского государственного профессионально-педагогического университета. – Екатеринбург, 2003. – С. 28–37.

12. Куций О. А. Потенціал психології кар'єри та перспективи його застосування щодо персоналу, який діє в особливих умовах / О. А. Куций // Проблеми екстремальної та кризової психології: зб. наук. пр. – 2015. – Вип. 18. – 318 с.

13. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: монографія / В. І. Осьодло. – К.: ПП «Золоті Ворота», 2012. – 346 с.

14. Вірна Ж. П. Основи професійної орієнтації: навч. посібник / Ж. П. Вірна. – Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2003. – 156 с.

15. Ложкін Г. В. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен / Г. В. Ложкін, В. Л. Комаровська // Практична психологія і соціальна робота. – 2007. – № 9 (102). – С. 6–12.

Колосович А. С. Психологические особенности формирования профессиональной идентичности личности

Анализируются теоретические аспекты понимания профессиональной идентичности личности как психологической категории. Выделены две группы причин, которые формируют профессиональную идентичность личности, а именно: внутренние (личностные) и внешние (социальные). Определены функции профессиональной идентичности: социального статуса (профессиональная принадлежность), структурирования жизненного времени и пространства, формирования адекватного самоуважения, личной безопасности и уверенности, самосовершенствования, профессионального и личностного роста, экзистенциального личностного смысла.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, психология личности профессионала, факторы и условия формирования.

Kolosovich O. S. Psychological features of personal professional identity formation

In the article the theoretical principles of personal professional identity as a psychological category are analyzed. It was established that the scientific psychological literature contains synonyms to the professional identity such as professional self-awareness, professionalization, professional self-development, professional status and role, which are currently simultaneously used and are not clearly differentiated. The author forms the generalized definition of personal professional identity as a psychological category, namely: objective and subjective unity of personal awareness of his membership in a particular profession and specific professional community, which leads to their integration into the structure of value positions of «I-concept». This is the professionalization of consciousness through a long, gradual development of a professional as a subject, personality and individuality, which is determined by professional experience and is represented by means of communicative symbols on the image of his own «I». As a result of generalization of psychological theory and synthesis of key ideas, two groups of factors that shape personal professional identity, namely internal (personal) and external (social) were pointed out. It was established that professional identity provides the fulfillment of functions of social status (professional affiliation), structuring the life time and space, the formation of an adequate self-esteem, personal security and confidence, self-improvement, professional and personal growth, personal existential meaning. Factors and conditions of complete professional identity include socio-psychological (exteriorization of professional ethics and positive assessment of professional relations), subjective (motivation, adequate professional self-esteem and perspective prospects), individually-typological (complete awareness of professionally important and mental qualities) and time (the ability to understand its value and skillfully use it).

Key words: professional identity, psychology of professional personality, factors and conditions of formation.

Стаття надійшла 22 грудня 2016 р.

УДК 159.99:316.42

А. В. Шиделко

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ
ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ**

Висвітлено теоретико-методичні засади провідних рівнів адаптації людини. Акцентовано на професійній адаптації особистості. З'ясовано, що біологічний рівень характерний пристосуванням людини до змін та умов середовища. Соціальної адаптації властива інтеграція особистості в соціальні відносини. Психологічними чинниками виступають індивідуальні властивості особистості. Констатовано, що фахова практика вимагає від особистості розвитку і вдосконалення цих знань, спеціальних умінь і навичок, які й дають можливість успішно психологічно адаптуватися до умов професійної діяльності.

Ключові слова: біологічна, соціальна, психологічна, професійна адаптація, особистість, соціальні відносини, фахові стосунки, взаємодія, рівень.

Постановка проблеми. Проблема адаптації людини у загальному її розумінні є предметом дослідження багатьох наук (біологія, соціологія, медицина, педагогіка, психологія тощо). Починаючи із загального вивчення медико-біологічного пристосування організму людини до умов зовнішнього середовища у період народження, завершуючи аналізом здатності відновлювати свої потенційні фізичні та моральні ресурси впродовж усієї життєдіяльності. Відтак життя людини можна розглядати як постійну адаптацію.

Стан дослідження. Професійна адаптація особистості з позиції теоретико-методологічних засад висвітлена у низці наукових праць таких вітчизняних і зарубіжних авторів: Г. Абрамової, А. Адлера, Е. Амариді, Б. Ананьєва, П. Анохіна, Г. Балла, Ф. Березіна, К. Бодрової, Г. Гартманні, М. Дмитрієва, М. Д'яченка, С. Максименка, П. Перепелиці, А. Петровського, В. Рибалки, Дж. Роттера, Б. Скіннера, Е. Фромма та ін. Психологічним засадам адаптації особистості присвячені наукові розвідки А. Асмолова, А. Бандури, Л. Буєвої, Л. Виговського, Л. Зданевич, А. Леонтєва, А. Маслова, Г. Олпорта, К. Роджерса, С. Рубінштейна, З. Фрейда, К. Хорні, Т. Яценко та ін.

Мета статті – розглянути загальні аспекти адаптації, висвітлити професійну адаптацію з позиції психологічної науки.

Виклад основних положень. Адаптація (у перекладі з латинської – пристосування) – одне з провідних наукових понять. Це пов'язано з потоком постійних акомодаций до нових умов життєдіяльності у соціумі, а також до психологічних змін внутрішнього стану у процесі розвитку та формування особистості.

Існує триада процесів адаптації людини – це біологічний, соціальний і психологічний рівні. Біологічний рівень характерний пристосуванням людини до змін та умов середовища (природних, кліматичних, екологічних, технологічних, стихійних, соціальних тощо). Означені зміни диктують людині певну поведінку, спрямовану на підтримання та виживання організму за умов, які вимагає природно-техногенна ситуація. Відтак біологічній структурі особистості у процесі її пристосування притаманна і соціальна адаптація.

Відповідно, соціальній адаптації властива інтеграція особистості в соціальні відносини, у процесі яких формуються поведінкові, комунікативні, міжособистісні взаємини. Макро-, мезо- і мікросередовище вимагають від особистості пристосування до змін, які у них відбуваються. Конкретні зміни потребують диференційованої адаптації. Така адаптація ґрунтується на індивідуальних особливостях особистості (цінності, культурні норми, соціальний, освітній рівень, аспект виховання та ін.).

Важливим аспектом соціальної адаптації є прийняття індивідом соціальної ролі. Цим зумовлене віднесення поняття означеної адаптації до основних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості. Ефективність адаптації залежить від того, наскільки адекватно індивід сприймає себе та свої зв'язки в соціумі. Перекручене або недостатньо розвинуте уявлення про себе (підвищена чи занижена самооцінка) призводить до порушень адаптації, крайнім вираженням яких є аутизм. Тому соціальна адаптація трактується як вид взаємодії особистості (чи соціальної групи) із середовищем, у процесі якої узгоджуються вимоги й очікування її учасників. Важливим компонентом адаптації є узгодження прагнень суб'єкта з його можливостями та реальністю оточення. Отже, соціальна адаптація розглядається у двох поняттях:

- постійний процес активного пристосування індивіда до умов середовища;
- результат цього процесу [1, с. 7]. Відтак, вимоги соціуму є чинником активного пристосування людини, ґрунтуючись на соціально-психологічних механізмах індивідуального сприйняття нею усіх життєвих процесів.

З позиції системного підходу це явище можна розглядати як безперервний процес взаємозумовлювального впливу людини та її соціального оточення, успішність і адекватність якого залежить і від індивідуально-психологічних особливостей, і від чинників середовища. Адаптація відбувається шляхом поєднання неусвідомлюваного та свідомого моделювання власної поведінки як індивідуальної стратегії та ситуативної тактики з метою досягнення бажаного результату.

На формулювання бажаної мети та способів її досягнення впливають зовнішні та внутрішні соціальні регулятори. Зовнішніми соціальними регуляторами є норми поведінки, правила, вимоги та побажання й очікування щодо поведінки. Внутрішніми соціальними регуляторами є інтереси, потреби, ціннісні та життєві орієнтації, які разом визначають життєві цілі, критерії оптимуму соціальної адаптації та індивідуально прийнятні способи й форми соціальної адаптації. Психологічними чинниками, які визначають особливості соціальної адаптації, є психологічні властивості особистості, індивідуальні когнітивні стилі опрацювання інформації, копінг-стратегії та способи й тенденції емоційно-поведінкового реагування залежно від ступеня соціальної адаптації [2].

Отже, із викладеного підсумуємо, що конструктивний аналіз соціальної адаптації спрямований на виокремлення і пояснення поведінки людини у різноманітних ситуаціях і стратегій покращення

індивідуальних перспектив успішної акомодатії. Визначимо, що провідну роль у системі «особистість-соціум» виконує психологічна адаптація.

Психологічна адаптація – це сукупні властивості індивіда, що характеризують його стійкість до умов середовища та рівень пристосування до них; результат такого пристосування. Психологічна адаптація – явище двостороннє, водночас об'єктом дослідження є не індивід чи середовище, а їхня взаємодія. Психологічна адаптація відбувається постійно, хоча здебільшого її пов'язують із кардинальними змінами в житті індивіда та його соціальним оточенням. Психологічна адаптація – інтегральний показник стану людини, її здатності виконувати певні біосоціальні функції: адекватно сприймати оточення, спілкуватися з іншими людьми, здійснювати само- і взаємообслуговування в сім'ї та колективі, адаптивно змінювати поведінку відповідно до ролевих очікувань. Психологічна адаптація є необхідним моментом і умовою процесу перетворення індивіда на повноправного активного члена певного соціуму, формування свого статусу. Водночас відбувається пристосування колективу до потреб, інтересів, характеру індивіда. Особа і група одночасно виступають у ролі суб'єкта й об'єкта адаптації. Психологічна адаптація індивіда забезпечується певною системою відповідних механізмів (рефлексія, емпатія, соціальний зворотний зв'язок тощо) [3, с. 180].

Психічну адаптацію також розглядають як результат діяльності цілісної самокерованої системи (на рівні «оперативного спокою»), наголошуючи водночас на її системній організації. Проте за такого підходу картина залишається неповною. Необхідно включати у формування поняття «потреби». Максимально можливе задоволення інтелектуальних потреб є відтак важливим чинником ефективності адаптаційного процесу. Отже, психічну адаптацію можна визначити як процес встановлення оптимальної відповідності особи і навколишнього середовища під час здійснення властивої людині діяльності, який (процес) дає змогу особистості задовольняти актуальні процеси й реалізувати пов'язані з ним значущі цілі, забезпечуючи одночасно відповідність максимальної діяльності людини, її поведінки, вимогам середовища. Психічна адаптація охоплює ще й аспекти оптимізації постійної взаємодії особистості із навколишнім середовищем, а також процеси встановлення адекватної відповідності між психічними та фізіологічними характеристиками [4, с. 11].

Сутність психічної адаптації відображена в дослідженнях Ф. Березіна. На наш погляд, дослідник найбільш ґрунтовно формулює зміст психічної адаптації: «Психічну адаптацію можна визначити як

процес установлення оптимальної відповідності особистості навколишньому середовищу в ході здійснення діяльності, властивої людині, яка дозволяє індивідууму задовольняти актуальні потреби та реалізувати пов'язані з ними значущі цілі (при збереженні психічного та фізичного здоров'я), забезпечуючи водночас відповідність психічної діяльності людини, її поведінки вимогам середовища». Вчений зазначає, що психічна адаптація людини є найбільш довершеним і складним пристосувальним процесом, який залежить від психічного розвитку. За несприятливих умов цей вид адаптації може порушуватися, найперше призводячи до порушення інших адаптаційних рівнів [5, с. 5].

Аналізуючи рівень психологічної адаптації, С. Максименко зазначає, що психічна адаптація – це процес взаємодії особистості з середовищем, за якого вона повинна враховувати особливості середовища й активно впливати на нього, щоб забезпечити задоволення своїх основних потреб і реалізацію значущих спрямувань [6, с. 3].

Певною мірою задоволення своїх вагомих потреб і реалізація значущих відбувається у професійній діяльності. Професійна діяльність, не залежно від спрямування (інтелектуальна праця чи фізична), потребує фахових знань, а це, своєю чергою, психологічні процеси, котрі вимагають від особистості розвитку та вдосконалення цих знань, спеціальних умінь і навичок, які і дають можливість успішно адаптуватися до умов на виробництві.

Професійна адаптація – це адаптація людей різних поколінь до самостійної продуктивної трудової діяльності; процес або результат процесу пристосування працівника у початковий період його роботи на конкретному підприємстві до особливостей робочого місця й організації праці на виробництві. Професійній адаптації сприяє належна професійна підготовка людини до виконання певної діяльності, професійна придатність до неї, а також відповідальність, кмітливість, самостійність, допомога з боку старших і колег. Професійна адаптація у багатьох випадках є адаптацією до самостійної трудової діяльності. Це тривалий процес, що набуває нових ознак залежно від зміни соціально-економічних умов, ускладнення технологічних процесів, вікових, психологічних, фізіологічних особливостей робітника, його попереднього соціального і трудового досвіду, рівня професійної майстерності [7, с. 179].

Професійна адаптація, безумовно, потребує відповідної фахової підготовки фахівця до виконання конкретної трудової діяльності, спеціальної придатності до неї, а також виробленості таких якостей, як відповідальність, кмітливість, самостійність. Водночас ефективній адаптації до нових соціально-економічних і соціокультурних умов

сприяють такі індивідуальні особистісні та професійні якості, як творча ініціатива, професійна мобільність, висока особиста відповідальність; конкурентоспроможність, психологічна готовність до ділового суперництва; прагнення до самовдосконалення, самоосвіти, оволодіння новими технологіями, вдосконалення професійної майстерності, навчання упродовж усієї трудової діяльності; комунікативність, толерантність; повага до інтересів і доробку інших людей, готовність до компромісу, добиватися консенсусу під час колективної виробничої взаємодії тощо [7, с. 179–180]. Формування й удосконалення означених якостей особистістю сприятиме позитивній результативності фахової діяльності, стабільній психологічній рівновазі й успішній професійній адаптації.

На ефективність професійної адаптації, її тривалість на кожному етапі життєдіяльності людини впливають соціально-економічні та соціокультурні чинники, зокрема культурні цінності, нормативно-правова база, науково-методичне забезпечення, кон'юнктура ринку праці, кадрова політика підприємств і закладів. Усі компоненти цієї системи впливають на особу адаптанта, від активності й рівня підготовленості якого до фахової діяльності, від його психологічної готовності до праці в нових умовах залежить успішність професійної адаптації [4, с. 196–197].

Професійну діяльність, адаптацію та підготовку розглядаємо як взаємопов'язані компоненти цілісного процесу професіогенезу особистості. Професійна адаптація є пролонгованим процесом, який опосередковує дії професійної підготовки, діяльності та дає змогу суб'єкту переходити від знань до вмінь діяти відповідно до ситуації та через них до виконання конкретних спеціальних функцій [8, с. 15]. Психологами описані дві моделі кар'єрної поведінки особистості – адаптація та розвиток. Модель розвитку характеризується трансформацією власної професійної підготовки у предмет практичного перетворення з боку особистості, ця модель позитивно впливає і на неї, і на фахову практику [1, с. 13].

На теоретичному рівні можна виокремити три структурно-функціональні складові (форми) процесу адаптації: професійно-змістова адаптація – формує вміння ставити та вирішувати завдання; організаційна адаптація – розвиває здатність діяти відповідно до організаційно-управлінських вимог конкретного місця роботи; особистісна (особистісно-комунікативна) адаптація – формує особисту гнучкість і толерантність як здатність до спілкування з новими людьми. Процес адаптації розпочинається в період спеціальної підготовки та завершується на етапі фахової діяльності, де трансформується у професійне

самовизначення та зростання. Сучасна професійна система підготовки не забезпечує необхідного сьогодні рівня адаптації майбутніх працівників до професійної діяльності, що спричиняє низку значних проблем у працівників-початківців.

Відтак професійна адаптація, як і етапи професійної орієнтації, які їй передують, визначаються не як соціальний процес оволодіння індивідом професійно-трудовою діяльністю, а як психолого-педагогічний процес, спрямований на підвищення ефективності підготовки до фахової діяльності. І якщо професійна інформація, консультація дійсно є зазвичай психолого-педагогічними процесами, то розподіл трудового потенціалу (профпідбір і профвідбір у широкому значенні) та безпосереднє оволодіння соціально-професійними ролями на виробництві – це складний і суперечливий соціальний процес, на який, крім психолого-педагогічних, впливає й багато інших чинників (соціально-економічні, техніко-технологічні, соціокультурні тощо) [1, с. 13].

Висновки. Професійна адаптація особистості ґрунтується на психологічних чинниках, котрі виявляються у відчутті психоемоційного комфорту, стану задоволеності від позитивних взаємин у трудовому колективі, душевної рівноваги, відсутності відчуття загрози та тривоги. Розпочинається професійна адаптація у навчально-вихованому процесі (школа, професійно-технічні навчальні заклади, ВНЗ та ін.), відповідно її психологічне навантаження неможливе без аналізу тих умов, у яких формувалася особистість і набувала досвіду адаптації щодо загальнокультурних цінностей і норм професійної діяльності, оволодіння соціальними навичками, умінням пристосовуватися у психологічному плані до умов праці в колективі та специфічних взаємин у соціальній групі. Відтак констатуємо, що психологічні чинники виконують важливу роль у адаптаційному професійному процесі.

Подальшого конструктивного дослідження потребують, на нашу думку, проблеми профорієнтації та вибору фахового спрямування підлітків, ґрунтуючись на аксіологічних компонентах.

1. Шиделко А. В. Професійна адаптація особистості в процесі вивчення предмета «Культурологія» у ВПУ: навчально-методичний посібник / О. О. Музальов, А. В. Шиделко. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 102 с.

2. Галецька І. Психологічні чинники соціальної адаптації / І. Галецька [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://znc.com.ua/ukr/publ/periodic/shpp/2005/1/p091.php>.

3. Лавренко О. В. Психологічна адаптація / О. В. Лавренко // Енциклопедія Сучасної України; Координаційне бюро ЕСУНАНУ: керівник наук.-

ред. підготовки ЕСУ М. І. Железняк. – К.: Поліграфкнига, 2001. – Т. 1. – С. 180–181.

4. Психолого-педагогічні основи професійної адаптації майбутніх фахівців: монографія / за ред. Г. П. Васяновича. – Львів: Вид-во «СПОЛОМ», 2008. – 464 с.

5. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека / Ф. Б. Березин. – Л.: Наука, 1988. – 270 с.

6. Максименко С. Адаптація дитини до школи / С. Максименко, К. Максименко, О. Главник. – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 111 с.

7. Ничкало Н. Г. Професійна адаптація / Н. Г. Ничкало // Енциклопедія Сучасної України; Координаційне бюро ЕСУНАНУ: кер. наук.-ред. підготовки ЕСУ М. І. Железняк. – К.: Поліграфкнига, 2001. – Т. 1. – С. 179–180.

8. Бондаренко І. І. Психологічні умови ефективної професійної адаптації психологів-початківців: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук / І. І. Бондаренко. – К., 2004. – 19 с.

Шиделко А. В. Психологические факторы профессиональной адаптации личности

Освещаются теоретико-методические основы ведущих уровней адаптации человека. Акцентируется на профессиональной адаптации личности. Уяснено, что биологический уровень отличается приспособлением человека к изменениям и условиям среды. Социальной адаптации свойственна интеграция личности в социальные отношения. Психологическими факторами являются индивидуальные свойства личности. Констатируется, что профессиональная деятельность требует от личности развития и совершенствования этих знаний, специальных умений и навыков, которые и дают возможность успешно адаптироваться к условиям труда.

Ключевые слова: биологическая, социальная, психологическая, профессиональная адаптация, личность, социальные отношения, профессиональные отношения, взаимодействие, уровень.

Shydelko A. V. Psychological factors of personality's professional adaptation

The author considers theoretical and methodological principles of main stages of a human being's adaptation and focuses on the professional one. It is found out that the biological stage is characterized by the human being's adaptation to changes and environment circumstances.

Social adaptation is characterized by the personality's integration into social relationship. Individual characteristics of a personality play the part of psychological factors.

Psychological adaptation is a dual phenomenon in which the object of researches is neither an individual nor the environment but the interaction of both. A personality and a group play the part of a subject and an object of their adaptation. Psychological adaptation is supported by a certain system of mechanisms (reflection, empathy, social feedback etc).

It is proved that personality's proper professional training and his/her readiness to fulfill certain professional activity, his/her responsibility, initiative, independence, and the assistance of more experienced colleagues influence the professional adaptation greatly.

It is underlined that such individual personal and professional features, as: creative initiative, professional mobility, high personal responsibility, competitiveness, psychological readiness to business competition, will to self improving, self education, new technologies usage, professional growth, self education, education through all the professional life, communicative skills, tolerance, respect to other people's interests and achievements, openness to compromises, finding consensus during collective productive interactions promote the effective adaptation to new socio-economical and socio-cultural conditions.

The author states that professional practice demands to develop and improve the above mentioned qualities and special skills from a personality because they help to adapt successfully to conditions of personality's professional activity.

Key words: *biological, social, psychological, professional adaptation, personality, social relations, professional relations, interaction, stage.*

Стаття надійшла 27 грудня 2016 р.

Розділ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДХИЛЕНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ПЛОЩИНІ

УДК 159.99

Я. С. Андрушко,
В. Р. Коник

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕСТРУКТИВНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ ІНДИВІДА ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТІСНОГО ВИБОРУ

Розглянуто деструктивність як потужний феномен впливу на поведінку людини і її особистісний вибір. Зокрема зроблено теоретичний аналіз деструктивних форм поведінки людини, а саме: агресії, внутрішньоособистісного і міжособистісного конфлікту, самотності і девіантної поведінки. Деструктивну поведінку розглянуто як потужний механізм, який відхиляється від найважливіших соціальних норм, заподіює шкоду в соціумі та призводить до соціально-психологічної дезадаптації.

Ключові слова: деструктивні форми поведінки, особистісний вибір, агресія, конфлікт, девіантна поведінка, соціально-психологічні механізми деструктивності.

Постановка проблеми. Особистісний вибір людина робить чи не кожного дня. Він може бути різноманітним – від побутового, до більш складного, у якому людина повинна докласти багато своїх зусиль. Зазвичай зробити вибір на користь чогось одного і відмовитись від інших альтернатив людині дуже важко і вона робить свій вибір не правильним, а деструктивним. Такий вибір завдаватиме шкоди соціуму і особистості, яка зробила цей вибір.

Деструктивні форми поведінки, які особистість застосовує у разі неправильного вибору, можуть бути різноманітними – від конфліктних взаємодій, до вияву агресії, самотності, девіантної поведінки. Кожну дію, яку здійснює людина, чи це конструктивна чи деструктивна,

вважається її особистісним вибором. Власна життєва дорога людини має мати сенс життя, і щоб його знайти, людині потрібно ухвалювати вагомі рішення і робити вибір, докладаючи водночас великих зусиль.

Стан дослідження. Деструктивна поведінка досліджувалась зарубіжними і вітчизняними науковцями. Серед зарубіжних цим питанням займалися: Дж. Келлі, Ж. Сартр, К. Роджерс, Е. Фромм, В. Асінгер, К. Лоренц, Л. Берковітц, К. Ізард, які стверджували, що деструктивність, створена людиною, це вияв її екзистенціальності та соціальності. Сам термін «деструктивність» вони трактували як руйнування і абсолютне панування над іншою живою істотою.

Вітчизняні науковці (Л. Кравченко, Б. Ананьєв, Н. Пр'яжніков, І. Бойко, Г. Ложкін, Н. Пов'якель, В. Зазикін) тлумачили деструктивні форми по-різному, але більшість з них погоджувались, що це потужний механізм, який призводить до неминучих негативних чинників і завдає шкоди соціуму.

Варто зазначити, що дотепер деструктивні форми поведінки людини у процесі здійснення нею особистісного вибору є не повністю вивченими. У теоретичному і практичному аспекті вкрай необхідно поглиблювати знання з природи, виявів, причин, наслідків, профілактики деструктивних форм поведінки окремих громадян і соціальних груп.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі деструктивних форм особистісного вибору особистості.

Виклад основних положень. Деструктивна поведінка характеризується значущими відхиленнями від норм психологічних і медичних показників. Особистість, яка виявляє деструктивну поведінку, не мислить критично, у неї відбувається спотворення реальної картини світу. Внаслідок цього у неї знижується власна самооцінка, виникають різноманітні емоційні порушення.

Деструктивність є у кожної людини, але виявляється вона не у всіх людей, зазвичай люди із втратою сенсу життя, заниженою самооцінкою можуть демонструвати таку поведінку.

До деструктивних форм поведінки людини можемо віднести: агресивність, різновиди конфліктів (внутрішньоособистісний, міжособистісний тощо), самотність, девіантну поведінку. Проаналізуємо кожен вияв деструкції особистості.

У сучасних українських розвідках термін «агресія» розглядається по-різному і здебільшого тлумачиться у контексті досліджень А. Асінгера, К. Лоренца, Л. Берковітца, І. Бойка, А. Бандура, Л. Бурлачука.

Водночас у дослідженні Я. Андрушко агресія розглядається як цілеспрямована деструктивна поведінка людини, яка суперечить

суспільно встановленим нормам і завдає іншим фізичної шкоди чи спричиняє психологічний дискомфорт (напруженість, пригніченість, страх тощо). У більшості випадків виникає як реакція суб'єкта на фрустрацію і супроводжується емоційними станами гніву, ненависті, ворожнечі, криками, грюканням кулаками по столі тощо. Агресію поділяють на фізичну (застосування фізичної сили), вербальну (крик, погрози, прокляття), пряму (безпосередньо спрямовану на об'єкт), опосередковану (поширення наклепу, чуток) та ін. У масових соціальних явищах агресія виявляється у формі терору, геноциду, етнічних чи релігійних зіткнень. Варто зазначити, що агресивні дії суб'єкта можуть бути спрямовані на себе самого, набуваючи форму аутоагресії (наприклад, суїцидальна поведінка) [1, с. 2–5].

Психологічна наука виокремлює три основні підходи до розуміння природи агресивності.

Перший підхід – глибинно-психологічний – пов'язаний із психоаналізом та гормічною психологією. Основою цього підходу є тлумачення агресивності як риси, закладеної в людину на рівні інстинкту, природної потреби.

Другий підхід – фрустраційно-катарсичний – пояснює агресивність як типовий, характерний для особистості спосіб розрядки психічного стану напруження.

Третій підхід до пояснення агресивності спирається на ідею відчуження. Психологічне, а надалі фактичне відторгнення особистості референтними для неї особами і групами може призвести до формування самотності, замкненості, а також конфліктності й ворожнечі як переважного типу ставлення до оточення [2, с. 74–75].

Варто зазначити, що агресивність як особистісна якість, що виражає конкретні мотиви поведінки, не є обов'язковою ознакою психопатії. Вирішальне значення тут мають соціальні чинники, діяльність людини, особистісні регулятори поведінки, крім того, формується вона зазвичай у дитячому і юнацькому віці [3, с. 129]. Отже, залежить вона від виховання дитини.

3. Фройд для пояснення агресії людини користується поняттям сублимації, яка ґрунтується на принципі витіснення інстинктивних потягів за неможливості їх задоволення у певних соціокультурних умовах. Агресія в цьому разі виконує функцію енергетичної розрядки незадоволеного інстинктивного бажання. Якщо ж незадоволені потяги не сублимуються ні в якому виді діяльності, включаючи агресію, то виникає хворобливий стан неврозу.

Одним із варіантів вирішення дилеми «агресія» або «хвороба» 3. Фройд вважає перетворення руйнівного інстинкту на совість,

внаслідок чого агресія інтеріоризується і спрямовується проти власного «я», перетворюючись так на аутоагресію. Головне в людській культурі – це духовний стан, який він розуміє як примушування людини приборкати свої інстинктивні пориви за допомогою різних соціальних інститутів, які становлять культуру цього суспільства. Водночас самі соціокультурні інститути дотримуються певної міри насилля.

Другий варіант вирішення проблеми агресії, запропонований З. Фрейдом, полягає в переорієнтуванні агресивного інстинкту на перетворення навколишньої природи з метою панування над нею. Агресивна поведінка людини зумовлена, з одного боку, персональним станом людини, а з іншого, стимулами навколишнього середовища, яке розглядається людиною як агресивне, водночас сила агресії, яка виявляється, залежить від значущості цих стимулів для людини і її внутрішньої готовності виявляти агресію, тобто рівня персональної агресивності та досвіду деструктивної поведінки [4].

Емоційна сфера є важливим компонентом при агресії, але не завжди агресію можемо відносити тільки до емоційної складової. Наші агресивні вияви пов'язані з такими переживаннями, як ворожість і гнів. К. Ізард зазначає, що ворожість це складний механізм, який складається з різноманітних емоцій, потягів, когнітивних структур. Головні емоції ворожості є гнів, презирство, огида. Агресія підтримується емоціями, які входять до ворожості. Доведено, що людина часто на всіх своїх етапах життя переживає потужну емоцію гніву, яка згодом може перейти в лють або ж афект [5].

Водночас Л. Берковіц стверджує, що гнів спонукає до агресії. Він зазначає, що фрустрація викликає низку негативних емоцій, а також інші психологічні процеси, тобто різні роздуми з пережитого раніше досвіду. Ці когніції, роздуми впливають на звичну поведінку людини [6].

Ми вважаємо, що гнів не є одним із компонентів, який самостійно впливає на агресивність людини, на неї також впливає дратівливість, емоційна чутливість і емоційна нестійкість.

Нам варто розуміти, що емоційна нестійкість призводить до порушення емоційної рівноваги, яка може викликати у людини депресію, відчуття самотності, апатію, фрустрованість, підвищену тривожність і вияв різних страхів.

Когнітивна сфера є не менш важливою, ніж емоційна сфера агресії. Наша когнітивна сфера відповідає за наші дії, які ми робимо, коли ми є агресивними. Вони виявляються у вигляді маніпуляцій, навіювання, а також у вигляді механізмів психологічного захисту. Нашу агресію ми виявляємо у розмові із близькими, друзями, чи у діловому

спілкуванні. Розмова зазвичай є грубою, підвищується тон голосу, людина є неспокійною у своїй жестикуляції.

Вислови маніпулятора є універсальними, тобто такими, які не підлягають обговоренню і їх неможливо перевірити. Використовуються двозначні вислови, у яких наголошується, що ваші зусилля не були достатніми і тому вам потрібно краще старатись, щоб отримати те, чого ви прагнете.

Ситуація внутрішньоособистісного напруження і суперечливості, хоча є суб'єктивно неприємною, тривожною, однак в певних межах і ступені не тільки природна, але й необхідна, оскільки є стимулом для активізації рефлексивних процесів особистості, активатором саморозвитку і самовдосконалення. Без внутрішніх суперечностей не може бути здійснений ніякий розвиток, оскільки він забезпечується зіткненням суперечностей, а ті, своєю чергою, спричинюють конфлікт. І якщо внутрішньоособистісний конфлікт має конструктивний характер, він справді є необхідним, тому що незадоволення собою, критичне ставлення до власного «Я» як потужний двигун примушує особистість самовдосконаливатись і самоактуалізовуватись, наповнюючи особливим сенсом життя. Підтвердити позитивне значення конструктивного внутрішньоособистісного конфлікту можна словами В. Франкла: «Я вважаю небезпечною помилкою припущення, що в першу чергу людині потрібна рівновага, чи, як це називається в біології, «гомеостаз». Насправді людині потрібний не стан рівноваги, а скоріше боротьба за якусь гідну мету» [7, с. 121].

Внутрішні конфлікти, які вирішені конструктивно, позитивно впливають на особистість, забезпечують її подальший ріст, допомагають повірити у себе і в людей. Деструктивно вирішені конфлікти передбачають протилежне. Їх негативний вплив полягає в «зламі» особистості, почутті своєї нікчемності, свого безсилля що-небудь зробити. Деструктивні конфлікти можуть призвести до психічних захворювань, які, своєю чергою, є ґрунтом для інших соматичних хвороб.

Якщо розглядати негативні наслідки переживання особою деструктивного внутрішньоособистісного конфлікту, то можна визначити таке:

– послаблюється, знецінюється й нівелюється зацікавленість недоступною метою, мотивація досягнення пригнічується. Так, проблеми у навчанні хронічного характеру викликають тотальне збайдужіння людини до перебування в університеті;

– на початкових етапах фахового навчання внутрішньоособистісний конфлікт аморфного чи невдалого професійного самовизначення може суттєво ускладнити адаптацію до навчання у освітніх закладах;

– у процесі навчання в університеті внутрішній конфлікт може заважати повноцінному професійному становленню студента;

– невирішена внутрішня суперечність молоді особи може пригнічувати інтелект, афективну сферу, креативність, знижувати самооцінку та формувати негативну життєву установку [8, с. 4].

Негативні емоційні переживання, що супроводжують деструктивний внутрішньоособистісний конфлікт молоді, а саме хронічна тривожність, емоційний дискомфорт, знецінення себе та світу, можуть викликати адиктивну поведінку. За словами Г. Ложкіна і Н. Пов'якель, прагнучи уникнути проблем реальності штучним шляхом, людина намагається змінити власний психічний стан для набуття ілюзії безпеки, знаходження рівноваги. Однак людина створює нову проблему, стаючи безпорадною перед власною пристрастю [9, с. 139].

Крайнім ступенем деструктивного виходу з внутрішньоособистісного конфлікту вважається суїцидальна поведінка. Суттєвими детермінантами суїцидних інтенцій чи дій слугують конфлікти, пов'язані з кризами діяльності, стосунків, стану фізичного здоров'я чи матеріально-побутовими труднощами. Однак важливу роль виконує і внутрішньоособистісна спричиненість феномену суїциду – риси характеру людини, її емоційний стан, ціннісні орієнтації тощо [10, с. 389].

Роль механізмів психологічних захистів в ослабленні внутрішньоособистісних конфліктів та усунення їх у реальності оцінюється дослідниками неоднозначно. В науковому дослідженні Н. Герасімової здійснено аналіз проблеми тлумачення ролі психологічного захисту у переживанні особистістю внутрішнього конфлікту [11].

Рольові конфлікти притамані всім індивідам, не дивлячись на те, яку вони виконують роль у суспільстві. Коли ми говоримо про соціальні ролі, маємо на увазі ті проблеми, які виникають у сфері міжособистісних стосунків, комунікативності, але зазвичай ці проблеми пов'язані якимись особистими чинниками. Різноманітні суперечності у особистісних ролях – це зазвичай особистісні проблеми різноманітного ступеня складності. Суперечності, які виникають, здебільшого супроводжують зміни життєвих ролей у процесі розвитку і спостерігаються у життєвих кризах.

Найпоширенішими із всіх конфліктів є міжособистісні. Практично кожен конфлікт, який починається, зводиться до міжособистісного, бо він охоплює усі сфери життя людини. Сам термін міжособистісний конфлікт – це зіткнення інтересів, поглядів, різні суперечності у відносинах двох або великої кількості людей, яких об'єднує спільна діяльність. Такий конфлікт припиняє діяльність між двома сторонами або робота триває, але вона є малоефективною.

Емоційна сфера конфлікту є надзвичайно потужною і виявляється у різних жестикуляціях, грубих і у підвищеному тоні. У конфлікті емоції людини настільки підсилені, що контролювати їх людина вже не може. В конфлікті у разі незадоволення наших потреб виявляється гнів, страх, роздратування, страждання пов'язане із негативним емоційним станом людини і тією інформацією, яка не приносить користь цій людині. Коли потреба не була задоволена і людину це дратує, у неї може виникнути фрустрація. Якщо людина часто переживатиме негативні емоційні стани, це може шкідливо вплинути на її здоров'я і призвести до різних соматичних захворювань. Постійні переживання негативних емоцій призводять до самотності, адже людина стає більш закритою і залишається зі своїми переживаннями і негативними емоціями на самоті, що згодом може спричинити апатію.

Когнітивна сфера у разі конфлікту відповідає за дії, які робить одна сторона іншій. Такими діями можуть бути швидка жестикуляція, яка супроводжується грубими образами в бік свого опонента. Кожен учасник конфлікту використовує різноманітні маніпуляції щоб досягти бажаного результату і задовольнити свої потреби. Зазвичай хід своїх дій маніпулятор, тобто учасник конфлікту, планує заздалегідь, він грамотно складає свої питання так, щоб інша сторона погодилась на них, але вигода із цього буде більша саме маніпулятору. Він ставить протилежну сторону конфлікту у таку ситуацію, в якій немає вибору і вона змушена погодитись на його умови. Також кожен учасник конфлікту застосовує свої механізми психологічного захисту, заради того, щоб відгородити себе від неочікуваних нападів і виявів агресії від іншої сторони.

Девіантну поведінку розглядали такі автори, як Н. Крейдун, Ю. Клейберг, В. Кудрявцев тощо. На основі їхніх трактувань девіантної поведінки ми спробували дати своє визначення. Девіантна поведінка – це поведінка, яка не відповідає загальноприйнятим нормам і еталонам у суспільстві.

До основних виявів девіантної поведінки відносимо: алкоголізм, наркоманію, суїцид, тютюнопаління. Особливість алкоголізму як девіантності в тому, що він спричиняє різні види правопорушень, а саме: самогубство, злочинність, адміністративні правопорушення, аморальність тощо. Зазвичай молоді люди вживають алкоголь, щоб показати, що вони належать до тієї ж соціальної групи, або хочуть показати свою силу волі [12].

Висновки. Вибір людини є надзвичайно складними психологічним феноменом. Особистість упродовж свого життя робить вибір у різних напрямках і сферах життя.

Можливість людини робити особистісні вибори зумовлює наявність у її психіці структури, на підґрунті якої цей вибір здійснюється. Така структура є інтенційністю, за допомогою якої особистість поступово усвідомлює набутий досвід і уявляє своє майбутнє.

Наш вибір залежить від багатьох чинників і одними з них є людські потреби і рівень домагань. Саме вони керують нашим вибором і ухваленим рішенням.

Натомість, деструктивність є у кожної людини, але виявляється вона не у всіх людей, зазвичай люди із втратою сенсу життя, заниженою самооцінкою можуть демонструвати таку поведінку. Така поведінка стає перешкодою для правильного вибору.

Перспектива подальших наукових досліджень пов'язана із з'ясуванням ефективних шляхів корекції деструктивної поведінки за допомогою психологічних методів.

1. Андрушко Я. Емпіричне дослідження психологічних особливостей агресивності студентської молоді / Я. Андрушко // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2011. – № 6. – С. 153–162.

2. Медведєв В. С. Кримінальна психологія: підручник / В. С. Медведєв. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.

3. Антонян Ю. М. Кримінальная патопсихология / Ю. М. Антонян, В. В. Гульдан. – М.: Наука, 1991. – 248 с.

4. Bushmann V. J., Anderson C. A. Violent Video Games and Hostile Expectations: A Test of the General Aggression Model / V. J. Bushmann, C. A. Anderson // International Journal of MBA. – 2012. – № 1, Vol. 15. – P. 52–57.

5. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб.: Изд-во «Питер», 2000. – 464 с.

6. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 512 с.

7. Франкл В. Страдания от бессмысленности жизни / В. Франкл. – Новосибирск: Сиб. унив. изд-во, 2011. – 121 с.

8. Чала О. А. Внутрішньоособистісний конфлікт як чинник деструктивних форм поведінки юнаків / О. Чала // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія: зб. наук. пр.; Ін-тут психології імені Г. Костюка АПН України; за ред. С. Максименка. – К.: Главник, 2008. – Т. X. – Ч. 8. – С. 621–626.

9. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навч. посібник / Г. В. Ложкін, Н. І. Порякель. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 416 с.

10. Анцупов А. Я. Конфліктологія / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – СПб.: Питер, 2007. – 551 с.

11. Герасімова Н. Є. Внутрішньоособистісні конфлікти в процесі соціальної адаптації студентів до умов вищих навчальних закладів: афтореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. Є. Герасімова. – К., 2004. – 21 с.

12. Психологическая энциклопедия / под ред. Р. Корсини, А. Ауэрбаха. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 1096 с.

Андрушко Я. С., Коник В. Р. Теоретический анализ деструктивных форм поведения индивида во время осуществления личностного выбора

Анализируются деструктивные формы поведения человека и их влияние на личностный выбор индивида. Рассмотрены различные подходы к толкованию деструктивных форм поведения человека в социуме.

Раскрыто понимание деструктивности как феномена противоправного поведения, не соответствующего общепринятым нормам и стандартам в обществе.

Агрессия трактуется как целенаправленно осознанное поведение одного человека относительно другого или группы людей. Конфликт толкуется как внутреннее личностное противоречие, воспринимаемое и переживаемое человеком как значимая для него проблема, которая требует своего разрешения и активизирует внутреннюю работу сознания, направленную на ее анализ и преодоление.

Ключевые слова: деструктивные формы поведения, личностный выбор, агрессия, конфликт, девиантное поведение.

Andrushko Ya., Konyk V. Theoretical analysis of the destructive behavior of the individual in the exercise of personal choice

The author analyzes destructiveness as a powerful phenomenon of influence on human behavior and his/her personal choice. In particular, theoretical analysis of such destructive forms of human behavior as aggression, intrapersonal and interpersonal conflicts, loneliness and deviant behavior is carried out. Destructive behavior is considered as a powerful mechanism that deviates from the most important social norms, causes harm to society and leads to social and psychological maladjustment.

One of the forms of destructive behavior such as aggression is regarded by scientists as aimed conscious behavior of one person against another one or a group of people. In most cases aggression appears in response to frustration and is accompanied by emotional states of anger, hatred, and strife.

The first approach to understanding aggression is deep psychological that interprets aggressiveness as traits inherited by a person on the level of instinct, natural need. Another approach is frustration- cathartic that explains aggressiveness as a typical, characteristic for the individual way of discharging the mental state of tension. The third approach to explaining the aggressiveness is based on the idea of alienation.

The conflict is manifested as an intra-personal dispute that is perceived and experienced by a person as his/her significant problem that requires its solution and activates the inner work of consciousness, designed to analyze and overcome this problem. Every person is an independent generator of conflict that is a person

constantly creates and recreates internal conflicts, and stands as their carrier. Foreign scholars interpret deviant behavior as the one which does not meet the generally accepted norms and standards in society. The main manifestations of deviant behavior typically include: alcoholism, drug addiction, suicide, and smoking.

The article deals with the concepts and approaches to understanding the wrongful conduct, common features, characteristics, socio-psychological mechanisms of destructiveness.

Key words: *destructive forms of behavior, personal choice, aggression, conflict, deviant behavior, social and psychological mechanisms of destructiveness.*

Стаття надійшла 11 січня 2017 р.

УДК 159.98:338,24+159.98

**Л. Й. Гуменюк,
І. В. Синчук**

АГРЕСИВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В АСПЕКТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я

Розглянуто основні поняття та види агресивності, розкрито сутність і природу агресивної поведінки особистості. Наведено результати емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки військовослужбовців-учасників бойових дій в зоні антитерористичної операції, пов'язаних із політикою, особистим досвідом, вихованням, спортом та ЗМІ. Виявлено реакції агресії на зовнішній чинник у поведінці військовозобов'язаних і невійськовозобов'язаних.

Ключові слова: *інтегральна агресія, легітимізована агресія, конструктивна агресивність, деструктивна агресивність, дефіцитарна агресивність.*

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається збільшення кількості наукових досліджень, спрямованих на вивчення агресії та агресивної поведінки. Зростання відхилень у розвитку особистості серед українського населення, вияви агресії у поведінці молоді стали викликом для проведення низки психологічних досліджень.

Причина цього полягає, зокрема, у прагненні за допомогою кращого розуміння агресивних дій сприяти запобіганню та стримуванню явних актів насильства. Терористичні акти, нові форми злочинності (такі, як пограбування банків, викрадення літаків, захоплення заручників, шантаж), вплив сцен насильства, одержуваних населенням від засобів масової інформації, викликають щораз більшу стурбованість міжнародної громадськості.

Стан дослідження. Природа агресивної поведінки цікавила багатьох науковців. Окремими дослідниками агресія розуміється як «агресивний потяг» (З. Фройд, К. Лоренц, В. Макдауголл); наслідок фрустрації (Дж. Доллард, Н. Міллер); поведінка, що обумовлена особливостями емоційного сприйняття й когнітивної інтерпретації (А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Берон, Д. Шапіро). Зарубіжними дослідниками агресія розуміється як «агресивний потяг» (З. Фройд, К. Лоренц, В. Макдауголл); наслідок фрустрації (Дж. Доллард, Н. Міллер); поведінка, що обумовлена особливостями емоційного сприйняття й когнітивної інтерпретації (А. Бандура, Л. Берковіц, Р. Берон, Д. Шапіро). Поняття, що найчастіше ототожнюються з агресивною поведінкою, яка виявляється в різних формах, позначаються різними термінами: соціальне непристосування (Г. Андрєєва, С. Шебанова), антигромадська поведінка (М. Дубінін, І. Карпець, В. Кудрявцев), деструктивна поведінка (О. Бовть, С. Шебанова), девіантна поведінка (Ф. Патакі), патохарактерологічна поведінка (Б. Братусь, В. Мясіщев, В. Худік), психопатологічна поведінка (Ю. Антонян, С. Бородін, Б. Зейгарник). Усі ці поняття поєднує те, що предметом їх вивчення є поведінка, що характеризується заподіянням шкоди й супроводжується фізичними й душевними стражданнями навколишніх людей.

А. Бандура, розглядаючи агресивність, виявив, що діти здатні до її наслідування. Маленьким дітям був показаний фільм, де були вербальні агресивні дії, після яких вони почали їх використовувати. Також прикладом можуть бути батьки: дитина спостерігає за їхньою поведінкою, на основі чого починає поводитися агресивно [1].

К. Лоренц вважав, що агресивність є вродженою властивістю людини та інстинктом, подібним до інстинкту тварини. В людини агресивність переважає над інстинктом стримування, оскільки у неї погано розвинений механізм щодо заборони агресивних дій. Згідно з цією теорією людина може контролювати свою жорстокість, що сприяє утворенню позитивної та негативної агресії. Тому, щоб агресивні дії не виникали, людина використовує методи та дії, які не пов'язані з негативними діями та насильством [2].

С. Гроф зазначає, що агресивність виникає ще при народженні. Дитина в утробі матері долає перші перешкоди. Коли відбувається стискання родових шляхів, в дитини вже на цьому етапі буде розвиватися в подальшому «задушливий гнів». Коли дитина проходить декілька стадій під час народження, вона вже отримує стрес, відповідно з'являється страх, тривожність і все це сприяє накопиченню агресивних дій в майбутньому. Коли немовля народжується, пройшовши всі перепони, тоді з'являється почуття радості та задоволеності [9].

М. Зільманн стверджував, що агресивність обумовлена збудженням, тобто відбувається подразнення нервової системи. Якщо в людини виникають агресивні вияви, відповідно, вони проявляються в соматичних реакціях. Це є збільшення артеріального тиску людини, потовиділення та частоти пульсу. М. Зільманн з'ясував, якщо людина спостерігає за фільмами, де показане насильство, за збудливою еротиною, а також за шумом, відповідно в неї виникає агресія [4].

Д. Долард описував агресивність як неможливість досягнути чи реалізувати свою ідею. Тобто саме перешкоди чи певна проблема виступає фрустрацією, яка не дає можливості людині досягнути бажаного. Відповідно, виникає тривога, подавленість, оскільки важливо, як людина собі уявляє ситуацію, коли вона не може задовільнити свою потребу. Принцип цієї теорії полягає в тому, що між фрустрацією та агресією існує сильний взаємозв'язок. Спочатку виникає фрустрація, як стан перешкоди, а вже потім з'являються агресивні дії [5].

Л. Берковіц вважає, що фрустрація є стимулом, який здатен призвести до агресивної дії. Стимул може набувати значення агресії, якщо асоціюється з болем, який людина пережила в минулому. Об'єктами вияву агресії можуть бути і фізичні об'єкти, і люди з фізичними відхиленнями, тому що їхній стан пов'язаний з болем, негативними ситуаціями, що призводить до агресивних дій. Також Л. Берковіц стверджував, що такі впливи, як неприємний запах, спека сприяють виникненню агресивності. Якщо якась ситуація спричинила виникнення агресивності, людина може стати більш сприйнятливою до неї і відчувати посилення агресивних дій. Тому, щоб агресивність не виникала, потрібні стимулюючі та ситуаційні чинники, і людина повинна враховувати ці стимули [5].

В. Зубова зазначає, що людина використовує агресивну поведінку для власної вигоди, щоб досягнути якоїсь мети чи завжди бути першою серед собі подібних. Але спостерігаючи за агресивною поведінкою іншої особи, людина також стає схильною до неї. Якщо особистість постійно використовує агресивність, отримуючи водночас власну вигоду у справах, з часом її агресивні вміння покращуються і вона почувається більш впевнено. Також, якщо буде постійне підкріплення, тобто підтримка з боку сім'ї, родичів і друзів, рівень агресії буде поступово збільшуватись [6].

В. Тимошенко вважає, що агресивність залежить від емоційності людини, її особистісних якостей, зовнішніх обставин, впевненості в собі, оскільки особа може вважати себе головною, що їй все дозволено. Але агресія може виявлятися у натовпі, особливо у стані паніки. Натовп, не маючи єдиної мети, легше реагує на емоції, не піддається

контролю, оскільки він поєднаний між собою єдиним емоційним станом. Людина, яка перебуває у натовпі, втрачає свою індивідуальність, перестає бути собою, де знижується критика та її розумові вміння [7].

Г. Аммон вирізняє конструктивну агресивність, що означає відкритий вияв агресії в соціально прийнятій формі. Також є деструктивна агресивність, яка характеризується проявом агресії, але вже з соціально негативним результатом. Останньою є дефіцитарна агресивність, яка пов'язана з недостатністю відповідних навичок, внаслідок чого вона виявляється в людей з формами психосоматичної патології. Вона характеризується неможливістю втамування гніву, люті і тривоги, подавляти агресію, внаслідок чого відбувається виснаження імунітету людини, що призводить до соматичних захворювань, тому важливо враховувати прояви агресивної поведінки [8].

Науковцями проведено чимало емпіричних досліджень агресивної поведінки особистості, висвітлених у більше, ніж у 650 наукових монографіях. Проте є мало досліджень, де йдеться про особливості агресивної поведінки військовослужбовців, які несуть службу в екстремальних умовах, беруть участь в бойових діях.

Мета статті – розглянути основні поняття та види агресивності, розкрити сутність та природу агресивної поведінки особистості, використовуючи результати авторського емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення психологічних особливостей агресивної поведінки військовослужбовців-учасників бойових дій в зоні антитерористичної операції на Сході України.

Виклад основних положень. Важливою особливістю взаємодії військовослужбовців у сучасних Збройних Силах України є наявність високої агресивності та конфліктності. Недостатній рівень підготовки, психічна напруженість і роздратування сприяють розвитку агресивності. У виявах агресивної поведінки є емоційна агресія, коли військовослужбовець прагне бути таким як його товариші, не погіршуючи свого становища в колективі, позаяк в нього формується залежність самооцінки від оцінки інших. Щоб діагностувати агресію, потрібно правильно аналізувати психологічний зміст самої ситуації та розуміти її як психічний стан та особистісну характеристику [9].

У військовій сфері агресивні вияви є доволі частими. Вони спричиняють негативний вплив на процес взаємодії військовослужбовців, на їхні міжособистісні взаємовідносини. У чоловічому військовому колективі прояви агресивної поведінки, різних форм ворожості частіше спостерігаються упродовж адаптаційного періоду, коли починають формуватися міжособистісні відносини, відбувається зміна життєвих стереотипів і моральних цінностей, розподілення соціальних

ролей у військових підрозділах. Відповідно, агресивна поведінка виникає через недотримання військової дисципліни, що призводить до проблем у військовій діяльності [10]. Тому важливо вчасно діагностувати агресію у військовослужбовців, щоб запобігти її розвитку і проявам у військовій діяльності.

Робоча гіпотеза нашого дослідження полягала у припущеннях, що військовозобов'язані, котрі служили в АТО, матимуть вищі показники агресивності порівняно з невійськовозобов'язаними.

З метою розкриття основних дослідницьких питань про особливості агресивної поведінки військовослужбовців розглянемо, якою була агресивна поведінка досліджуваних груп. Для дослідження були використані методики: «Опитувальник легітимізованої агресії», призначений для вимірювання агресії», тест «Рука Вагнера».

У дослідженні (червень–вересень 2016 р.) взяли участь 90 чоловік (група військовослужбовців, котрі служили в АТО $n = 30$; група військовослужбовців, котрі не служили $n = 30$ і невійськовозобов'язана група $n = 30$) – військовослужбовців від 17 до 45 років. Усі учасники дослідження були вибрані за віковим показником й військовозобов'язаністю. Методика легітимізованої агресії дає змогу виміряти агресію, яка є соціально схвалюваною, легітимізованою. У військовослужбовців, котрі служили в АТО, виявлено відсутність чи незначне вираження агресії за шкалами: виховання ($M = 19,1$; $S.D = 7,14$), спорт ($M = 19,8$; $S.D = 5,62$), засоби масової інформації ($M = 18,6$; $S.D = 5,63$). Середня значущість вираження агресії за шкалами: політика ($M = 53,9$; $S.D. = 12,4$) і особистий досвід ($M = 31,4$; $S.D = 8,86$). Висока значущість вираження агресії за інтегральною шкалою ($M = 74,0$ $S.D = 13,0$) (рис. 1).

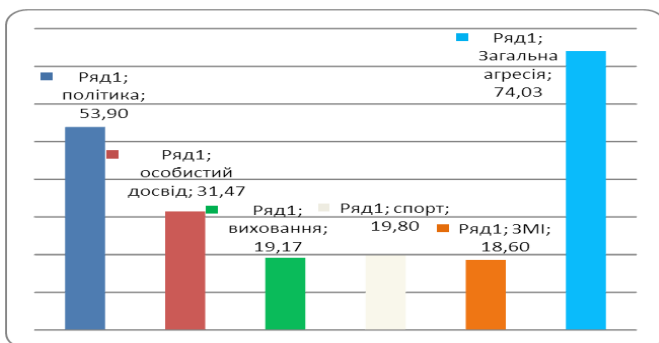

Рис. 1. Середні показники шкал легітимізованої агресії для військовослужбовців, котрі несли службу в зоні АТО

Військовослужбовці, котрі не служили характеризуються незначним вираженням агресії чи її відсутністю за шкалами: виховання (M = 18,4; S.D = 6,54), спорт (M = 17,4; S.D = 4,59), засоби масової інформації (M = 15,9; S.D = 5,52). Середня значущість вираження агресії за шкалами: політика (M = 46,3; S.D = 13,5) і особистий досвід (M = 27,3; S.D = 8,06). Висока значущість вираження агресії за інтегральною шкалою (M = 72,8, S.D = 15,5) (рис. 2).

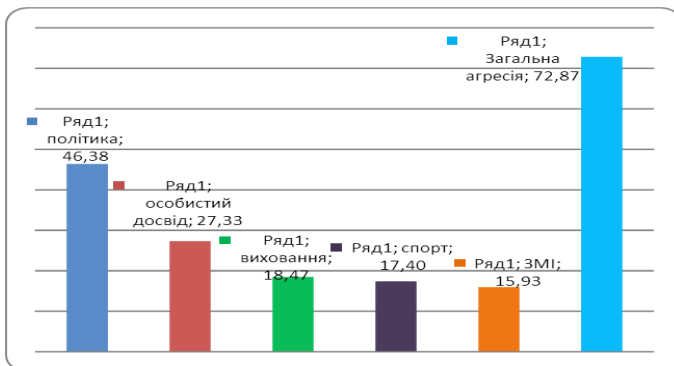

Рис. 2. Середні показники шкал легітимізованої агресії для військовослужбовців, котрі не несли службу в зоні АТО

Невійськовозобов'язані характеризуються незначним вираженням агресії чи її відсутністю за шкалами: спорт (M = 17,8; S.D = 6,31), засоби масової інформації (M = 16,9; S.D = 6,22) і виховання (M = 20,6; S.D = 9,45). Середня значущість вираження агресії за шкалами: політика (M = 45,9; S.D = 12,7) і особистий досвід (M = 28,5; S.D = 9,82). Висока значущість вираження агресії за інтегральною шкалою (M = 78,0; S.D = 10,1) (рис. 3).

За допомогою тесту «Рука Вагнера» було виявлено, що військовослужбовці, котрі служили в АТО, за шкалою агресія дали 0 реакцій агресії – 13,3%; 1–2 реакцій агресії – 60%; 3–5 реакцій агресії – 26,6%. За шкалою вказівка дали 0 реакцій агресії – 33,3%; 1–2 реакцій агресії – 53,3%; 3–4 реакцій агресії – 13,4%. За шкалою страх дали 0 реакцій агресії – 90,0%; 1–3 реакцій агресії – 10%. За шкалою емоційність дали 0 реакцій агресії – 40%; 1–3 реакцій агресії – 60%. За шкалою комунікація дали 0 реакцій агресії – 16,7%; 1–2 реакцій агресії – 66,7%; 3–4 реакцій агресії – 16,6%. За шкалою залежність дали 0 реакцій агресії – 73,3%; 1–2 реакцій агресії – 26,6%. За шкалою демонстративність дали 0 реакцій агресії – 60,0%; 1–3 реакцій агресії – 40,3%.

За шкалою інвалідність дали 0 реакцій агресії – 66,7%; 1–2 реакцій агресії – 33,3%. За шкалою активна безособовість дали 0 реакцій – 3,3%; 1–2 реакцій агресії – 56,6%; 3–4 реакцій агресії – 40,0%. За шкалою пасивна безособовість дали 0 реакцій – 66,7%; 1–2 реакцій агресії – 33,3%.

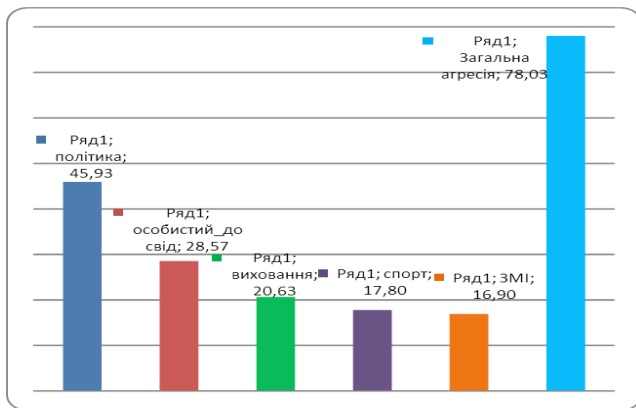

Рис. 3 Середні показники шкал легітимізованої агресії для невійськовозобов'язаних

Військовослужбовці, котрі не служили за шкалою агресії дали 0 реакцій агресії – 26,7%; 1–2 реакцій агресії – 53,3%; 3–5 реакцій агресії – 20%. За шкалою вказівка дали 0 реакцій агресії – 23,3%; 1 реакцію агресії – 40%; 2–3 реакцій агресії – 36,7%. За шкалою страх дали 0 реакцій – 80%; 1–3 реакцій агресії – 19,9%. За шкалою емоційність дали 0 реакцій агресії – 26,7%; 1 реакцію агресії – 46,7%; 2–3 реакцій агресії – 26,7%. За шкалою комунікація дали 0 реакцій – 20%; 1–2 реакцій агресії – 56,7%; 3–4 реакцій агресії – 23,3%. За шкалою залежність дали 0 реакцій – 76,7%; 1–5 реакцій агресії – 23,3%. За шкалою демонстративність 60,0%; 1–3 реакцій агресії – 40%. За шкалою інвалідність дали 0 реакцій – 76,7%; 1–2 реакцій агресії – 23,3%. За шкалою активна безособовість дали 0 реакцій агресії – 13,3%; 1–3 реакцій агресії – 60%; 4–6 реакцій агресії – 26,7%. За шкалою пасивна безособовість дали 0 реакцій – 86,7%; 1–3 реакцій агресії – 13,3%.

Невійськовозобов'язані за шкалою агресія дали 0 реакцій агресії – 50,0%; 1 реакцію агресії – 33,3%; 2–7 реакцій агресії – 16,6%. За шкалою вказівка дали 0 реакцій – 26,7%; 1–2 реакцій агресії – 66,6%; 3–4 реакцій агресії – 6,6%. За шкалою страх дали 0 реакцій агресії –

93,3%; 1 реакцію агресії – 6,7%. За шкалою емоційність дали 0 реакцій 83,3%; 1–2 реакцій агресії – 16,6%. За шкалою комунікація дали 0 реакцій – 26,7%; 1–2 реакцій агресії – 60,0%; 3–5 реакцій агресії – 13,3%. За шкалою залежність дали 0 реакцій агресії – 80%; 1–2 реакції агресії – 20%. За шкалою демонстративність дали 0 реакцій – 36,7%; 1 реакцію агресії – 40%; 2–4 реакцій агресії – 23,3%. За шкалою інвалідність дали 0 реакцій агресії – 80%; 1–4 реакцій агресії – 20%. За шкалою активна безособовість дали 0 реакцій агресії – 3,3%; 1–2 реакції агресії – 40%; 3–4 реакцій агресії – 26,7%; 5–7 реакцій агресії – 30%. За шкалою пасивна безособовість дали 0 реакцій агресії – 70,0%; 1–3 реакцій агресії – 30,1%.

Висновки. У військовій сфері агресивні вияви трапляються дуже часто, вони спричиняють негативний вплив на процес взаємодії військовослужбовців, на їх міжособистісні взаємовідносини та перешкоджають ефективній готовності й підготовці до виконання поставлених військових завдань.

За емпіричним дослідженням характерні найвищі показники інтегральної агресії військовозобов'язаним та невійськовозобов'язаним. Але невійськовозобов'язаним більшою мірою була вираженою інтегральна агресія порівняно з військовослужбовцями, котрі служили в АТО та військовослужбовцями, котрі не служили. Перспектива подальших наукових досліджень полягає у поглибленні емпіричного вивчення рівня особливостей агресивної поведінки військовослужбовців – учасників бойових дій. Також важливе значення може мати вивчення причин агресивної поведінки у військовій діяльності.

1. Гаврилець Ю. Д. Теорія соціального пізнання в контексті досліджень телевізійної агресії / Ю. Д. Гаврилець // Наукові записки Інституту журналістики. – 2012. – Т. 47. – С. 95–96.

2. Качанова Ю. В. Агресивність: аналіз теоретичних підходів / Ю. В. Качанова // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія: Соціологія. – 2011. – Вип. 144. – 29 с.

3. Шелег Т. В. Вплив досвіду перинатального періоду на розвиток особистості / Т. В. Шелег // Збірник наукових праць К–ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. – 2012. – Вип. 17. – С. 718–719.

4. Юровских С. С. Рисуночные методики как средство выявления агрессивности у детей с умственной отсталостью / С. С. Юровских // Журнал «Мир науки, культуры, образования». – 2012. – Вып. 4 (35). – 214 с.

5. Латіна Ю. В. Теорії агресивності в соціології / Ю. В. Латіна // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Соціологія. – 2008. – Т. 103. – Вип. 110. – С. 110–111.

6. Зубова Л. В. О природе агрессивности личности / Л. В. Зубова // Вестник Оренбургского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2004. – Вып. 5. – С. 27–32.

7. Тимошенко В. І. Соціальні детермінанти агресії / В. І. Тимошенко // Держава і право: Юридичні і політичні науки: збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 2012. – С. 14–18.

8. Бисалиев Р. В. Агрессивное поведение в структуре соматических расстройств / Р. В. Бисалиев, А. С. Кубекова, А. В. Хаджимурадов // Психология: Журнал «Современные проблемы науки и образования». – Вып. 5. – 2013. – С. 1–7.

9. Підлісний Ю. А. Ситуаційні фактори агресивної поведінки військовослужбовців / Ю. А. Підлісний // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка. – Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. – 2009. – Т. X. – Вип. 15. – С. 397–406.

10. Елагина В. С. Изучение агрессивности и враждебности у курсантов военного вуза / В. С. Елагина, О. Р. Карабанова, М. В. Повираева, М. Б. Нурумбетова // Психология: Журнал «Современные проблемы науки и образования». – 2015. – Вып. 1 (1). – 74 с.

Гуменюк Л. И., Синчук И. В. Агрессивность военнослужащих в аспекте психического здоровья

Рассмотрены основные понятия и виды агрессивности, раскрыты сущность и природа агрессивного поведения личности. Приведены результаты эмпирического исследования, направленного на изучение психологических особенностей агрессивного поведения военнослужащих-участников боевых действий в зоне антитеррористической операции на востоке Украины, связанных с политикой, личным опытом, воспитанием, спортом и СМИ. Выявлены реакции агрессии на внешний фактор в поведении военнообязанных и невоеннообязанных.

Ключевые слова: интегральная агрессия, легитимизированная агрессия, конструктивная агрессивность, деструктивная агрессивность, дефицитарная агрессивность.

Gumenyuk L. Y., Synchuk I. V. Aggressiveness of a military man in terms of mental health

The article describes the basic concepts and types of aggression, reveals the essence and the nature of aggressive behavior of the individual. The author brings the results of empirical research aimed at studying the psychological characteristics of aggressive behavior of military men – combatants in the area of anti-terrorist operation in the East of Ukraine (ATO), which are related to politics, personal experience, education, sport and media.

The reaction of aggression to external factors in the behavior of military men and nonmilitary men is discovered. Aggressive behavior of the researched groups is studied with the aim to reveal the basic research questions about the

peculiarities of aggressive behavior of military men. The following methods were used for the research: «Questionnaire of legitimized aggression is designed to measure aggression», test «Wagner Hand». The method of legitimized aggression made it possible to measure aggression that is socially acceptable, legitimized; test «Wagner Hand» made it possible to measure the reaction to aggression.

The study (June – September 2016) was attended by 90 people (a group of soldiers who served in the ATO $n = 30$; a group of soldiers who did not serve $n = 30$ and nonmilitary men group $n = 30$) – the military men aged from 17 to 45 years old. All the participants of the research were selected by age indicator and military obligation.

In conclusion it is stated that in military sphere aggressive manifestations occur very often; they cause negative impact on the interaction of military personnel, on their interpersonal relationships and prevent effective preparedness and training to perform the military tasks. According to the results of empirical research the highest indicators of integral aggression are typical for military men and nonmilitary men.

But nonmilitary men are characterized by expressed integral aggression in comparison to military men who have served in ATO and military men, who haven't served.

Key words: integral aggression, legitimized aggression, constructive aggressiveness, destructive aggressiveness, defitsytarna aggressiveness.

Стаття надійшла 26 грудня 2016 р.

УДК 159.96

Г. В. Католик,
М. С. Компанович

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ ПСИХОЛОГА У РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ ІЗ ПСИХОСОМАТИЧНИМИ СЕРЦЕВО-СУДИННИМИ ЗАХВОРЮВАННЯМИ

Описано особливості Я-концепції психолога у роботі з підлітками із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями, розглянуто специфіку психосоматичних серцево-судинних захворювань у підлітковому віці, проаналізовано способи використання психокорекційних технік з огляду на вікові особливості підлітків. Зазважено на доцільність психологічної допомоги та чинники її ефективності.

Ключові слова: Я-концепція психолога, підлітковий вік, психосоматичні серцево-судинні захворювання, психокорекційні техніки, індивідуальна, сімейна, групова психокорекція.

Постановка проблеми. Ґрунтовні та радикальні зміни, що відбуваються в сучасному соціокультурному середовищі, зумовлюють зацікавлення вчених та практиків проблемами успішної, конструктивної й ефективної самореалізації психологів, яка неможлива без процесів становлення професійної Я-концепції. Починаючи з дев'яностих років минулого століття формувались соціально-історичні процеси, що мають певний вплив на розвиток особистості психолога та становлення його професійних структур. Дослідники цієї проблеми особливо брали до уваги професійно важливі якості психолога (О. Бондаренко, М. Молоканов, В. Панок, Н. Пов'якель, О. Романова, Н. Пророк, Н. Чепелева, О. Швачко). Прийнято вказувати на взаємозв'язок психографічних та професіографічних структур у контексті становлення професійної Я-концепції психолога, однак зміст цього зв'язку розкривається на рівні пошуку особистісних рис і якостей психолога, які сприяють ефективності психокорекції (емпатійність, толерантність, автентичність, рефлексивність). Проблема полягає в тому, що наявні освітні моделі не враховують інтрапсихічних механізмів, які лише частково продукують ці якості. В контексті роботи психолога з підлітками із психосоматичними серцево-судинними захворювання, особливо актуально постає запит особистісної спроможності та професійної готовності. Оскільки психосоматичні розлади виявляються як наслідок дезадаптації та водночас реакцією на неконструктивне пристосування підлітка до несприятливих, часто травмуючих обставин. Використання психокорекції для допомоги підліткам із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями порушує питання про те, який із шляхів формування професійного мислення може бути найбільш успішним: звернення до множинних психологічних інтерпретацій соматичних захворювань; керування практичним досвідом аналізу та впливу на основі науково-практичних знань; виокремлення певного загального принципу, який спрямовує напрям мислення психолога, і у практиці, і в академічному дослідженні.

Стан дослідження. Узагальнення теоретичних підходів в історичному та сучасному контекстах до визначення Я-концепції дає підстави стверджувати про багатоаспектність та мультидисциплінарність самого поняття як: систему уявлень людини про себе, про свої фізичні, інтелектуальні, характерологічні, соціальні та інші властивості (Р. Бернс, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс), те, що людина вважає собою, та те, що вона вважає своїм (У. Джемс), те, що людина означає для себе (Т. Шибутані) відносно стійку, не завжди усвідомлювану, неповторну систему уявлень індивіда про себе, на основі якої він ладнає свої взаємовідносини з людьми (А. Петровський і М. Ярошев-

ський). Вивчення означених теорій дало змогу констатувати, що вони мають власну предметну сферу аналізу, однак акцентується на певних структурних компонентах Я-концепції. З огляду на професійний підхід у роботі з клієнтами із соматичними та психосоматичними захворюваннями можемо виокремити таких дослідників: Г. Аммон, І. Вітенко, С. Максименко, К. Максименко. Особливості надання психологічної допомоги підліткам із серцево-судинними захворюваннями вивчали у працях Т. Набухотський та А. Султанова.

Мета статті – теоретично дослідити особливості особистісної та професійної Я-концепції психолога, переосмислити еkleктичність застосування психокорекції для допомоги підліткам із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями та проаналізувати чинники її ефективності.

Виклад основних положень. Трансформаційні соціокультурні зміни, такі як пережиті воєнні події, економічний стан, збідніння населення, міграційні процеси висувають особливі вимоги до особистості психолога, яка пов'язана з активним динамічним формуванням професійної Я-концепції, а саме з постійним особистісним і соціальним самовизначенням, що є адекватним існуючій реальності; трансформацією соціальної та особистісної ідентичності психолога; утвердженням таких характеристик, як самоцінність, самовизначення, самоставлення, самореалізація. Вимогами практики, що виявляється у необхідності постійної професіоналізації Я-концепції психолога в умовах плінних соціокультурних змін.

Отже, важливість та актуальність порушеної проблеми, недостатня її наукова розробка, відсутність відповідного концептуального підходу свідчать не лише про важливість та необхідність подальших досліджень формування професійної Я-концепції практичного психолога, але й про своєрідність та специфіку площини формування цього феномену, який визначається типом особистісного розвитку психологічного знання, що зумовлює систему освітнього простору та формування професійної Я-концепції практикуючого психолога. Тому детальніше розглянемо психологічні особливості психосоматичних серцево-судинних захворювань та специфіку психологічної допомоги, опираючись на Я-концепція психолога.

Психосоматичні розлади – це група хворобливих станів, що виявляється соматичною патологією, формуванням загальних симптомокомплексів, які виникають під час взаємодії соматичних і психічних факторів – соматизованих психічних порушень, та їх соматоформного компоненту. Розлади, що належать до психосоматичних, включають не лише психосоматичні захворювання в традиційному, вузькому

розумінні цього терміну, а значно більше порушень: психосоматичні розлади, патологічні психогенні реакції на соматичне захворювання. У межах психосоматичних розладів виокремлюють відносно ізольовані, функціональні порушення окремих органів (функціональні синдроми) – неврози окремих органів. Розрізняють кардіо і ангіоневрози, ахалазію (кардіоспазм). Так, при кардіоневрозі із кардіагіями, порушеннями серцевого ритму і явищами гіпервентиляції виступають кардіофобії (страх зупинки серця, інфаркту міокарда), а також більш генералізовані тривожні вияви, що супроводжуються панічними атаками і страхом смерті [1, с. 45].

Оскільки найбільш поширеною причиною виникнення психосоматичних розладів у підлітків є різні фази стресових станів, невротизація та вияви депресій, то специфіка психосоматичної корекції ґрунтується на принципах системності, індивідуалізації, опосередкованості та відношення.

Психологічна допомога підліткам із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями визначається не лише необхідністю вирішення важких життєвих обставин, що є в основі розвинутого захворювання, але і етапами психічного розвитку підлітка. Вона базується на використанні взаємодоповнюючих психокорекційних методів.

У підлітковому віці, тобто в періоді самоствердження, становлення особистості, формування самооцінки і системи соціальних стосунків, вибір психокорекційного підходу для допомоги підліткам із психосоматичним серцево-судинним розладом зумовлений суміжними психологічними проблемами.

Дитину підліткового віку із психосоматичним захворюванням включають в індивідуально-орієнтовану на розвиток, групову та сімейну психокорекцію. На думку А. Захарова, завдання групової психокорекції полягають у концепції – емоційного відреагування в групі конфліктної ситуації, і десенсибілізації загрозливих образів у свідомості за наслідком їх відтворення та подолання [2].

Психокорекція підлітків із психосоматичними розладами, значною мірою спрямована на подолання комунікативних проблем тому, що саме вони виявляються одними із головних в генезі захворювання.

До особливостей професійної Я-концепції психолога, що надасть змогу належно надавати психологічну допомогу підліткам із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями, можемо віднести такі особистісні та професійні якості.

Специфіка налагодження контакту з клієнтом-підлітком передбачає моніторинг переносу. Можемо виокремити такі найбільш поширені форми переносу на психолога: батьківська «домінантна»

(мама / тато) – контейнуюча позиція психолога; дружня «на рівних» (подруга / друг) – підтримуюча, порадицька форма взаємодії; наставницька «авторитетна» (вчителька / вчитель, тренер) – формування взірцевого інтроєкта.

У підлітковому віці при психосоматичних захворюваннях доцільним є використання методів особистісно-орієнтованої психокорекції, сімейної та групової в інтеракційній та структурній моделі. Великі можливості для психокорекції створюють окремі прийоми і система творчої діяльності. Потенціал цього методу полягає у застосуванні до «цілісної» особистості, поглиблених відчуттів самоідентичності та рефлексивно-емпатійних здібностей, активної залученості підлітка до процесу психокорекції. Засоби можуть бути різними: малювання, ліплення, танець, технічна, поетична і прозаїчна творчість, групові обговорення, епістолярій. Обирання засобів частково залежить від специфіки корекційного запиту і віку. Важливо створити простір для реалізації індивідуальних схильностей і здібностей, спрямувати ці буденні заняття в психокорекційне русло. Адже потенційно багатий психокорекційний метод редукується до елементарних спроб зацікавити хворих підлітків.

Коли основою психосоматичних розладів є пригнічені або витіснені комплекси, потяги, переживання, доцільним є використання психоаналітичного підходу. Слід зважати на процедури ортодоксальної психоаналітичної терапії, а також загально методичного підходу до розуміння й інтерпретації розладу загалом і його окремих виявів, використання елементів психоаналітичної техніки. Їх можна застосовувати у комплексі з релаксацією в індивідуальній і груповій роботі [3].

Раціональна психокорекція передбачає вплив на психіку підлітка з метою зміни неправильних уявлень про вияви хвороби і ступеня її важкості. Основні напрями цієї психокорекції охоплюють створення разом з хворим підлітком життєвих установок, відповідних ситуацій з використанням логічного переконання і лікувального переживання. Створенню необхідних установок передують формування правильних уявлень клієнта про свій стан. Для цього потрібно з'ясувати стосунки в соціальному середовищі, виявити найбільш хвилюючі аспекти. Покращеному розумінню і реагуванню сприяють заздалегідь складені підлітками розповіді на побутові або фантастичні теми. Застосовується розігрування ситуацій, запропонованих підліткам, незавершені історії, кінцівка яких передбачає вирішення конфліктних обставин згідно з досвідом підлітка, що полегшує розуміння власних труднощів. Вирішенню цих проблем і кращому пристосуванню сприяє унаочнення або драматичне відтворення цієї історії. Індивідуальна психокорекція

підлітків повинна проводитися одночасно з психокорекцією дитячобатьківських стосунків [1].

Поведінкова психокорекція спрямована на виправлення хворобливих форм поведінки. Її теоретичною основою є учення про умовно рефлексивну діяльність, тобто про навчання. Всілякі методики цього напрямку корекції використовують зовнішні дії з метою підкріплення або пригнічення форм поведінки, що відхиляються. Для цього в поведінці підлітків виокремлюють ті компоненти, які заохочуватимуться або пригнічуватимуться, обираючи оптимальну програму і організовуючи обстановку, в якій найбільш вірогідне досягнення бажаної модифікації поведінки. Цьому також сприяє моніторинг та самомоніторинг поведінки підлітка. Підкріпленням корекції може бути вияв зацікавленості дорослого, заохочення, похвали, матеріальні форми винагороди або оцінка, наприклад, у формі балів. Несприятлива поведінка може супроводжуватися відсутністю підкріплення, ігноруванням дій підлітка. Під час застосування покарання слід враховувати його деструктивні сторони, що можуть виявлятися у підкріпленні негативної поведінки, викликаючи паніку або образу дитини, що може виконати роль поганого прикладу та стимулювати негативне перенесення на того, хто його впроваджує [4].

Здатність психолога до контейнуючого та підтримуючого ставлення. Оскільки, як правило, батькам хворих підлітків властиві патологічні вияви характеру на рівні акцентуації, часто тривожністю, вразливістю та підвищенням афективного збудження. Тому у взаємодії із психологом ці підлітки прагнуть компенсувати ці дифіцитні риси, потребуючи від психолога контейнуючого та підтримуючого ставлення.

Сім'я виконує головну роль у формуванні такого психосоматичного явища, як конверсія, та індивідуальних рис особистості (тип акцентуації характеру, інфантильність, алекситимія), також може сприяти зниженню стресостійкості, загостренню чутливості до втрат об'єкту прив'язаності та схильності до соматизації. Психологічні чинники, що беруть участь в генезі психосоматичних розладів, найчастіше виникають під впливом сім'ї.

Передбачається, що сім'ї, які сприяють виникненню психосоматичних відреагувань у підлітків, мають низку аномальних властивостей. До них належать сім'ї, в яких існують: втручання в особистісний простір і нечітке становище підлітків в сім'ї; надмірна турбота про стан здоров'я членів сім'ї; ригідність з постійною тенденцією до збереження сталого стану сім'ї; невміння вирішувати конфлікти, що залежні від деструктивних взаємодій і призводять до соціальної дезадаптації.

тації. Заборонені в сім'ї проблеми постійно активують механізм уникнення, детермінуючи і провокуючи загострення захворювання [3, с. 3]. Результати нашого дослідження сімейного середовища підлітків із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями подано на рисунку 1.

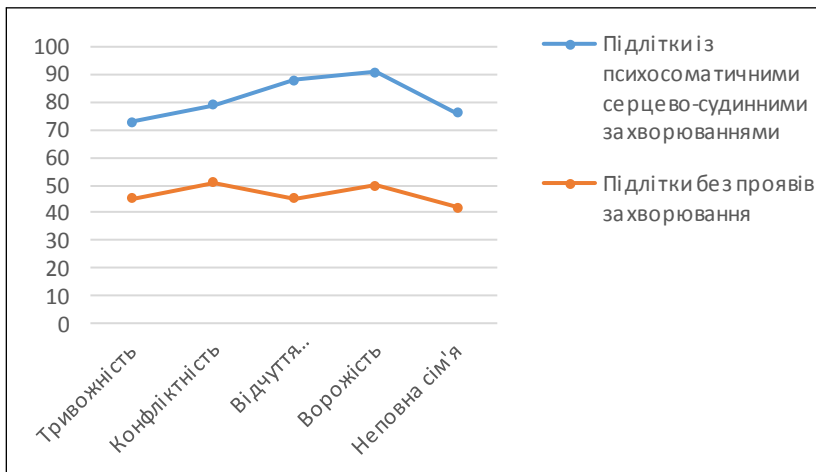

Рис. 1. Особливості сімейного середовища підлітків із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями

Психокорекція сімейних стосунків, складається з етапу сімейної діагностики (обговорень), під час якого з батьками узгоджується план корекції родинних стосунків, і етапу спільної психокорекції підлітка і батьків. Напрямок допомоги визначається змістом родинного конфлікту. Окреме обговорення його з кожним членом сім'ї доповнюють спільною ігровою терапією, яка проводиться без сценарію і є імпровізацією на теми, запропоновані хворим підлітком, батьками чи лікарем. Кожен член сім'ї виконує різні родинні ролі, особливо ефективна зміна ролей батьками і дітьми. Допомогає створення психологом моделі стосунків з підлітком. Спільна діяльність у процесі терапії фактично стає повчальним експериментом.

Під час проведення психокорекції виявляють і виправляють порушення у таких сферах функціонування сім'ї, як сімейні стосунки і розподіл ролей, міжособистісне спілкування та соціальна інтеграція. Встановлюють наявність або відсутність зв'язку між сімейним і особистісним порушенням підлітків із психосоматичними захворюваннями.

Стійка особистісна структура та психоемоційний стан психолога. Оскільки підліткам із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями властивою є емоційна лабільність, прояви алекситиміх, невротизація особистості та депресивні вияви, вони є вкрай сеситивними у стосунку з психологом. За результатами нашого дослідження підліткам із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями властивий високий рівень схильності до депресій, такі ознаки, як негативний емоційний фон, зміни мотиваційної сфери, когнітивних уявлень та загальної пасивності поведінки, різко знижується самооцінка. Що майже не спостерігається у здоровій групі підлітків. Результати унаочнено на рисунку 2.

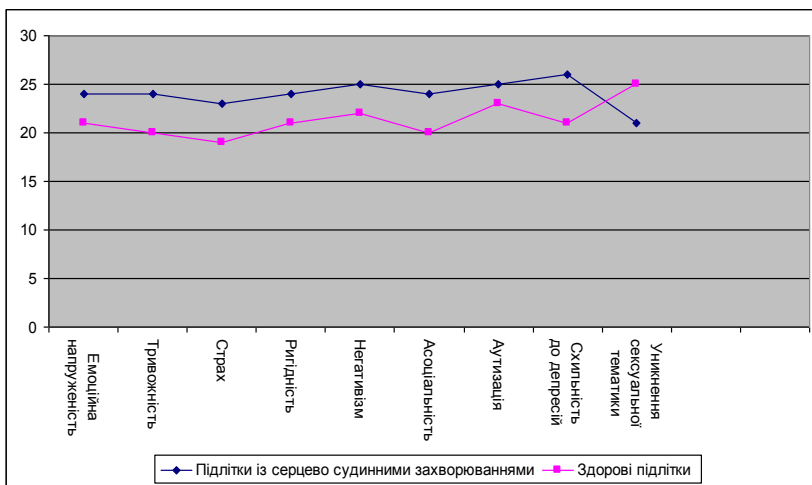

Рис. 2. Психологічні властивості підлітків із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями та підлітків, у яких відсутні захворювання

Позитивного результату у роботі з емоційними переживаннями можна досягнути за допомогою арт-терапевтичних технік – допомога мистецтвом, яку використовують як засоби спілкування при спільній творчій діяльності, для розслаблення, підвищення самооцінки і подолання розчарування. Творча діяльність знижує внутрішній опір особистості в процесі корекції, сприяє концентрації уваги, подоланні труднощів, у зв'язку з чим покращується їх розуміння, формулювання і запобігання [5, с. 34].

Образотворча діяльність підлітків сприяє розслабленню та зняттю емоційної напруги. Використання засобів арт-терапії (малювання, ліплення, створення масок, колажів, випилювання) полегшує відреагування та переживання фантазій, сприяє зміні поведінки, а також є психодіагностичним інструментарієм.

Ігрова корекція заснована на тому, що гра може моделювати діяльність, відтворюючи (за аналогією з реальністю) придуману реальну чи бажану дійсність. Гра дає підліткові можливість пережити успіхи та перемоги, розкрити свої фізичні та розумові здібності [2, с. 302]. Ігри – важливий матеріал для розкриття емоційних стосунків і духовних конфліктів.

Використання спонтанної (некерованої) гри зменшує емоційне напруження, створює зацікавлення до психокорекції. Її терапевтична цінність полягає у можливості емоційного і моторного самовираження, усвідомлення і реакції на конфлікти і страхи. Скерована гра – тренує психічні процеси, підвищує витривалість до неприємних переживань, формує ефективну пристосовану поведінку, стимулює активність, перебудовує стосунки підлітка з оточуючими, прививає адаптивні навички, сприяє розвитку пізнавальних емоційних, сенсорних та моторних функцій.

Скеровану гру проводять за планом, але не вводять строгих обмежень рольової поведінки, допускаючи імпровізації, натомість ігри з жорсткішими правилами корисні для діагностики. Психолог керує ігровою активністю і враховує переживання підлітка як умови гри. У процесі гри моделюються стресові ситуації, які підліток повинен долати за власним розумінням, якщо це не вдається, психолог допомагає.

Здатність витримувати фрустрацію у міжособистісному контакті та перепади в динаміці роботи. Оскільки хворі підлітки, як правило, схильні до явної чи прихованої конфронтації з психологом. Також динаміка роботи часто має доволі стрімкі коливання, особливо це стосується групових форм роботи.

Групова психокорекція – це спільна діяльність учасників групи у корекційних цілях, спрямована на їх активізацію, подолання неконструктивної фіксації на хворобливому стані активне залучення до психокорекційного процесу, розширення інтересів і контактів, розвитку комунікативних навичок. Метою є нівелювання, негативних установок, що побутують у груповій динаміці.

Групову роботу в нозологічних групах адресується найбільш типовим способам, зокрема що приносить захворювання в життя підлітка, розвиток у групі відкриває шляхи для формування оптимального способу життя. Одужуючі або ті, хто успішно адаптувалися не лише

стають прикладом для інших, але й беруть на себе роль старших і довідченіших братів і сестер. Групова форма роботи з підлітками націлена на формування у її учасників адекватної самооцінки і цілісної Я-концепції; конфронтацію з особистісними неусвідомлюваними проблемами, розпізнавання неадекватних варіантів емоційно-поведінкового реагування і невикористаних особистих ресурсів; розкриття своїх переживань і їх вербалізацію. Її використовують також для вдосконалення навиків володіння ситуацією, досвіду формувати стосунки з іншими у взаємодіючій манері [6].

Групову психокорекцію з успіхом застосовують для роботи з підлітками із порушеннями адаптації, невротичними і психосоматичними розладами. З видів групової психокорекції – освітнього, аналітичного і заснованого на дії – для підлітків найбільш властивою є останній.

Це пояснюється психологічними особливостями віку: – прагненням групуватися; – потребою в інтимності та кооперації; – тривогою, викликаною відкриттям суб'єктивного світу і формуванням Я-образу; – тягою до розширення діапазону ролевої поведінки; – конкретністю мислення і емоційної безпосередністю, що збереглися з дитинства.

Висновки. Серцево-судинні захворювання у підлітковому віці мають значний психосоматичний компонент, що виявляється як наслідок особистісної та соціальної дезадаптації підлітків, які детермінують особливості соціальної поведінки підлітків. Тому засоби психокорекційного впливу мають три ключових напрями: виправлення в індивідуальній взаємодії особистісно-поведінкових детермінантів психосоматичного захворювання, гармонізація сімейного середовища підлітка та групова форма психокорекції, що допомагає підліткам із психосоматичним розладом отримати підтримку та навчитись налагоджувати міжособистісну взаємодію.

Ми з'ясували, що до особливостей Я-концепції психолог у роботі з підлітками із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями можемо віднести такі особистісної та професійної якості: специфіка налагодження контакту з клієнтом-підлітком, через моніторинг переносу, здатність психолога до контейнуючого та підтримуючого ставлення, стійка особистісна структура та психоемоційний стан психолога, здатність витримувати фрустрацію у міжособистісному контакті (з хворим підлітком та його сім'єю) та перепади у динаміці роботи.

Подальші дослідження в темі можуть бути спрямовані на вивчення Я-концепції психолога для ефективного надання психологічної

допомоги підліткам із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями.

1. Максименко С. Д. Психологічна допомога тяжким соматично хворим: навч. посібник / С. Д. Максименко, Н. Ф. Шевченко. – К.: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Ніжин: Міланік, 2007. – С. 25–46.

2. Аммон Г. Психосоматическая терапия / Г. Аммон. – СПб.: Речь, 2000. – С. 100–132.

3. Немиринский О. В. Терапия психосоматических расстройств / О. В. Немиринский // Моск. психотерапевт. журн. – 1997. – № 1. – С. 84–91.

4. Максименко К. С. Переживання негативних психічних станів: метод. посібник для студ. вищ. навч. закл. / К. С. Максименко. – К.: КММ, 2011. – С. 74–82.

5. Вітенко І. С. Зміни психіки при соматичних розладах актуальна проблема медичної психології / І. С. Вітенко // Медична освіта. – 1999. – № 1. – С. 48–50.

6. Обухов Я. Л. Глубинно-психологические подходы в психотерапии психосоматических заболеваний: методические рекомендации / Я. Л. Обухов // Вісник Психологічного здоров'я. – 1999. – № 2. – С. 33–34.

Католик Г. В., Компанович М. С. Особенности профессиональной Я-концепции психолога в работе с подростками с психосоматическими сердечно-сосудистыми заболеваниями

Описаны особенности Я-концепции психолога в работе с подростками с психосоматическими сердечно-сосудистыми заболеваниями, рассмотрена специфика психосоматических сердечно-сосудистых заболеваний в подростковом возрасте, проанализированы способы использования психокоррекционных техник с учетом возрастных особенностей подростков. Основное внимание обращено на целесообразность психологической помощи и факторы ее эффективности.

Ключевые слова: Я-концепция психолога, подростковый возраст, психосоматические сердечно-сосудистые заболевания, психокоррекционные техники, индивидуальная, семейная, групповая психокоррекция.

Catholic G. V., Kompanovych M. S. Features of professional I-concept of psychologist in working with adolescents with psychosomatic cardiovascular diseases

This article describes the features of I-concept of psychologist in working with adolescents with psychosomatic cardiovascular disease, the features of psychosomatic cardiovascular disease of teens analyze ways of using psycho-techniques due to age characteristics of adolescents, attention is drawn to the advisability of psychological care and factors of its effectiveness.

It was found that the use of correction to help adolescents with psychosomatic cardiovascular disease raises the question of ways of forming the

most successful professional thinking, which may include: addressing multiple psychological interpretations of somatic diseases; management expertise in analysis and exposure based on scientific knowledge; singling out certain general principles, which guides the direction of thinking of a psychologist, both in practice and in academic research.

Clarifications that the features of I-concept of psychologist in working with adolescents with psychosomatic cardiovascular diseases may include such personal and professional quality, specificity establishing contact with the client, a teenager, by monitoring the transfer, the ability to understanding psychologist and supportive attitude, stable personal structure and psycho-emotional state psychologist, ability to withstand frustration in interpersonal contact (with a sick teenager and his family) and differences in the dynamics of work.

Key words: I-concept of psychologist, adolescence, psychosomatic cardiovascular diseases, psycho technique, individual, family, group psychological correction.

Стаття надійшла 21 грудня 2016 р.

УДК 159.922.6

З. Р. Кісіль

ПРОФЕСІЙНА ДЕФОРМАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ: ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА

Комплексно досліджено професійну деформацію особистості. Встановлено, що ознаки професійної деформації, які розпочинають виявлятися в особистості, згодом через поведінку відображаються на професійній діяльності та спілкуванні з найближчими. Здійснено теоретичний і практичний аналіз виявів професійної деформації особистості, синтезовано та обґрунтовано юридико-психологічні, методологічні та прагматичні підходи до вивчення терміно-понять, що характеризують сутнісний зміст особистісних детермінант розвитку професійної деформації особистості.

Ключові слова: особистість, професійна деформація особистості, особистісні детермінанти професійної деформації, психоемоційне вигорання, концепція, корупція.

Постановка проблеми. Незважаючи на давність перманентних спроб дослідити феномен професійної деформації, це явище досі не повністю вивчене. Позаяк феномен професійної деформації є надзвичайно динамічним, тому завжди є предметом наукового і практичного інтересу. Слушною є думка багатьох науковців, які зазначають, що професійна деформація особистості як складний поліваріантний фено-

мен потребує системного аналізу, зокрема в міждисциплінарному ракурсі, тобто на перетині суміжних парадигм. Системний підхід у дослідженні сутності професійної деформації, її детермінант надає можливість виявити внутрішній механізм не тільки дії її окремих компонентів, а саме макро-, мікросистемних детермінант, але і їх взаємодію на різних рівнях. Міжгалузевий підхід дослідження феномену професійної деформації сприяє виявленню субстанціонально-змістовної та організаційної «багатошаровості» явища, глибокий діалектичний зв'язок і взаємозалежність детермінант професійної деформації особистості.

Стан дослідження. Розкриттю різноманітних виявів існування сутності професійної деформації особистості через численні опосередкувальні фактори в статті враховувались узагальнені висновки, положення наукових праць таких відомих учених у галузі юридичної психології, серед яких: С. Безносів, А. Буданов, Л. Васильєв, І. Ващенко, А. Дулов, К. Злоказов, Л. Колодкін, В. Коломієць, Х. Лангерок, К. Леонгард, І. Максимов, В. Медведєв, Н. Мітюріна, М. Монахова, С. Раїнкін, О. Ратінов, В. Робозеров, А. Роша, Г. Рябов, Л. Терновський, В. Самарін, А. Свенцицький, Ю. Стригуненко та ін.

Мета статті – виокремити основні методологічні ракурси дослідження професійної деформації особистості.

Виклад основних положень. Аналіз наукових розвідок про феномен професійної деформації особистості у наукових працях і вітчизняних, і зарубіжних учених дає нам підстави стверджувати, що у юридичній психології, на жаль, немає єдності думок та єдиного підходу до тлумачення професійної деформації особистості, детермінант її виникнення, серед учених застосовуються концептуальні різночитання самого поняття «деформація». Не слід вважати, що професійна деформація особистості – це явище сьогодення. Вона існувала завжди – в різних формах, детермінуючись різними чинниками, діючи в різних політичних та соціально-економічних умовах. Дослідження феномену професійної деформації в історичному контексті розвитку системи наукового знання, як зрештою і аналіз будь-якого іншого соціального явища, неможливий поза визначенням феномену глобалізації як актуалізованого поля універсального процесу соціальних змін, правомірно окресленого нині як категорія соціальної трансформації. Щодо системи та процесу пізнання вплив глобалізації достатньо суттєвий, оскільки вона впливає насамперед на сутність методології – суб'єктивну дослідницьку позицію. Проблема виникнення і розвитку сучасних різновидів професійної деформації особистості не обмежується правовим та психологічним аналізом. Важливою є зміна параметрів самого соціального простору і аналіз системних чинників, які його визначають [1].

Серед найрозповсюджених детермінант професійної деформації особистості більшість науковців виокремлюють такі: соціально-політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські, психолого-педагогічні. Відтак окремим ракурсом досліджуються такі чинники професійної деформації, які зумовлені специфікою професійної діяльності, акцентуації характеру особистості, а саме: агресивність, тривожність, фрустрація, та інші психостани.

Е. Зеєр, В. Медведєв, Б.Мещеряков до найбільш поширених деформацій відносять: конфліктність, соціальну інгібіцію, зменшення індивідуальної відповідальності, нав'язані форми поведінки, *groupthink* (конформне мислення, що характеризується надоптимізмом, тенденційним підбором інформації, впевненістю у всесильності групи, оманливістю ініціативи, груповий егоїзм), надмірний психозахист, егоїстичну інтолерантність тощо [2–4].

Позаяк професійна деформація, як свідчать дослідження, становить не обов'язковий, але реально можливий наслідок формування особистості та професіонала, то теоретична розробка дієвого механізму регулювання і запобігання їй на основі системного та методологічного підходів, вироблення ефективного правового алгоритму заходів превенції та корекції її виявів сприятиме превенції загального соціального дизонтогенезу.

Професійна деформація особистості нами постулюється як зміна особистісних рис, зокрема навичок поведінки, стереотипів сприймання і розуміння людини людиною (перцептивні бар'єри), ціннісних орієнтацій (дисфункції аксіологічної сфери), посилення акцентуаційних виявів характеру (наприклад, істероїдність чи циклоїдність у вирішенні службових справ), стилів і способів фахового спілкування тощо), які настають під впливом тривалого (іноді перманентного) виконання професійної діяльності [1].

Результатом невіддільного поєднання свідомості людини та специфіки професійної діяльності є формування конкретного професійного типу особистості, який ґрунтується на системі посадових функцій та міжособистісних взаємин у колективі. Так, стереотипність мислення, поведінки, а також окремі форми психологічного захисту: сублімація, заміщення, ідентифікація, раціоналізація, проекція, емоційний дискомфорт і фрустрація потреби у соціальному визнанні тощо сприяють виникненню деформації особистості.

Слушною є думка Е. Айрояна, А. Глазичева щодо того, що професійна деформація починається з негативних змін у професійній діяльності та у поведінці, тобто на соціально-психологічному рівні [5, с. 114]. Таке ж твердження висловлює низка авторів, одноставно

пов'язуючи професійну деформацію з негативними змінами соціально-психологічної структури особистості [6, с. 164–167; 7, 8]. Цього висновку доходять і деякі зарубіжні психологи. Зокрема Л. Терновські вважає, що професійна деформація особистості – це триваючий в часовому континуумі мультисегментний процес нехтувань (порушень) ментальних формацій особистості, що детермінують чисельні діяльнісні трансформації у професійній діяльності [9, с. 363–364]. Деформація професійного ества, на думку Д. Гріна, етимологічно полягає у вузькому етико-моральному сприйнятті, дискурсивному спрямуванні на стереотипні цілевказівники, інтернальні щодо його професійного світосприйняття, що виявляється у опозиціонуванні останнього щодо сформованих суспільством аксіом діяльності (у конфронтаційному сприйнятті останніх) [10, с.115–130].

Професійна деформованість насамперед розпочинає виявлятися у самій особистості, потім через її поведінку відображається у службовій діяльності та близькому оточенні. Так, Х. Лангерок вважає, що професійна деформація є феноменом тривалого відтворення чинників конкретної професії, що формує індивідуально-резонативний процес гіперболізації значущості діяльності індивіда в соціальній сфері до котрої він асимільований [11]. Особливості особистості та діяльності такого працівника виявляються по-різному і в багатьох поєднаннях; іноді гіпертрофований розвиток окремих рис може призвести до професійної непридатності цього працівника, до порушення ним закону чи аморальних дій.

Наприклад, трансформація бюрократичного ставлення державного службовця до професійних обов'язків у корупційне потребує, як вважає П. Кабашов, його психологічної готовності до порушення закону та конфлікту інтересів. Наслідком неврегульованості багатьох конфліктів інтересів у повсякденній діяльності державних службовців є те, що поступово у них починають домінувати групові професійні мотиваційні стереотипи, значну частку яких становлять «корисливі» мотиви. Ці пріоритети, які в подальшому призводять до професійної деформації, зумовлюють службовців до використання службового становища для вузькогрупового й індивідуального збагачення, провокування масового поширення хабарництва, конфронтації з нормами моралі і закону [12].

На думку автора, однією із негативних форм професійної деформації особистості є професійна деградація, яка спричиняється спекуляцією посадовими повноваженнями, девіантною поведінкою, що інколи переноситься і в позаслужбові відносини. Варто зазначити, керівники, які «зіпсовані владою» стають дедалі більш егоцентричними,

а розширення та збереження кола їх владних повноважень, реалізація репресивних впливів до підлеглих стають сенсом їхнього життя.

Наступним показником професійної деформації є зміни в «Я-образі». Цей образ виступає як сукупність пізнавального, емоційно-оцінного і поведінкового компонентів. Забезпечуючи внутрішню узгодженість особистості, визначену інтерпретацію усвідомлення, він виконує функцію самовизначення і є джерелом очікувань. Індикаторами в «Я-образі» виступають: 1) стійка завищена професійна самооцінка (оцінювання себе як професіонала); 2) зверхність у професійній оцінці колег по службі з можливою орієнтацією на думку керівництва; 3) хворобливе реагування на критику і контроль за своєю діяльністю; 4) жорстка орієнтація на особистий досвід, включаючи презумпцію своєї непогрішності («Я завжди чиню правильно, тому що все знаю, для мене немає таємниць») [1, с. 58].

Аналіз наведених наукових поглядів учених дає підстави висновувати, що детермінанти, які спричиняють професійну деформацію особистості традиційно поділяються на об'єктивні та суб'єктивні [5; 13; 14; 15]. На нашу думку, цього недостатньо і це дискусійно. По-перше, причини – це те, що існує в соціальній реальності, а їх відображення у свідомості окремого індивіда чи групи людей з подальшим перетворенням соціальної реальності – умови; по-друге – причини можуть бути і безпосередніми, і опосередкованими, тобто впливати на особистість через мікросередовище. Відтак опосередкованими причинами професійної деформації особистості слід вважати соціально-економічний, політичний, правовий, психологічний стан суспільства; безпосередніми – ті, що стосуються виключно професійної діяльності, а саме:

1) зміст, організація, умови діяльності взагалі та процедура виконання конкретних службових завдань;

2) особливості об'єкта службового інтересу;

3) особливості найближчого соціального оточення працівника [1].

Також причини деформації можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Зовнішні причини, у найбільш загальному виді, можна охарактеризувати так:

1) соціальна нестабільність;

2) криза ідейних, правових і моральних цінностей;

3) низька соціально-правова захищеність працівників;

4) корумпованість чиновників, працівників управлінських апаратів.

До внутрішніх причин деформації особистості слід віднести:

1) негативний приклад керівництва;

2) низька моральна і правова культура колективу;

- 3) відсутність перспективи професійного зростання;
- 4) невдоволеність умовами праці, фінансовим забезпеченням та іншими формами матеріального стимулювання праці [1].

Незважаючи на значний доробок учених в частині дослідження феномену професійної деформації особистості, потреба у ґрунтовному спеціальному аналізі із застосуванням сучасної методології не викликає сумнівів. Потребують методологічного дослідження визначення сутності професійної деформації, детермінанти виникнення, форми її та види. Слушною є думка більшості учених щодо характеру професійної деформації. Вона може мати епізодичний або стійкий, поверховий або глобальний, позитивний або негативний, явний або латентний характер.

До форм професійної деформації, на нашу думку, варто віднести: подвійні етичні стандарти, консерватизм, неприйняття нових форм і методів роботи; професійний маргіналізм та професійне вигорання, призупинення в розвитку особистості, емоційне притуплення, звуження кола інтересів, одноманітність дозвілля; зниження продуктивності діяльності; сприйняття життя тільки з точки зору своєї професії; а також цілком можливими і частими є прояви професійної невротизації особистості, зокрема як процес набуття людиною стану неврозу (імпульсивності, істерії, неврастенії або нав'язливого стану) внаслідок епізодичних або постійних деструктивних виявів професійної ситуації.

Висновки. Професійна деформація зі своїми іманентними властивостями зворотно впливає на професійну діяльність працівників. У визначеному сенсі це явище непереборне і його профілактика можлива лише в плані формування у працівників припустимої межі, поза якою починається моральна деградація особистості, виявляється протиправний характер поведінки.

Виникнення та розвиток професійної деформації особистості зумовлено низкою різноманітних чинників, серед яких виокремлено: макросистемні, мікросистемні та особистісні.

Позаяк професійна деформація особистості є доволі розповсюдженим поліфундаментальним феноменом, робота з її превенції та подолання повинна мати свою комплексну стратегію, що сприятиме усуненню причин і умов її виникнення. Комплексна профілактика професійної деформації особистості полягає у постійному вдосконаленні заходів організаційно-управлінського характеру та організації професійно-психологічної підготовки працівників з метою підвищення мотивації до ефективної службової діяльності. Загалом, професійна деформація – це відкритий поліфундаментальний феномен, який потребує постійного міжгалузевого моніторингу з метою нейтралізації

особистісного дискомфорту й попередження загального соціального дизонтогенезу.

1. Кісіль З. Р. Правові та психологічні засади запобігання професійній деформації працівників органів внутрішніх справ України: дис. ... докт. юрид. наук: 19.00.06 / З. Р. Кісіль; Нац. акад. внутріш. справ. – К., 2011. – 404 с.

2. Зеер Э. Ф. Психология профессиональных деструкций: учеб. пособие / Э. Ф. Зеер, Э. Э. Сыманюк. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. – 240 с.

3. Медведев В. С. Психология профессиональной деформации сотрудников органов внутренних дел: дисс. ... докт. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридическая психология» / В. С. Медведев; Киевский ин-т внутренних дел при Национальной академии внутренних дел Украины. – К., 1999. – 412 с.

4. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.; СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 672 с.

5. Айроян Э. А. Профессиональная деформация сотрудников ОВД / Э. А. Айроян, А. В. Глазычев // Место и роль ОВД в системе уголовной юстиции: материалы межвуз. науч. конф. слушателей, курсантов и студентов. – Омск: Омск. Акад. МВД России, 2010. – Вып. 14. – С. 113–116.

6. Кин Е. В. Профессиональная деформация сотрудников ОВД, пути и средства ее профилактики и устранения / Е. В. Кин // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. – 2009. – № 8. – С. 164–167.

7. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму: монографія / В. Л. Погрібна. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2008. – 336 с.

8. Порфімович О. Л. Корпоративний імідж міліції України: монографія / О. Л. Порфімович. – Біла Церква: ТОВ «Червона Рута-Турс», 2005. – 144 с.

9. Ternovsky L. N. The professional deformation of the personality from the point of view of deontology / L. N. Ternovsky, V. A. Ternovskaya // European Neuropsychopharmacology. – Elsevier, Amsterdam, 1995. – 5 (№ 3). – P. 363–364.

10. Jane Green. The Deformation of Professional Formation: Managerial Targets and the Undermining of Professional Judgement / Jane Green // Ethics and Social Welfare. – Great Britain, 2009. – No. 1. – P. 115–130.

11. Hubert Langerock. Professionalism: A Study in Professional Deformation / Langerock Hubert // The American Journal of Sociology. – The University of Chicago Press, 2005. – No 1. – P. 30–44.

12. Кабашов П. А. Коррупция и взяточничество в России / П. А. Кабашов. – Нижнекамск: ИПЦ «Гузель», 2005. – 172 с.

13. Бандурка О. М. Юридична психологія: посібник / О. М. Бандурка, С. П. Бочарова. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 621 с.

14. Караваев А. Ф. Основы психопрофилактики профессиональной деформации личности сотрудников ОВД: учеб. пособие / А. Ф. Караваев, М. И. Марьян, В. Е. Петров. – Омск: Омская академия МВД России, 2007. – 168 с.

15. Медведев В. С. Кримінальна психологія: підручник / В. С. Медведев. – К.: Атіка, 2004. – 368 с.

Кисиль З. Р. Профессиональная деформация личности: юридико-психологическая парадигма

Комплексно исследуется профессиональная деформация личности. Установлено, что признаки профессиональной деформации, которые начинают проявляться в личности, вследствие поведения отражаются на профессиональной деятельности и общении с близкими.

Осуществлен теоретический и практический анализ проявлений профессиональной деформации личности.

Синтезированы и обоснованы юридико-психологические, методологические и прагматические подходы к изучению терминов-понятий, характеризующих сущностное содержание личностных детерминант развития профессиональной деформации личности.

Ключевые слова: *личность, профессиональная деформация личности, личностные детерминанты профессиональной деформации, психоэмоциональное выгорание, концепция, коррупция.*

Kisil Z. R. Professional deformation of personality: legal and psychological paradigm

Professional deformation of personality is comprehensively researched in the article. It is defined that features of professional deformation begin to appear in the personality, then are displayed in the professional activity and communication with the closest people through the behavior.

The theoretical and practical analysis of manifestations of professional deformation of the personality is carried out, legal and psychological, methodological and pragmatic approaches to studying the terminology concepts that describe the essential content of personal determinants of the development of professional deformation of the personality are synthesized and grounded.

It is indicated that professional deformation is a completely different socio-psychological phenomenon – namely, the emergence of a certain individual psychological changes that arise from professional activity and affect the quality of its fulfillment.

The research of professional deformation of personality is sufficiently urgent problem, solution of which is of considerable interest, both in theoretical and applied senses.

Professionalization of the individual in the period of performing the job duties is related to both the development of professionally important qualities, and the development of skills that adversely affect its activity. It is established that this phenomenon is a complex social, legal and psychological problem, for a thorough study of which it is necessary to use a systematic approach, which along with the general legal methods equally applies social and psychological and sociological methods of research.

Key words: *personality, professional deformation of personality, personal determinants of professional deformation, psycho-emotional burnout, concept, corruption.*

Стаття надійшла 21 грудня 2016 р.

ЧИННИКИ ТА ФОРМИ ДЕФОРМАЦІЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Розглянуто суть, структуру, функції свідомості; політичні, організаційно-управлінські, правові, морально-психологічні чинники деформації правосвідомості, її психологічні риси та основні форми: правовий нігілізм, правовий фетишизм, правовий ідеалізм, правовий суб'єктивізм, правовий релятивізм, правовий дилетантизм, правовий фетишизм тощо, – які взаємопов'язані та утворюють специфічну цілісність, що має негативне забарвлення.

Ключові слова: свідомість, правова свідомість, деформація правосвідомості, її психологічні риси, форми вияву деформації правосвідомості.

Постановка проблеми. Формування правової, соціальної держави та громадянського суспільства в Україні потребує підвищення правової культури українських громадян, одним із основних елементів якої є правосвідомість. Правова свідомість відображає правову дійсність. Через аналіз правосвідомості, її розвитку та специфіки стає можливим пізнання того, як право функціонує в суспільстві, як суспільство й окремі громадяни сприймають право, ставляться до нього, визнають або не визнають закріплені в ньому цінності, норми, принципи, ідеї, відбувається деформація правосвідомості.

Стан дослідження. Теоретичною основою вивчення цього питання були наукові праці різних учених. Відтак дослідження П. Баранова, О. Бутенка, І. Вершка, О. Гулиної, І. Ільїна, І. Матузова, С. Нестерука, М. Осики, В. Руских, М. Цимбалюка, О. Макарової, В. Петрова, В. Сафонова, В. Тимошенка, Г. Тригубенка, В. Швачки та інших учених присвячені вивченню явища правової свідомості. Водночас варто зазначити, що недостатньо вивчено аналіз чинників і форм вияву деформації правової свідомості.

Тому **метою** цієї публікації є аналіз чинників та форм вияву деформації правової свідомості як негативного правового та психологічного явища.

Виклад основних положень. Розкриття змісту поняття «правосвідомість» припускає пояснення поняття «свідомість». Із філософської боку свідомість – це відчуття кожною людиною свого існування і своїх дій [1, с. 412]. Це найвища притаманна людям якість, яка полягає в узагальненому і цілеспрямованому відображенні дійсності, уявній побудові дій та передбаченні їх результатів, регулюванні й самоконтролі поведінки, яка має зовнішні форми відображення творчого

характеру та пов'язана з мовою. До основних взаємопов'язаних елементів свідомості належать: усвідомлення явищ, абстрактне мислення, самосвідомість, емоції, воля, інтуїція.

За визначенням О. Бандурки, С. Бочарової, О. Землянської, правова самосвідомість розглядається як сфера індивідуальної свідомості, що відображає правову дійсність у формі юридичних знань, оцінного ставлення до права і практики його застосування, правових установок та ціннісних орієнтацій, що регулюють людську поведінку в юридично значущих ситуаціях [2].

Правосвідомість виникає і функціонує як відображення суспільного буття, що пов'язане зі сферою права, правовими відносинами. Правосвідомість особистості відображає функціонування правової системи у суспільстві. Це система понять, поглядів, уявлень та ідей, у якій усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до дійсності, до самих себе з приводу чинного або бажаного права. Також це сукупність соціально-психологічних явищ і процесів, що виражаються у почуттях, настроях, які пов'язані з реальним правом.

Правова свідомість має багатокомпонентний характер через те, що в ній відображається сукупність якостей, які притаманні процесам і явищам правової галузі суспільства. Вона інтегрує певні правові знання, ціннісні та ідеологічні принципи, емоційні та вольові правові настанови, правові традиції і норми, інституційні форми тощо, необхідні для досягнення правових цілей. Особливості правосвідомості виявляються і під час аналізу її компонентів, серед яких, з погляду змісту, О. Жидовцева виокремлює: раціонально-ідеологічні – знання, уявлення, поняття, ідеї чинне і бажане право та інші правові явища; емоційно-психологічні – емоції, почуття, що формуються на основі правових знань та уявлень про норми права, юридичні права й обов'язки, законність; поведінкові – правові установки, в яких виявляється реальний зміст правосвідомості суб'єктів і готовність до діяльності в сфері правового регулювання [3, с. 14].

Розглядаючи структуру правосвідомості, розрізняють насамперед такі елементи: правова ідеологія – сукупність принципів, теорій, концепцій, що формуються внаслідок наукового узагальнення правового розвитку суспільства, та правова психологія – сукупність правових почуттів, емоцій, оцінок, настроїв, які домінують у суспільстві, виявляються у громадській думці. Перша може бути окреслена як відображення у суспільній свідомості такого важливого і складного компонента соціального життя, яким є право, і є найперше такою, яка розглядає право як першооснову життя суспільства, осмислює соціальну реальність крізь призму правових уявлень. Тобто правова

ідеологія є синонімом юридичного світогляду. Невід'ємною складовою правової ідеології є також правовий порядок, «право в дії» тощо.

Виникає питання про те, як правова свідомість відноситься до правової поведінки індивіда, яку роль вона у ньому виконує. Цей процес найдоречніше спостерігати за допомогою аналізу функцій правосвідомості, серед яких К. Волинка виокремлює: пізнавальну, що спрямована на пізнання правової дійсності і, як наслідок, формування правових знань; оцінкову, за допомогою якої дається оцінка конкретним життєвим обставинам як юридично значимим; регулятивну, що здійснює безпосередній вплив на поведінку людини, на суспільні відносини через правові знання, оцінки, почуття, мотиви і установки. До функцій правосвідомості, крім зазначених, належить і проєктивна функція, що передбачає формування певних оцінкових та регулятивних норм, еталонів і «правових смислів» [4, с. 167].

Правосвідомість розглядається як особлива форма відображення правової дійсності, що є елементом суспільної, групової та індивідуальної свідомості та становить систему взаємопов'язаних елементів. Вони виражають знання, оцінку, погляди й уявлення суб'єктів про чинне та бажане право і є рушієм дій у правовому полі через формування мотивів та установок на певні моделі правової свідомості, що іноді мають викривлений, деформований вигляд.

Використовуючи для характеристики правової свідомості поняття «нормальний стан», ми розуміємо його як такий, що передбачає визнання правових цінностей та принципової неможливості життєдіяльності будь-якої спільноти без такого соціального регулятора, як нормативна система. Водночас таке правосприйняття притаманне і одній особі, і певній спільноті людей, що належать до одного історично сформованого типу правової культури, основу якої становлять загальнолюдські цінності й установки природного права. Тому стан правосвідомості – це її «зміст» як наслідок сприйняття або несприйняття права.

Поняття «деформації (від лат. *deformation* – спотворення) правосвідомості» визначається як таке, що дає змогу описати зміни її стану під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, за яких у її окремих носіїв, соціальних груп чи у більшості населення формується перевернена (відхилена від норми) картина правової дійсності, а також цінності, ідеї, уявлення, настрої, емоції та моделі поведінки, що можуть призвести до негативних соціальних наслідків.

На думку Ю. Калиновського, «деформації правосвідомості являють собою викривлення форми та змісту правових настанов, навичок та звичок на інституційному та неконституційному рівнях, що

відображається перш за все у діяльності та дискурсивних практиках суб'єктів правовідносин, а також у засобах вирішення конфліктних ситуацій, стереотипізованих серед широких верств населення» [5].

За сферами поширення та змістом вирізняють такі чинники деформації правосвідомості.

До політичних чинників деформації правосвідомості належать, зокрема: прорахунки в політиці реформування Української держави і суспільства (помилкова ідеологія реформ); гальмування назрілих правових процесів; що призвело до незавершеності формування правової системи свідомості суспільства; правова нестабільність, яка виявляється у нестабільності існуючих правових інститутів; дисбаланс функцій та повноважень гілок влади; нерішучість і непослідовність у проведенні суспільних змін, безсистемне впровадження демократичних засад у різні сфери суспільного життя; відсутність ефективного парламентського та громадського контролю за діяльністю вищих посадових осіб виконавчої гілки влади, зокрема й керівників правоохоронних органів.

Організаційно-управлінськими чинниками на рівні соціальних передумов є недосконала система організації влади, неефективна система державного управління, гіпертрофовані повноваження бюрократичного апарату, недосконалість системи формування владних структур. Наприклад, ситуація з формуванням представницьких органів влади, за якої повною мірою незабезпеченими, зокрема й у правовому розумінні, залишаються умови проведення нефальсифікованих виборів (вільних і справедливих виборів).

До чинників правового характеру, слід віднести [6]:

– неналежне забезпечення реалізації в діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших інститутів держави та суспільства принципів верховенства права та законності;

– поширений правовий нігілізм і з боку публічних посадових та службових осіб, і з боку інших суб'єктів правовідносин, зокрема громадян;

– відсутність у багатьох випадках передбачених законом можливостей задоволення громадянами своїх життєвих проблем легальним способом;

– безсистемна, зазвичай науково необґрунтована зміна законодавства, прийняття законів та інших актів законодавства для задоволення особистого чи корпоративного інтересу;

– недоліки нормативно-правової бази, яка не відповідає вимогам Конституції України і передбачає зверхність чиновництва над населенням;

- надмірну закритість, що не сприяє створенню чіткої системи контролю за діяльністю службовців, надійного адміністративно-правового захисту особи від свавілля державних органів та службових осіб;
- відсутність на нормативному рівні цілісної системи засобів запобіжного впливу на причини та умови неправових діянь;
- правова неврегульованість здійснення системного контролю за діяльністю службових осіб публічної сфери, їх доходами та витратами;
- прогалини та нечіткість законодавства; неправильне, насамперед унаслідок вибіркового підходу, застосування правових норм, що стимулює розвиток службової злочинності, обумовлює корупцію у правоохоронних органах, судах.

Морально-психологічні чинники деформації правосвідомості пов'язані з такими основними моментами: деморалізація суспільства, девальвація моральних цінностей, духовності; невизначеність та невпевненість у завтрашньому дні; послаблення імунітету суспільства до неправових дій, що обумовлюється: перетворенням неправових відносин із соціальної аномалії на соціальну норму (правило поведінки); сприйняттям громадськістю порушення права як невід'ємного елемента суспільних відносин; зневірою значної частини населення у серйозність намірів політичного керівництва щодо відчутних позитивних зрушень у цій сфері; атмосферою правового нігілізму та безкарності за порушення закону; невизнання значною частиною населення неправомірних дій соціальним злом, нерозумінням її суспільної небезпеки для суспільства, держави, окремої особи; значні зміни світогляду, ідеологічних орієнтацій громадян нашої держави, що стосуються, зокрема, сфери публічної влади, функціонування її інститутів, професійною та моральною деформацією частини керівників і посадових осіб, які займають відповідальні посади, яка виявляється у вчиненні або поблажливому ставленні до неправових діянь, порушень службової етики; поширення корисливої спрямованості у діяльності службовців публічної сфери, їх готовності до порушення закону та норм моралі, а також зорієнтованістю значної частини населення на протиправне вирішення життєвих питань; наявність та сильний вплив психологічних стереотипів щодо переваги державних засобів та підпорядкованості їм громадських форм у регулюванні суспільних відносин.

Розглянуті чинники здійснюють прямий і опосередкований, розтягнутий у часі та просторі, свідомий й несвідомий тощо вплив на правову свідомість, правову культуру та правову поведінку індивіда.

Унаслідок їх дії формується певний психологічний портрет особи з деформованою правосвідомістю, для якої властиві такі психологічні риси [7]:

- правова, психологічна залежність від найближчого оточення, роботодавців, правових програм держави та ін.;
- інтелектуальна нерозвиненість, неспроможність індивіда осягнути сферу правової діяльності;
- відсутність особистої гідності, нездатність особи відстоювати свої права, переконання і погляди;
- спрощені уявлення про сутність правових процесів;
- нездатність оцінити значення особистих прав і свобод;
- ірраціональні принципи правової поведінки;
- постійне звертання до суто емоційного сприйняття правового життя;
- ставлення до власних політичних прав як до обов'язку перед суспільством;
- нетерпимість до урізноманітнення, ускладнення правового життя;
- відсутність відчуття включеності у правових процес суспільства тощо.

Є різноманітні підходи до класифікації деформованої правосвідомості. На наш погляд вважаємо, що найбільш повну класифікацію надають О. Балинська і Л. Гуменюк, які вирізняють такі її форми, як: правовий нігілізм, правовий фетишизм, правовий ідеалізм, правовий суб'єктивізм, правовий релятивізм, правовий дилетантизм, правовий фетишизм [8, с. 71–75].

Правовий (або юридичний) нігілізм виявляється у невизнанні права як соціальної цінності та негативному ставленні до права, законів і законодавців, існуючого правопорядку, а також у зневірі в суспільній та особистій корисності інституту права. Виокремлюють такі форми правового нігілізму: умисне порушення законів та інших нормативно-правових актів; масове недотримання і невиконання юридичних приписів; видання суперечливих правових актів; підміну законності доцільністю; конфронтацію законодавчих і виконавчих структурах; порушення прав людини; теоретичну форму правового нігілізму (в науковій сфері, у роботах юристів, філософів та ін.). Правовий нігілізм спричиняє зневіру у здійсненості основних громадянських принципів (недоторканості особистості, рівності усіх перед законом).

Протилежним цьому явищу є *правовий ідеалізм* – віра у верховенство права, можливість жити в абсолютно правовій державі. Якщо правовий нігілізм означає недооцінку права, то правовий ідеалізм – навпаки, його переоцінку. Обидва ці явища мають одне підґрунтя: юридичне невігластво, нерозвинуту та деформовану правосвідомість,

поверхневу або відсутність політико-правової культури. Ці крайнощі, незважаючи на їхню протилежну спрямованість, є дотичними і створюють ніби спільну систему.

Існує й проміжне явище правового реалізму, згідно з яким право захищає права, але не для всіх громадян, у цьому разі правосуддя є вибірковим, корумпованим чи політично заангажованим.

Своєрідним виявом правового нігілізму, який заявив про себе в останні десятиліття ХХІ ст., є *тіньова нормотворчість* – емпірично-інтуїтивний процес створення соціальних відносин, які нерегульовані або соціально невинуватено врегульовані чинним законодавством, що виявляється у: відриві соціальної норми від конкретних умов життєдіяльності; невідповідності правових норм реаліям суспільного життя; неповному або перекрученому відображенні свідомості людей об'єктивних закономірностей функціонування суспільства; нестабільності та несталості певної норми, а тому її неспроможності виконувати функцію соціального регулятора; послабленні або незастосуванні санкції.

Тіньова нормотворчість має здебільшого кримінальний характер, полягає у домінуванні норм кримінального середовища, аморальних принципів. Відчутною є *маргіналізація права* (деформація правосвідомості, відчуття всюдозволеності, зниження цінності життя людини). Про ослабленість існуючої правової системи свідчить і нерозбірливість людей у виборі засобів для досягнення мети, коли тіньові норми визнають важливішими, ніж державно-правові.

Правовий релятивізм – це дефект правосвідомості, який виявляється у переконанні, що право є чимось відносним, необов'язковим. У «досвідчених руках» тлумачення закону іноді перетворюється на професійне змагання, коли юристи намагаються звинуватити свого опонента у непрофесіоналізмі, використовують недосконалість законодавства у відповідному застосуванні норм права і видають за нього сурогати свого розуміння. Водночас поведінка такого суб'єкта зовні виглядає достатньо правомірно, але по суті є порушенням закону.

Правовий суб'єктивізм – це суб'єктивне ставлення індивіда до правових приписів: визнання своїх прав і заперечення своїх обов'язків. Носії такої правосвідомості легко перевищують свої повноваження та порушують не тільки чужі права, а й норми закону.

Правовий інфантилізм – це неглибоке знання права та незріле відношення до нього як явища стороннього, далекого, яке не стосується цього суб'єкта. Носії інфантильної правосвідомості, як правило, не надають серйозного значення порушенням своїх прав та не знають

засобів і способів їх захисту. Водночас переконані у своїй хорошій юридичній підготовці.

Правовий дилетантизм – це довільне використання законів або оцінка правової ситуації, яка пояснюється не корисними цілями, а недбалістю, байдужим ставленням до юридичних цінностей і правових норм.

Правовий фетишизм виявляється у гіпертрофованому уявленні про роль правових законів і норм щодо розв'язання особистісних і соціальних проблем.

Висновки. Усі розглянуті форми деформованої правосвідомості відносно самостійні та водночас взаємопов'язані, вони утворюють специфічну цілісність, що має негативне забарвлення. У носіїв деформованої правосвідомості знання, уявлення, ідеї, почуття, настрої неадекватно відображають правову реальність, до того ж ставлення до права у них варіюється від повного заперечення до абсолютизації його ролі в суспільному житті, оскільки деформації може зазнати правосвідомість як цілісна система, так і кожен окремий елемент правосвідомості.

Деформація правової свідомості потребує подальшого дослідження, оскільки дедалі частіше висуваються нові вимоги щодо правової культури і правової свідомості і окремих індивідів, і суспільства загалом. Кардинально змінюються базові парадигми правового процесу відповідно до кардинальних змін в суспільстві, що потребує адекватної правової свідомості кожного члена суспільства.

1. Дидье Ж. Философский словарь / Ж. Дидье. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 565 с.

2. Бандурка А. М. Юридическая психология: учебник / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х.: Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2001. – 640 с.

3. Жидовцева О. А. Структура та функції професійної правосвідомості / О. А. Жидовцева // Право і безпека. – 2012. – № 1 (43). – С. 13–17.

4. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність: монографія / М. М. Цимбалюк. – К.: Атіка, 2008. – 285 с.

5. Данильян О. Г. Правосвідомість українського суспільства у цивілізованому вимірі / О. Г. Данильян, Ю. Ю. Калиновский // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – Х.: ХУПС, 2005. – Вип. 3 (24). – С. 89–94.

6. Данильян О. Г. Тоталітарна правосвідомість і правова культура та їх характерні ознаки / О. Г. Данильян // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Х.: Право, 2007. – Вип. 14. – С. 27–35.

7. Оверченко А. І. Правова соціалізація як процес становлення правосвідомості особи / А. І. Оверченко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України: у 12-ти т. – 2010. – Вип. 9. – С. 146–154.

8. Балинська О. М. Основи соціології права (для працівників органів внутрішніх справ): навч. посібник / О. М. Балинська, Л. Й. Гуменюк; за заг. ред. М. М. Цимбалюка. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 412 с.

9. Волинка К. Г. Загальна теорія держави і права: навч. посібник / К. Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.

10. Швачка В. Ю. Правовий нігілізм у контексті правової соціалізації особистості / В. Ю. Швачка // Актуальні проблеми держави і права. – 2005. – № 24.

Козырев Н. П. Факторы и формы деформации правосознания

Рассмотрены суть, структура, функции политического сознания; политические, организационно-управленческие, правовые, морально-психологические условия деформации правосознания; его психологические черты и основные формы: правовой нигилизм, правовой фетишизм, правовой идеализм, правовой субъективизм, правовой релятивизм, правовой дилетантизм, правовой фетишизм и другие, – которые, будучи взаимосвязаны, образуют специфическую целостность, имеющую негативную окраску.

Ключевые слова: сознание, правовое сознание, деформация правового сознания, формы выявления деформации правового сознания.

Kozyriev M. P. Factors and forms of legal awareness deformation

Legal awareness is the sphere of individual consciousness that reflects the legal reality in the form of legal knowledge, evaluative attitude toward the law and its application, legal system and values that govern human behavior in legally relevant situations. Legal ideology, legal psychology, rational and ideological, emotional and psychological and behavioral guidelines elements are pointed out in the structure of legal awareness.

The concept «legal awareness deformation» allows to describe its state under the influence of external and internal factors which form distorted (deviation from the norm) picture of legal activity and values, ideas, views, infusions, emotions and behavior models that may lead to negative social consequences.

Political, organizational and managerial, legal, moral and psychological factors of legal awareness deformation are pointed out. It is characterized by the following psychological traits: legal, psychological dependence on the immediate and social environment; intellectual immaturity; the inability of the individual to grasp the scope of legal activity; lack of personal dignity; the inability of individuals to assert their rights, beliefs and attitudes; simplified understanding of the nature of the legal processes; underestimation of personal rights and freedoms; irrational principles of legal behavior; mainly emotional perception of the legal life; attitude to personal political rights as an obligation to society; intolerance to diversity of legal life; feeling of noninvolvement into social legal process.

The basic forms of legal awareness deformation include: legal nihilism, legal fetishism, legal idealism, legal subjectivity, legal relativism, legal amateurism. These forms of deformed legal awareness constitute specific integrity that has negative connotations.

Key words: *awareness, legal awareness, legal awareness deformation, its psychological traits, forms of display of legal awareness deformation.*

Стаття надійшла 14 грудня 2016 р.

УДК 376.4:616.899

**Р. І. Сибірна,
А. В. Сибірний**

ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ ОСІБ З ВІДХИЛЕННЯМИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто особливості навчання осіб з відхиленнями психічного розвитку в Україні. Доведено, що для успішного навчання осіб, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку, слід широко застосовувати корекційно-відновлювальні методи інклюзивного навчання, що сприятиме соціальній адаптації та формуванню інтересів таких людей. Водночас встановлено, що значну роль виконує соціально-педагогічний супровід, який ґрунтується на нормативно-правових засадах.

Ключові слова: *психічний розвиток, розлади психіки, інклюзивна освіта, соціальний супровід, особливі потреби.*

Постановка проблеми. Одним з основних симптомів психічних розладів є розлади пам'яті, мислення та мовлення, що характеризують порушення розумового розвитку.

Нині порушення розумового розвитку доволі складна й одночасно недостатньо розкрита особливість перебігу розвитку особи. Суспільство вкрай стурбоване збільшенням кількості дітей з вадами психофізичного розвитку. За останні роки в Україні кількість таких дітей зросла на 22%.

Характерною особливістю сьогодення є модернізація спеціальної освіти на демократичних, гуманістичних засадах, створення в країні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки, механізмів для вільного вибору форм навчання осіб з розумовою відсталістю, рівня і діапазону освітніх потреб. В основу цього підходу покладено принципи:

– не відривати особу від сім'ї й суспільства, коли це можливо, і сприяти природному процесу її соціалізації;

- розробити й апробувати альтернативні моделі спеціальної освіти;
- надавати у процесі навчання й виховання кваліфіковану психолого-медико-педагогічну допомогу з урахуванням стану здоров'я та особливостей психофізичного розвитку особистості.

Тому в Україні створено широку мережу спеціальних загально-освітніх навчальних закладів для розумово відсталих осіб, а методи роботи з ними потребують постійного удосконалення.

Стан дослідження. Сьогодні серед населення України кількість людей із психічними розладами становить майже 5%. Щорічно на 5–6 тисяч збільшується число дітей з інвалідністю, зокрема й з порушенням психофізичного розвитку [1]. Відтак щораз актуальнішими стають дослідження проблем навчання осіб з розумовою відсталістю. Наприклад, праці Л. Прядько, О. Фурман, А. Колупасва присвячені питанням навчання дітей з порушенням інтелектуального розвитку [2; 3]. Проблеми інклюзивної освіти людей з порушенням психофізичного розвитку вивчали Т. Лорман, С. Миронова, В. Шнайдер та ін. [4; 5; 6]. Розроблені навчально-методичні матеріали щодо навчання осіб з особливими потребами, зокрема, з різноманітними розладами психіки (Г. Ілляшенко, А. Колупасва, О. Сервачак та ін.) [7; 8; 9]. Д. Слободянюк та ін. присвячено низку досліджень щодо ролі емоційного та соціального інтелекту в генезі соціальної дезадаптації у молодих людей та людей з особливими потребами [10; 11].

Водночас потребують ґрунтовного вивчення проблеми щодо навчання, адаптації в соціумі та соціального супроводу людей з відхиленнями психічного розвитку.

Метою статті є аналіз особливостей навчання людей з відхиленнями психічного розвитку, розкриття сучасних можливостей інклюзивної освіти та її нормативно-правове регулювання.

Виклад основних положень. У розумово відсталих дітей порушується нормальний розвиток пізнавальних, психічних процесів, у них погіршується сприйняття, пам'ять, словесно-логічне мислення. Для таких дітей характерні труднощі в соціальній адаптації, формуванні інтересів. У багатьох з них порушується фізичний розвиток, виникають труднощі артикуляції, рухової моторики, можуть відбутися деякі зовнішні зміни.

Особи з порушенням розумового розвитку оволодівають практичними діями (особливо трудовими) внаслідок цілеспрямованого навчання та виховання. Вони специфічно сприймають соціум та виражають емоційне ставлення до нього. Постійне активне залучення оточуючих до розвитку такої людини сприяє її входженню у соціум,

розвитку у неї необхідних соціально значущих якостей та вольових характеристик, які забезпечать їй активну усвідомлену позицію.

Формування розумових дій здійснюється завдяки спеціально організованому навчанню та вихованню, а також корекційній роботі. Що раніше до розвитку людини будуть залучені фахівці, то інтенсивнішим буде її розвиток. Тому таке навчання слід розпочинати з раннього віку. Зокрема сьогодні в Україні існує 35 шкіл інтенсивної педагогічної корекції, в яких навчаються 4,5 тис. учнів із затримкою психічного розвитку. До них зараховуються діти 6 (7) років з уповільненим темпом психічного розвитку, але з потенційно збереженими можливостями інтелектуального розвитку.

Для навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку використовують ті ж методи, що й для навчання дітей з нормальним розвитком. Проте психофізичні особливості вимагають застосування й інших способів. Водночас інтенсивно використовуються корекційно-відновлювальні методи. Вони повинні:

- бути спрямовані на моральне виховання;
- бути доступними і водночас забезпечувати доцільний рівень труднощів з метою стимулювання осіб з розумовою відсталістю до розумових дій, вольових зусиль;
- забезпечувати свідомість і міцність засвоєння знань, застосування їх на практиці;
- стимулювати до самостійної роботи;
- враховувати індивідуальні особливості [8].

Під час вибору методів необхідно брати до уваги рівень знань, темп роботи, динаміку втомлюваності, обсяг пам'яті, стійкість уваги, довільність психічних пізнавальних процесів, рівень розвитку мовлення та розвитку опорно-рухового апарату.

Особи з помірною та тяжкою розумовою відсталістю, зважаючи на їхні можливості щодо здатності до навчання, потребують спеціального педагогічного впливу, який передбачає їх виховання, розвиток та сприяння соціально-побутовій адаптації і в умовах спеціально організованого навчання в освітніх закладах, і в умовах сім'ї.

Теоретичний аналіз літературних джерел дав змогу з'ясувати основні підходи до вирішення проблеми визначення основних напрямів педагогічного впливу на цю категорію осіб. Так, робота має здійснюватися насамперед у плані виховання дітей, їх розвитку та сприяння соціально-побутовій адаптації. В умовах спеціально організованого педагогічного процесу особи, які здатні до тренування, мають розширювати своє орієнтування у найближчому оточенні, удосконалювати самообслуговування та спілкування.

Особливості стану осіб з помірним та тяжким ступенем розумової відсталості у повсякденному побуті мають значні індивідуальні особливості. Більшість з таких людей мають обмеження моторних функцій, які спричиняють проблеми з самообслуговуванням. Особливо важко виконувати «тонкі» рухи пальців [4].

Таким особам важко самостійно налагодити соціальні контакти: в родині, у закладі, де вони навчаються, серед знайомих, близьких та друзів. Вони мають труднощі у засвоєнні та використанні складних та абстрактних понять, мовлення, калькуляції, читання, письма, опрацювання інформації, засвоєння досвіду. Їм складно зробити вибір, навчитися пристосовувати навколишні предмети до власних потреб. Їм притаманне поверхнєве, глобальне сприйняття, тобто сприйняття предметів загалом. Але звичні повсякденні речі вони можуть сприймати достатньо добре. Тому навчання та адаптація матиме найкращий результат при постійному повторюванні дій, рухів із застосуванням тих речей, засобів, ситуацій та інтер'єру, які трапляються у повсякденному житті. Потрібні регулярні спеціальні заняття, що мають на меті формування та підтримку соціально-побутових умінь. Навчання осіб з помірним та тяжким ступенем розумової відсталості означає принципово інший підхід. Навчальні програми та навчальні заклади пристосовуються до них. Навчання має бути орієнтованим на засвоєння повсякденних практичних навичок і закріплення певних стереотипів необхідних у житті дій та поведінки. Набуті навички дають можливість вести більш повноцінне життя, максимально наближене до життя більшості членів суспільства.

Головний принцип навчання – індивідуальний підхід. Тобто для кожної особи – індивідуальний план, який формується на підставі оцінювання її потреб та потенціалу і містить індивідуальні цілі для кожного. Навчальні програми повинні передбачати проведення занять малими групами з самообслуговування, приготування їжі, побутового рахування, формування позитивних стереотипів поведінки, розвиток мовлення і комунікаційних навичок. У процесі навчання проводиться первинне, поточне та підсумкове оцінювання засвоєння соціально-побутових навичок. У межах навчання практикою складаються індивідуальні плани закріплення вдома навичок, набутих у навчальному закладі. Програми повинні містити практичні заняття, спрямовані на вироблення навичок:

- догляду за своїм тілом, користування туалетом, одягання та роздягання, догляд за одягом та взуттям, догляд за приміщенням тощо;
- орієнтування у часі, користування годинником та календарем, планування дня, розуміння місця та напрямку рахування предметів

та читання чисел у межах до 10, до 100, користування грошима, найпростіші виміри за допомогою лінійки, рулетки, визначення форми фігур, побудова простих геометричних фігур, відмірювання та відрізання паперу та тканини, користування побутовими вагами, загальне планування власного бюджету тощо;

- безпечного користування кухонним знаряддям та посудом, кухонним та іншим побутовим обладнанням, вибору та придбання продуктів, приготування їжі (чаю, сервірування столу, прибирання після споживання їжі, миття посуду, підмітання підлоги, тощо;

- вироблення стереотипів поведінки у типових побутових ситуаціях: вихід з дому, повернення додому, спілкування із незнайомими людьми, підготовка та проведення сімейного свята, виконання процедур та заходів вранці, організація вихідного дня, підготовка до сну, поведінка на вулиці, перехід вулиці, користування транспортом, звернення по допомогу, поведінка у разі захворювання, виклик лікаря, перша допомога при пораненні, ведення здорового способу життя, дотримання правил гігієни, правильне харчування, режим дня тощо;

- група навичок, пов'язаних із статевими проблемами: гігієна статевого життя, запобігання вагітності та статевим захворюванням, опанування позитивними стереотипами статевої поведінки тощо.

Основні завдання навчальної програми мають бути спрощеними і спрямовуватися на засвоєння ключових питань. У програму має бути інтегроване виконання щоденних дій з повсякденного життя [8].

Необхідною умовою проведення спеціально педагогічної роботи з такими особами є ретельна побудова завдань, постійний нагляд, контроль та вказівки педагога.

Можливості осіб з помірною та тяжкою розумовою відсталістю в навчанні повинні розглядатися з позиції їх участі в самому процесі навчальної діяльності. Насамперед мається на увазі здатність їх довільної психічної діяльності, до вольового регулювання своєї поведінки в межах можливості. Варто зауважити на характер самого контакту, який може бути мовленнєвим, з використанням жестів, міміки, образотворчих засобів.

Процес навчальної діяльності передбачає наявність самоконтролю особистих дій та можливість оцінити результати своєї роботи. Практична робота свідчить, що формування навичок самоконтролю є одним з найважчих завдань. Без вказівки педагога такі особи не можуть знайти помилку, не вміють самі перевірити свої дії.

Вказані особливості не тільки характеризують всю групу осіб з помірною та тяжкою розумовою відсталістю, але й можуть стати основою диференціальної психолого-педагогічної діагностики під

час розподілу цих осіб на групи та при визначенні змісту навчальної роботи з ними.

Щоб допомога їм була ефективною, важливо створити необхідні умови, оточення, в яких буде здійснюватись корекційно-розвивальна робота, яка спрямована на досягнення певної соціально-трудової реабілітації та адаптації осіб в умовах родини, у колективі однолітків й суспільстві.

За системної, цілеспрямованої, комплексної взаємодії педагогів, психологів, лікарів, батьків та наявності науково обґрунтованих програм виховання та навчання осіб з помірною та тяжкою розумовою відсталістю позитивна динаміка реальна. Зрозуміло, що допомога повинна починатися якомога раніше, а це пов'язано з ранньою і медичною, і психолого-педагогічною діагностикою. Водночас важливо не просто констатувати наявність інтелектуального недорозвитку, але й встановити ступінь, характер і структуру дефекту. Завдання медичного обстеження вирішують лікарі. Психологи та педагоги-дефектологи повинні визначити освітньо-виховний «маршрут» і здійснювати його супровід упродовж усього періоду навчання [3].

Для цього необхідно знати актуальні та потенційні психофізичні можливості. Встановлення «стартового» рівня розвитку надасть змогу його регулювати та цілеспрямовано впливати на формування тих процесів, які цього більшою мірою потребують, вибирати адекватні педагогічні технології, простежувати динаміку та становлення формуючих функцій.

Навчання осіб з легким ступенем розумової відсталості здійснюється за індивідуальною формою навчання. Більшість таких осіб навчаються за програмою спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих з урахуванням індивідуальних особливостей. Водночас індивідуальне навчання має бути корекційно спрямованим.

Допомогою в навчанні осіб з розумовими порушеннями є інклюзивне навчання. Запроваджується воно відповідно до Конвенції ООН про права дитини та Конвенції ООН про права інвалідів, низки Указів Президента, Закону України «Про загальну середню освіту» [7; 12].

Крім того, до основних міжнародних документів, що регулюють права осіб з психічними розладами, які були покладені в основу прийнятих законодавчо-нормативних актів у країнах світу, зокрема і в Україні, належать такі:

– Декларація про права розумово відсталих осіб, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН у 1971 році;

– «Принципи захисту осіб з психічними розладами та покращення психіатричної допомоги», прийняті Генеральною Асамблеєю ООН у 1991 році. Цей документ запроваджує стандарти та процедури гарантії, а також забезпечує захист від зловживань найістотнішими правами людини з боку різноманітних установ чи організацій;

Для успішного вирішення проблем навчання осіб з відхиленнями психічного розвитку застосовується процес соціального супроводу. Він, маючи свою специфіку, спрямований на підтримку людини в системі соціальних відносин, навчання молоді новим моделям взаємодії з собою та світом, подолання труднощів соціалізації. Соціально-педагогічний супровід діалектично пов'язаний і з соціальним вихованням, і з соціальним навчанням. Водночас на перший план висувається проблема підготовки осіб до самостійного життя, тобто їх інтеграція в навколишній соціум, у співтовариство людей, що може бути досягнуто за допомогою різних технологій соціально-педагогічного супроводу у процесі навчання.

Висновки. Зміст корекційно-розвивальних занять спрямований на вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психічного розвитку людей і реалізується через окремі навчальні предмети та курси.

Суттєвими недоліками сучасної системи спеціальної освіти є її уніфікованість, ізоляваність осіб з психофізичними порушеннями в спеціальних школах-інтернатах, недостатня соціально-практична спрямованість навчального процесу, недостатня індивідуалізованість та особистісна зорієнтованість навчально-виховного процесу, низька ефективність корекційно-розвивальних занять, недостатнє науково-методичне забезпечення освітнього процесу осіб з порушеннями психічного розвитку. З огляду на це, в Україні слід інтенсивно розвивати системи спеціальної освіти для людей з порушеннями психічного розвитку, що дасть змогу задовольняти їхні особливі навчальні потреби. Водночас варто зазначити, що найважливішими напрямками педагогічної роботи з таким контингентом є тренування соціально-побутових навичок, розвиток пізнавальної та рухової сфери і формування елементарних учбових навчальних та навичок трудової діяльності.

1. Коротенко А. Специфіка юридичного захисту психічно хворих / А. Коротенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://upa-psychiatry.org.ua/articles/ZahystPsychichHvoryh.pdf>.

2. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами та організація їх навчання: навч.-метод. посібник / А. А. Колупаєва. – К.: АТАПОЛ, 2010. – 211 с.

3. Прядько Л. О. Дидактичні основи навчання дітей з порушеннями інтелектуального розвитку: метод. посібник / Л. О. Прядько, О. О. Фурман. – Суми: РВВ СОІППО, 2015. – С. 137–170.
4. Лорман Т. Сім стовпів інклюзивної освіти / Т. Лорман // Дефектологія. – 2010. – № 3. – С. 12–18.
5. Миронова С. Ставлення студентів і педагогів до проблем інклюзивної освіти дітей з порушеннями психофізичного розвитку / С. Миронова // Дефектологія. – 2011. – № 1. – С. 16–22.
6. Шнайдер В. І. Інклюзивна освіта: теоретико-методологічні, організаційні засади впровадження / В. І. Шнайдер. – К.: Академвидав, 2010. – 288 с.
7. Ілляшенко Т. Д. Аномальна дитина в школі: навч.-метод. посібник / Т. Д. Ілляшенко. – К.: ІСДО, 1995. – 112 с.
8. Колупаєва А. А. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі: початкова ланка. Путівник для педагогів: навч. метод. посібник / А. А. Колупаєва. – К.: «АТАПОЛ», 2010. – С. 172–201.
9. Сервачок О. Зберігаємо позитив та емоційну рівновагу / О. Сервачок // Психолог. – 2015. – № 11–12 (563–564). – С. 6–8.
10. Слободянюк Д. П. Взаємозв'язок клініко-психологічних та психо-соціальних чинників в генезі соціальної дезадаптації у молоді / Д. П. Слободянюк // Медицинская психология. – 2015. – Т. 10. – № 1. – С. 26–29.
11. Слободянюк Д. П. Роль емоційного і соціального інтелекту в генезі соціальної дезадаптації у молоді / Д. П. Слободянюк // Медицинская психология. – 2015. – № 2 (38). – Т. 10. – С. 42–48.
12. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах: Постанова Кабінету Міністрів від 15 серпня 2011 р. № 872.

Сибирная Р. И., Сибирный А. В. Проблемы обучения лиц с отклонениями психического развития

Рассмотрены особенности обучения лиц с отклонениями психического развития в Украине. Доказано, что для обучения лиц, в частности с нарушениями интеллектуального развития, следует широко применять коррекционно-восстановительные методы инклюзивного обучения, способствующие социальной адаптации и формированию интересов людей. При этом установлено, что ключевую роль исполняет социально-педагогическое сопровождение на нормативно-правовом основании.

Ключевые слова: психическое развитие, расстройства психики, инклюзивное образование, социальное сопровождение, особые нужды.

Sybirna R. I., Sybirnyy A. V. The problems of teaching persons with mental disorders

The features of teaching persons with mental disabilities in Ukraine are considered. It is shown that successful teaching of such people, particularly with infringements of intellectual development needs to broadly use methods of correction and rehabilitation methods of inclusive education that facilitates social

adaptation and the formation of interests of such type of people. Moreover, the role of social and educational support, based on the normative and legal grounds is of great importance.

Thus, the content of correctional and developmental studies is aimed at solving specific problems caused by peculiarities of mental development of people and exercised through individual subjects and courses.

A significant drawback of modern system of special education is its uniformity, isolation of people with mental and physical disorders in special boarding schools, lack of social and practical orientation of the educational process, lack of individualized and personal orientation of the educational process, low efficiency of correction and developmental studies, insufficient scientific methods for providing educational process of persons with mental disorders. Therefore, Ukraine should actively promote special education for people with mental disorders, which will help meet their specific educational needs. It should be noted that the most important areas of educational work with this contingent is the training of social and life skills, cognitive and motor development and the formation of elementary educational and working skills.

Key words: *mental development, mental disorder, inclusive education, social support, special needs.*

Стаття надійшла 12 січня 2017 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВІТАЄМО

**з успішним захистом дисертації
кандидата психологічних наук!**

30 червня 2016 року викладач кафедри психології факультету № 7 **Одинцова Галина Юріївна** захистила кандидатську дисертацію на тему: **«Роль установки у формуванні креативного мислення юриста»** за спеціальністю 19.00.01 «Загальна психологія та історія психології».

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор Денис Олександрович Александров – професор кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ.

Робота виконана в Інституті психології ім. Г. С. Костюка НАПН України.

Редакційна колегія бажає Г. Ю. Одинцовій вагомих доробків на науковій ниві.

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ У КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

21 жовтня 2016 року науково-педагогічний колектив факультету № 7 провів Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві». У роботі конференції взяли участь науковці з-понад двадцяти вишів України. Були розглянуті питання: теоретико-прикладні основи дослідження психічного здоров'я особистості; критерії та показники психічного здоров'я; проблема формування, адаптації, збереження та зміцнення психічного здоров'я особистості в онтогенезі; психічне здоров'я і професійна діяльність особистості; психічне здоров'я як складова національної безпеки сучасного українського суспільства; здоров'язберігаючі технології як запорука збереження психічного здоров'я особистості; вплив суспільних трансформацій на психічне здоров'я особистості, якість життя і психічне здоров'я особистості.

Учасники конференції розробили рекомендації щодо підвищення рівня психічного здоров'я населення України в умовах кризи та шляхи оптимізації профілактики психічних захворювань.

Результати роботи конференції подано в окремому виданні.

ПСИХОЛОГІЧНІ КОНСТРУКТИ ПОЗИЦІОНУВАННЯ ПОЛІЦІЇ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ

З такою назвою 24 листопада 2016 року відбувся «круглий стіл» кафедри психології управління факультету № 7. У науково-практичному заході взяли участь науковці-юристи, психологи і соціологи, представники практичних підрозділів зі служб з охорони громадського порядку, пенітенціарної служби, патрульної поліції м. Львова, які розглянули питання: соціально-психологічні аспекти діяльності правоохоронних органів у системі координат «поліція-населення-соціум»; психологічні детермінанти інноваційних програм взаємодії поліції і населення та сучасні технології їх реалізації в умовах кризового суспільства; довіра громадян до поліції в умовах кризового суспільства; особливості професійного спілкування працівника поліції з різними категоріями громадян; іміджмейкінг в системі правоохоронної діяльності; психологічні характеристики іміджу поліцейського.

Було розглянуто проблеми, які цікавлять науковців і практичних працівників. Досвідом роботи поліцейських структур серед населення, проблемами їх взаємодії з громадськістю, органами місцевого самоврядування, волонтерами у галузі пропаганди правил дорожнього руху серед учнів і попередження дорожньо-транспортних пригод, адаптації осіб, які відбули покарання у місцях позбавлення волі, попередження насильства у сім'ї, соціальному патронажі неблагополучних сімей та в інших випадках поділились працівники Управління патрульної поліції у м. Львові, ДПП – координатор шкільних офіцерів поліції Марта Збишко, її колега Тетяна Капись, інспектор взводу з обслуговування доріг державного значення Дмитро Кохан та старший інспектор відділу моніторингу та аналітичного забезпечення Марія Кульченко, старший інспектор управління превентивної діяльності Головного управління національної поліції у Львівській області Наталія Хома, старший інспектор з особливих доручень сектора соціально-виховної та психологічної роботи Управління державної пенітенціарної служби України у Львівській області Юлія Ощипок та інші. Старший психолог УКЗ ГУ НП у Львівській області Наталія Бардин і психолог «Карітас-Львів УГКЦ» Софія Зотіна провели навчальний тренінг з користування «Телефоном довіри 15-58», а юрисконсульт Управління патрульної поліції у м. Львові Анастасія Апетик розповіла про застосування досвіду зарубіжних країн у реалізації поліцейської діяльності, орієнтованої на громаду.

Учасники науково-практичного семінару зробили висновок, що система органів внутрішніх справ потребує трансформації та модернізації у сфері встановлення та підтримки конструктивних стосунків поліції з населенням, від чого залежить ефективність боротьби зі злочинністю.

З огляду на це, необхідно передбачити:

1. Оновлення і модернізацію забезпечення кадрової роботи у Національній поліції, створення системи стимулів дотримання законності та правопорядку.

2. Підвищення комунікативної компетентності працівників Національної поліції, насамперед тих служб, що є «візитною карткою», шляхом проведення тренінгів різного спрямування.

3. Налагодження психокорекційної та консультаційної роботи психологів-практиків, щоб у разі деструктивних виявів у взаємодії мешканців із представниками поліції надавати останнім психологічну допомогу.

4. Урахування впливу соціально-психологічних чинників на формування громадської думки щодо діяльності працівників поліції, виявлення стереотипів і рівня поінформованості населення про роботу поліції, механізмів формування довіри до неї.

5. Цілеспрямоване використання піар-технологій, прийомів психологічного впливу в подачі інформації про діяльність поліції в засобах масової інформації.

6. Вивчення з допомогою соціально-психологічних методів і формування системи мотивів з метою заохочення мешканців до охорони громадського порядку, заходів профілактики та розслідування злочинів.

7. Налагодження співпраці з місцевими громадами з метою налагодження конструктивного спілкування населення з охоронцями правопорядку.

8. Використання зарубіжного досвіду в позиціонуванні поліції серед населення.

9. Розвиток системи іміджмейкінгу в системі правоохоронної діяльності.

НАШІ АВТОРИ

- Андрушко Я. С.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бардин Н. М.** старший психолог відділу психологічного забезпечення Управління кадрового забезпечення ГУ НП у Львівській області, здобувач кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ.
- Бондаренко В. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Борисюк О. М.** старший викладач факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Василець Н. М.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гуменюк Л. Й.** кандидат соціологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Жидецький Ю. Ц.** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних дисциплін факультету № 3 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Зайшлок О. В.** здобувач вищої освіти освітнього ступеня «Магістр» факультету № 3 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Зубач І. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Калька Н. М.** старший викладач кафедри психології факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Католик Г. В.** кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедрою психології Українського Католицького Університету.

- Кісіль З. Р.** доктор юридичних наук, професор, декан факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Козирєв М. П.** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Колосович О. С.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Компанович М. С.** викладач кафедри психології Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».
- Коник В. Р.** здобувач вищої освіти освітнього ступеня «магістр» факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кудрик Л. Г.** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри життєвих компетентностей Львівського Інституту післядипломної педагогічної освіти.
- Кузьо Л. І.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Москва Л. А.** здобувач вищої освіти освітнього ступеня «магістр» факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Орищин-Буждиган Л. С.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Понайда Ю. В.** здобувач вищої освіти освітнього ступеня «Магістр» факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сибірна Р. І.** доктор біологічних наук, професор, професор кафедри психології діяльності в особливих умовах факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сибірний А. В.** кандидат біологічних наук, доцент Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Синчук І. В.** здобувач вищої освіти освітнього ступеня «магістр» факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Субашкевич І. Р.** старший викладач кафедри корекційної педагогіки та інклюзії факультету педагогічної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Сурмяк Ю. Р.** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології управління факультету №7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сушко А. І.** старший викладач кафедри психології факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ткач Т. В.** здобувач вищої освіти освітнього ступеня «Магістр» факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Угрин О. Г.** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Фостяк М. В.** здобувач вищої освіти освітнього рівня «бакалавр» факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Шиделко А. В.** кандидат соціологічних наук, доцент кафедри психології факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.

ЗМІСТ

Розділ 1 **СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ТА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ**

Андрушко Я. С. Взаємозв'язок психологічних захистів та самоактуалізаційних компонентів особистості.....	3
Бондаренко В. А., Кузьо Л. І. Взаємозв'язок рівня навчальної успішності та часової перспективи студентів немовних спеціальностей.....	12
Гуменюк Л. Й., Москва Л. А. Соціально-психологічні дермінанти економічної соціалізації студентів.....	20
Орищин-Буждиган Л. С., Понайда Ю. Ставлення до майбутнього покоління та країни як показник задоволеності життям.....	31
Орищин-Буждиган Л. С., Ткач Т. В. Оптимістичне ставлення до власного майбутнього у аспекті відчуття контролю.....	44
Субашкевич І. Р. Емпірична класифікація медіаспоживачів у контексті медіапсихологічних чинників формування ціннісно-сміслової сфери.....	54
Сурмяк Ю. Р., Кудрик Л. Г. Психологічні механізми духовного розвитку особистості.....	63
Сушко А. І. Характеристика психологічного дослідження установки особистості студента-юриста під час розв'язання ситуаційних професійних задач (аналіз результатів пілотажного дослідження).....	74
Угрин О. Г. Емпіричне дослідження сімейної ідентифікації: порівняльний аналіз осіб із різним рівнем її вияву.....	84

Розділ 2
**ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
 ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
 ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ**

- Бардин Н. М.**
 Розвиток ефективної комунікації працівників служби «102» як психологічної детермінанти формування професійної самосвідомості та оптимізації службової діяльності..... 93
- Борисюк О. М., Фостяк М. В.**
 Дослідження синдрому професійного вигорання у працівників Національної поліції України.....102
- Василець Н. М.**
 Динаміка довіри громадян в умовах різної політичної ситуації..... 112
- Жидацький Ю. Ц., Зайшлюк О. В.**
 Технології усвідомленого дихання у професійній підготовці працівників поліції..... 125
- Зубач І. М., Калька Н. М.**
 Використання деяких неінструментальних методів детекції брехні під час проведення психофізіологічних досліджень за допомогою поліграфа: проблеми та перспективи.....133
- Колосович О.С.**
 Психологічні особливості професійної ідентичності особистості..... 141
- Шиделко А. В.**
 Психологічні чинники професійної адаптації особистості..... 151

Розділ 3
**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДХИЛЕНОЇ
 ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У ТЕОРЕТИКО-
 МЕТОДОЛОГІЧНІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ПЛОЩИНІ**

- Андрушко Я. С., Коник В. Р.**
 Теоретичний аналіз деструктивних форм поведінки індивіда під час здійснення особистісного вибору..... 160
- Гуменюк Л. Й., Синчук І. В.**
 Агресивність військовослужбовців в аспекті психічного здоров'я.....169
- Католик Г. В., Компанович М. С.**
 Особливості професійної Я-концепції психолога у роботі з підлітками із психосоматичними серцево-судинними захворюваннями..... 178

Кісізь З. Р.

Професійна деформація особистості: юридико-психологічна парадигма.....189

Козирев М. П.

Чинники та форми деформації правосвідомості.....197

Сибірна Р. І., Сибірний А. В.

Проблеми навчання осіб з відхиленнями у психічному розвитку.....206

НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....215

НАШІ АВТОРИ.....219

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1 СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛИЗАЦИИ И ДУХОВНОГО РАЗВИТИЯ ЛИЧНОСТИ

Андрушко Я. С. Взаимосвязь психологических защит и самоактуализационных компонентов личности.....	3
Бондаренко В. А., Кузьо Л. И. Взаимосвязь уровня учебной успеваемости и временной перспективы студентов неязыковых специальностей.....	12
Гуменюк Л. И., Москва Л. А. Социально-психологические детерминанты экономической социализации студентов.....	20
Орищин-Буждыган Л. С., Понайда Ю. В. Отношение к будущему поколения и страны как показатель удовлетворенности жизнью.....	31
Орищин-Буждыган Л. С., Ткач Т. В. Оптимистичное отношение к собственному будущему в аспекте ощущения контроля.....	44
Субашкевич И. Р. Эмпирическая классификация медиапотребителей в контексте медиапсихологических факторов формирования ценностно-смысловой сферы.....	54
Сурмяк Ю. Р., Кудрик Л. Г. Психологические механизмы духовного развития личности.....	63
Сушко А. И. Характеристика психологического исследования установки личности студента-юриста во время решения ситуационных профессиональных задач (анализ пилотажного исследования).....	74
Угрин О. Г. Эмпирическое исследование семейной идентификации: сравнительный анализ лиц с различным уровнем ее выявления.....	84

Раздел 2

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ
ДЕТЕРМИНАНТЫ ОПТИМИЗАЦИИ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
РАБОТНИКОВ ПОЛИЦИИ**

Бардин Н. М.

Развитие эффективной коммуникации работников службы «102» как психологической детерминанты формирования профессионального самосознания и оптимизации служебной деятельности.....93

Борисюк О. Н., Фостяк М. В.

Исследование синдрома профессионального выгорания у работников Национальной полиции Украины.....102

Василец Н. М.

Динамика доверия граждан в условиях различной политической ситуации.....112

Жидецкий Ю. Ц., Зайшлюк О. В.

Технологии осознанного дыхания в профессиональной подготовке сотрудников полиции.....125

Зубач И. Н., Калька Н. Н.

Использование некоторых неинструментальных методов детекции лжи при проведении психофизиологических исследований с помощью полиграфа: проблемы и перспективы.....133

Колосович А. С.

Психологические особенности формирования профессиональной идентичности личности.....141

Шиделко А. В.

Психологические факторы профессиональной адаптации личности.....151

Раздел 3

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ОТКЛОНЕНИЙ ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ
В ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ
И МЕТОДИЧЕСКИХ ПЛОСКОСТЯХ**

Андрушко Я. С., Коник В. Р.

Теоретический анализ деструктивных форм поведения индивида во время осуществления личного выбора.....160

Гуменюк Л. И., Синчук И. В. Агрессивность военнослужащих в аспекте психического здоровья.....	169
Католик Г. В., Компанович М. С. Особенности профессиональной Я-концепции психолога в работе с подростками с психосоматическими сердечно- сосудистыми заболеваниями.....	178
Кисиль З. Р. Профессиональная деформация личности: юридико- психологическая парадигма.....	189
Козырев Н. П. Факторы и формы деформации правосознания.....	197
Сибирная Р. И., Сибирный А. В. Проблемы обучения лиц с отклонениями психического развития.....	206
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ	215
НАШИ АВТОРЫ	219

CONTENTS

Section 1

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF SOCIALIZATION AND SPIRITUAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Andrushko Ya. S. The relationship of psychological protection and self-actualizing individual components.....	3
Bondarenko V. A., Kuzo L. I. Correlation between the level of educational success and time perspective of students of non-linguistic specialties.....	12
Gumenyuk L. Y., Moscva L. A. Social and psychological determinants of students' economic socialization.....	20
Oryshchyn-Buzhdyhan L. S., Ponayda Yu. V. The attitude toward the future generation and the country as an indicator of life satisfaction.....	31
Oryshchyn-Buzhdyhan L. S., Tkach T. V. Optimistic attitude to personal future in terms of sense of control.....	44
Subashkevych I. R. Empirical classification of media consumers in the context of media psychological factors of the formation of value-semantic sphere.....	54
Surmiak Yu. R., Kudryk L. H. Psychological mechanisms of spiritual development of personality.....	63
Sushko A.I. Characteristics of psychological research on the individual attitudes of a law student in solving situational professional tasks (analysis of a pilot study).....	74
Uhryn O. G. Empirical research of family identification: comparative analysis of individuals with different levels of its manifestation.....	84

Section 2
**PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS
 OF THE OPTIMIZATION OF POLICE OFFICERS'
 PROFESSIONAL ACTIVITY**

Bardyn N. M.	
Development of effective communication of employees of «102» as a psychological determinant of professional identity and optimizing service activities.....	93
Borysiuk O. M., Fostiak M. V.	
The study of the syndrome of National Police of Ukraine staff professional burnout.....	102
Vasylets' N. M.	
Dynamics of public trust in terms of different political situations.....	112
Zhydetskyi Y. C., Zaishlyuk O. V.	
Technology of realized breathing in the professional preparation of police officers.....	125
Zubach I. M., Kalka N. M.	
The use of non – instrumental methods of lie detection in the process of physiological research using the polygraph: problems and prospects.....	133
Kolosovych O. S.	
Psychological features of personal professional identity formation.....	141
Shydelko A. V.	
Psychological factors of personality's professional adaptation.....	151

Section 3
**PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE
 DEVIANT INDIVIDUAL BEHAVIOR
 IN THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
 AND METHODICAL PLANE**

Andrushko Ya. S., Konyk V. R.	
Theoretical analysis of the destructive behavior of the individual in the exercise of personal choice.....	160
Gumenyuk L. Y., Synchuk I. V.	
Aggressiveness of a military men in terms of mental health.....	169
Catholic G. V., Kompanovych M. S.	
Features of professional I-concept of psychologist in working with adolescents with psychosomatic cardiovascular diseases.....	178

Kisil Z. R.

Professional deformation of personality: legal and psychological paradigm.....189

Kozyriev M. P.

Factors and forms of legal awareness deformation.....197

Sybirna R. I., Sybirnyy A. V.

The problems of teaching persons with mental disorders.....206

OUR AUTHORS.....215

SCIENTIFIC LIFE.....219

ВИМОГИ
до оформлення та подання статей
у Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про організацію
редакційно-видавничої роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ,
затвердженим наказом № 447 від 29 грудня 2011 р.

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

Вимоги до статей

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Виклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень.

Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків.

Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисун-

ків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна).

Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ.

До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зв'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету;

Код ЄДРПОУ 08571995

МФО 825014

ГУДКСУ у Львівській області

р/р 31255201100729

Вартість: 36,03 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхиляти їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, професор **Балинська О. М.**;

серія психологічна –

кандидат соціологічних наук, доцент **Гуменюк Л. Й.**;

серія економічна –

кандидат економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:

Відділ організації наукової роботи:

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@ukr.net

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Гуменюк Людмила Йосифівна 067-961 48 28

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія психологічна

Випуск 2

Редагування *І. Б. Попик*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *О. Я. Шмиговська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 10.03.2017 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 13,71.
Тираж 100 прим. Зам. 14-17.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.